

NİĞDE ÖMER HALİDEMİR ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

U L U S L A R A R A S I
TÜRK DÜNYASI
A R A Ş T I R M A L A R I D E R G İ S İ

INTERNATIONAL JOURNAL OF TURKISH WORLD STUDIES

ISSN:

YIL / YEAR:

CİLT / VOLUME

SAYI / NUMBER

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

YEREL YÖNETİMLERDE DİJİTAL HİZMETLERİN DÖNÜŞÜMÜNDE KADININ ROLÜ: NİĞDE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

*THE ROLE OF WOMEN IN THE TRANSFORMATION OF DIGITAL SERVICES IN LOCAL GOVERNMENTS:
THE CASE OF NIGDE MUNICIPALITY*

Kübra İNAN
Bülent KARA

1-18

BİR SİYASİ COĞRAFYA TERİMİ OLARAK “LİMİTROF ÜLKE” KAVRAMI VE KÜRESEL JEOPOLİTİĞE ETKİLERİ

*THE CONCEPT OF “LIMITROPHE STATE” AS A POLITICAL GEOGRAPHY TERM AND ITS EFFECTS ON
GLOBAL GEO-POLITICS*

Yüksel Bekir HOŞ
19-34

FATİH KERİMİ’NİN HAYATI VE ESERLERİNİN PSİKOLOJİK İZ DÜŞÜMÜ

PSYCHOLOGICAL PROJECTION OF FATİH KERİMİ’S LIFE AND WORKS

Cihan ÇAKMAK
35-40

KLASİK TÜRK EDEBİYATI’NDA YILAN METAFORU

SNAKE METAPHOR IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Gülsüm ACAR
41-56

FİLİSTİN’E YAPILAN YAHUDİ GÖÇLERİ VE TOPRAK SATIŞI MESELESİ

JEWISH IMMIGRATIONS TO PALESTINE AND ISSUE OF LAND SALES

Tuğba KARABULUT
57-64

“DİVANÜ LUGATİ’T-TÜRK”TE TASAVVUFÎ VE AHLAKÎ UNSURLAR

MYSTICISM AND MORAL ELEMENTS IN DIVANU LUGATİ’T-TURK

Meder SALİEV
65-72

**YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YANLIŞ ÇÖZÜMLEMESİ
YÖNTEMİYLE YAZMA BECERİSİNİN GELİŞİMİNİN BOYLAMSAL
İNCELENMESİ**

*IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS A LONGITUDINAL INVESTIGATION OF THE
DEVELOPMENT OF WRITING SKILLS WITH WRONG ANALYSIS METHOD*

Yeşim TÜRKMEN

73-94

**HİTİTLERDE KÜLT DANSLARI VE DANS-MÜZİK-DİN İLİŞKİSİ
CULT DANCES AND THE RELATIONSHIP BETWEEN DANCE-MUSIC-RELIGION IN THE
HITTITES**

İrfan YİĞİT

95-108

**DİN TOPLUM İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SOCIETY**

Hasan YAVUZER

Esra CİHAN

109-124

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

International Journal of Turkish World Studies

Kısa Adı: **TÜDAD**

e-ISSN: 2651-5180

Yıl: **2023** Cilt-Sayı: **6(4)**

Sahibi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Adına

Rektör

Prof. Dr. Hasan USLU

EDİTÖR KURULU

Baş Editör

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ

Türkiye

Prof. Dr. Fatih YÜCEL

Doç. Dr. Bayram POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Adem YELOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN

Dr. Öğr. Üyesi Perizat YERTAYEVA

Azerbaycan

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

Özbekistan

Prof. Dr. Xojamurod JABBOROV

Yabancı Dil Editörleri

Dr. Gülşat ŞAYKENOVA

Dr. Umsunay ZHUMASHEVA

Dr. Dilrabo ABDAZIMOVA

Malika MUSSUROVA

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Mesut Sönmez

Arş. Gör. Kevser Akman

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Gülmira ABDRASİLOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Jarkınbike SÜLEYMANOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Muhabbet KURBANOVA

(Özbekistan Millî Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Prof. Dr. Nevzat TOPAL

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Abdumurod TİLAVOV

(Ali Şir Nevai Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Doç. Dr. Elmira MEMMEDOVA - KEKEÇ

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Doç. Dr. Mutellim REHİMOV

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Doç. Dr. Sayavuş QASIMOV

(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)

Dr. Öğr. Üyesi Meder SALİEV

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Perizat YERTAYEVA

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Dr. Mzisa BUSKİVADZE

(Tiflis Devlet Üniversitesi – Tiflis / GÜRCİSTAN)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Adem ÖGER

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi – Nevşehir / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ahmet BURAN

(Fırat Üniversitesi – Elazığ / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Alimcan İNAYET

(Ege Üniversitesi – İzmir / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bekir ÇINAR

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA

(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Bülent KARA

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Dostnazar HİMMATALİEV

(Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Prof. Dr. Elman NESİROV

(Devlet İdarecilik Akademisi – Bakü / AZERBAYCAN)

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

(Fırat Üniversitesi – Elazığ / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Erkin EMET

(Ankara Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)

- Prof. Dr. Faruk ÇOLAK**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fatma AÇIK**
(Gazi Üniversitesi - Ankara / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülmira ABDRAŞİLOVA**
(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA**
(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. İrfan MORİNA**
(Priştine Üniversitesi – Priştine / KOSOVA)
- Prof. Dr. Hatice İÇEL**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. İbrahim MARAŞ**
(Ankara Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Jabbor USAROV**
(Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN**
(Erciyes Üniversitesi – Kayseri / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mayıl ASGEROV**
(Bakü Avrasya Üniversitesi – Bakü / AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Mehmet EKİZ**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Möldir ORAZALİYEVA**
(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi – Almatı / KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mereke ATABAYEVA**
(Kazak Ulusal Kızlar Pedagoji Üniversitesi - Almatı / KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Mustafa TALAS**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nergis BİRAY**
(Pamukkale Üniversitesi – Denizli / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nizami MAMMADOV**
(AMEA Folklor Enstitüsü – Bakü / AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Svetlana SMAGULOVA**
(El Farabi Kazak Milli Üniversitesi - Almatı / KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Talip YILDIRIM**
(Uşak Üniversitesi – Uşak / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Yıldray ÖZBEK**
(Akdeniz Üniversitesi – Antalya / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ziya AVŞAR**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Bayram POLAT**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Enver KAPAĞAN**
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Bolu / TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Lokman ZOR**
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)
- Doç. Dr. Mustafa KUNDAKÇI**
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Bolu / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Radik GALIULLİN

(Yar allı Devlet Pedagoji Üniversitesi – Yarallı / TATARİSTAN/RUSYA)

Doç. Dr. Ramis KARABULUT

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi – Niğde / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Reyila KAŞGARLI

(İstanbul Üniversitesi – İstanbul / TÜRKİYE)

Doç. Dr. Umid HODJAMKULOV

(Çirçik Devlet Pedagoji Üniversitesi – Taşkent / ÖZBEKİSTAN)

Doç.Dr. Taalaybek ABDİYEV

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi – Bişkek / KIRGIZİSTAN)

Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi – Bişkek / KIRGIZİSTAN)

Dr. Öğr. Üyesi Zeki GÜREL

(Gazi Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)

Dr. Natela MİRİANASHVİLİ

(GÜRCİSTAN)

Dr. Kaliya KULALİYEVA

(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi – Bişkek / KIRGIZİSTAN)

Yayımcı

Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (TUDAM)

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3. Kat 51240 Merkez Yerleşke/NİĞDE

utudad@gmail.com

DİZİNLER

ASOS İndeks

İSAM

İnan, K., Kara, B. (2023). Yerel yönetimlerde dijital hizmetlerin dönüşümünde kadının rolü: Niğde Belediyesi örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 1-18.

YEREL YÖNETİMLERDE DİJİTAL HİZMETLERİN DÖNÜŞÜMÜNDE KADININ ROLÜ: NİĞDE BELEDİYESİ ÖRNEĞİ*

Kübra İNAN**
Bülent KARA***

Öz: Bu araştırmanın konusu, yerel yönetimlerde dijital hizmetlerin dönüşümünde kadının rolüdür. Bu çalışmadaki temel amaç ise, yerel yönetimlerden biri olan Niğde Belediyesindeki dijital hizmetin dönüşümünde kadının rolünü ortaya çıkarmaktır. Araştırmada, hizmetin dönüşümüyle birlikte kadının rolünü araştırmak, Niğde Belediyesi özelinde daha etkin ve güçlü dijitalleşmeyi sağlamak, e-hizmetin dönüşümünde kadının rolüne özgü önerileri geliştirmek ve aynı zamanda elde edilecek verilerin sonuçlandırılarak ülkemiz genelinde, yerel yönetimlerde bir farkındalık ve dönüşümün güçlendirilmesi adına yapılacak çalışmalara katkı sunmak hedeflenmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, fenomenolojik desen tekniği ile tasarlanarak araştırmanın bulguları elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu Niğde Belediyesi bünyesinde görev yapan 20 kadın oluşturmuş, bu kadın çalışanlarla birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formuyla oluşturulmuş, elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bulgular sonucunda, Niğde Belediyesi bünyesinde iş gören kadınların dijital dönüşüme katkısı ve kendini geliştirmesi, ülkenin siyasal gerçekliği, kadınların geleneksel-modern konumları, eğitim durumu ve yeteneklerine bağlı olarak farklı veriler elde edilmiştir. Bu veriler tezimizde ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, yerel yönetim, kadının rolü.

THE ROLE OF WOMEN IN THE TRANSFORMATION OF DIGITAL SERVICES IN LOCAL GOVERNMENTS: THE CASE OF NIGDE MUNICIPALITY

Abstract: The subject of this research is the role of women in the transformation of digital services in local authorities. The main purpose of this study is to reveal the role of women in the transformation of digital service in Niğde Municipality, one of the local governments. Also this study aimed to investigate the role of women with the transformation of the service, to ensure more effective and powerful digitalization in Niğde Municipality, to develop suggestions specific to the role of women in the transformation of e-service, and to contribute to the studies to be done in order to strengthen awareness and transformation in local governments throughout our country by finalizing the data to be obtained is targeted. Qualitative research method was used in the research. The research was designed with the phenomenological pattern technique and the findings of the research were obtained. The research group of the study consisted of 20 women working in Niğde municipality, and individual interviews were conducted with these employees. Interviews

* Bu makale "Yerel Yönetimlerde Dijital Hizmetlerin Dönüşümünde Kadının Rolü: Niğde Belediyesi Örneği" adlı kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, kbrinann@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0003-3652-460X

*** Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, bkara@ohu.edu.tr

 ORCID ID: 0000-0001-6021-085X

were conducted in the form of structured and semi-structured interviews, and descriptive analysis was used to analyze the data obtained. As a result, different data were obtained depending on the contribution of women working in Niğde municipality to digital transformation and self-development, the political reality of the country, traditional-modern positions of women, education level and abilities. These data are discussed and analyzed in detail in our thesis.

Keywords: *Digitalization, local government, role of women.*

Gelişen bilgi teknolojileri, 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren, toplumsal, kültürel, ekonomik yapıyla birlikte çalışma yaşamında da değişim yaşatırken, 2000’li yıllarda başlayan dijitalleşme dönemi bu değişime farklı bir ivme katmıştır. Dijitalleşme süreci ve sonucu, çalışma yaşamını, çalışma koşullarını, istihdamı, iş rollerini ve bu süreci de değiştirmiştir. Bu dijital teknolojilerinin uygulanması, müşteri odaklı bir stratejiyi gerektirmiştir. Bunun yanında dijitalleşme eski iş ve meslekleri ortadan kaldırırken aynı zamanda birçok yeni iş ve mesleği ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte talep edilen işgücünde aranan vasıflarda değişmiştir.

İnternet bağlantılı teknolojilerin gelişmeye başlaması ve hemen hemen her alanımızda olması dijitalleşen bir toplumu beraberinde getirmiştir. Dijitalleşmeden etkilenen alanlardan biri de yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimlerin çoğunda halka verilen hizmet e-hizmete dönüşmüş, vatandaş artık e-hizmet üzerinden isteklerini, şikâyetlerini bildirmekte, işlerini kurumlara gelmeden halledebilmektedir.

Yerel yönetimlerin dijitalleşmesi mal ve hizmetin hızlı, etkin ve düzenli sürdürülebilmesi bakımından oldukça önemsenmekte hemen hemen bütün yerel yönetimler dijital merkezli bir hizmet anlayışını merkeze alarak bir yönetim anlayışı değişikliği yapmak zorunda kalmışlardır. Kadınlar yerel yönetimlerde dijital dönüşümü sağlama noktasında önemli bir iş bölümü ve uzmanlaşma potansiyeline sahiptir. Kadınların potansiyeli yerel yönetim anlayışına evrilmesini sağlamıştır.

Tarihsel süreç boyunca kadının çalışma yaşamındaki yeri, sosyal statüsü, ekonomik durumu gelişme göstermiş ve değişime uğramıştır. Bu gelişim ve değişim en çok sanayi devriminden sonra gerçekleşmiş, kadın çalışma hayatına aktif katılmaya başlamıştır. Kadın toplumda olduğu gibi iş hayatında da inkâr edilemez bir yerdedir. Fakat ataerkil bir yapı ve toplumun cinsiyetlere yüklediği geleneksel rollerden kaynaklı fırsat eşitsizliğinin ortaya çıkması, kadının çalışma hayatında sorun ve engellerle karşı karşıya kalmasına sebep olmakta, özellikle kadının söz sahibi ve yönetici olması zorlaşmaktadır.

Son yirmi yıl içinde yaşanan en büyük değişim kadınların yoğun bir şekilde iş yaşamına girmesi olmuştur. İçinde bulunduğumuz bilgi toplumunda kadınlar daha çok ön plandadır. Kadınlar yetkinlikleri ve eğitimlerine göre dijital çağda ortaya çıkan yeni meslek gruplarında yerlerini almıştır.

Bu çalışmanın amacı, Niğde İl Merkezinde bulunan ve Niğde Belediyesi bünyesinde çalışan, hizmetin dönüşümünü sağlayan kadınların dijital hizmet bağlamında rollerini ortaya çıkarmaktır. Araştırmada, Niğde Belediyesi özelinde daha etkin ve güçlü dijitalleşmenin sağlanması, e-hizmetin dönüşümünde kadının rolüne özgü önerilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda elde edilecek verilerin sonuçlandırılarak ülkemiz genelinde yerel yönetimlerde bir farkındalık ve dönüşümün güçlendirilmesi adına yapılacak çalışmalara katkı sunması en büyük hedefimizdir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada teknik olarak fenomenolojik desen tekniği kullanılarak araştırmanın bulguları elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Niğde Belediyesi bünyesinde görev yapan 20 kadın ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formuyla oluşturulmuş, elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

1. Yöntem

Yerel Yönetimlerde Dijital Hizmetin Dönüşümünde Kadının Rolü: Niğde Belediyesi Örneği adlı çalışmam nitel bir araştırma olup fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji deseni yaşanmış deneyimleri değerlendirmeye odaklanan bir yöntemdir (Jasper, 1994; Miller, 2003; Kocacı, 2016, s. 55). Bu çalışmada fenomenoloji (olgubilim) deseninin kullanılma sebebi ise dijitalleşmeyle birlikte yerel yönetimlerde dijital hizmetin dönüşümünde kadının rolünü ve buna yönelik yaşanan deneyimleri sorular yönelterek tespit etmek ve uzun bir gözlem sonucu değerlendirmektir.

2. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

2.1. Dijitalleşme ve Dijitalleştirme

Dijitalleşme; en genel tanımıyla işlerin elektronik ortama taşınması ve bu mecralarda yapılmasını ifade etmektedir. Dijitalleşmenin kökenleri 17. yüzyıla kadar uzanmakta olup verinin işlenmesi ve sonuçlandırılması mantığına dayanmaktadır. Bu amaçla ikilik sayı düzeninde “bit” olarak adlandırılan “1” ve “0” komut terimleri bilim dünyasına girmiştir. Aradan geçen uzun yıllardan sonra gelişen teknoloji çok daha ileri bir noktaya gelmiş ve veri işleme süreci oldukça gelişmiştir (Aksu, 2018, s. 11’den akt. Aygün, 2020, s. 11-12). Dijitalleşme, nicel veriler olan sıfır ve şifrelerle oluşan sayısallaştırma araçlarından yararlanmaktadır. Bu yüzden sayısallaştırma dijital yenilik için önem arz etmektedir.

Dijitalleşme odağında yeni ve teknoloji kavramları üzerinden hareket edilmiştir. Dijitalleşme, teknolojinin kullanılması ve bu neticede ortaya çıkan yeni değerler, fırsatlar, işler vb. olgulardır. Dijitalleştirme tanımında ise sayısallaştırılmış veriler üzerinden hareket edilir. Böylece dijitalleştirme için sayısallaştırılmış verilerin dijital teknolojileri ile tekrar yorumlanması tanımı yapılmıştır (i-SCOOP I’dan akt. Yankın, 2019, s. 12).

Dijitalleşme hayatın tek bir noktasını etkilemez ve akabinde dönüştürmez. Bu sebeple de dijitalleşmenin tek bir tanımı yoktur. Bu tanımlarda dijitalleşen alanlar farklı olsa da vurgulanan ana nokta da bir dönüşümün yaşandığıdır. Dolayısıyla klasik, eski olarak adlandırılabilen her işlemin dijital teknolojiler ile birlikte yeni ürün olarak açığa çıkması, dijitalleştirme olarak ifade edilebilir.

2.2. Türkiye’de Dijital Dönüşüm

Türkiye; kalkınma planları başta olmak üzere, bilim ve teknolojiyi de kapsayan makro düzeyde politika belirlemede kapsamlı ve derinlemesine analiz edilmiş üst politika metinleri oluşturmada başarılı bir ülkedir. Elektronik devlet çalışmaları da geçmişten günümüze “KamuNet”, “e-Türkiye”, “e-Dönüşüm Türkiye” ve yakın zamandan itibaren de “e-Devlet Kapısı” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkelere bakıldığında ağırlıklı olarak 2010 yılı ve sonrasında yayımlanan üst politika metinleri ile başlatılan dijitalleşme çalışmalarının, 10. Kalkınma Planı ile “Dijital Türkiye Projesi Yol Haritasının Oluşturulması” süreci Türkiye’de başlatılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2016’dan akt. Aygün, 2020, s. 28-29). Daha sonra 10. Kalkınma Planı 2017 yılı Programında, 2016 yılı Programında yer alan 203 numaralı tedbir, dijital dönüşüm alanında sürekliliğe sahip bir sistem ve model yapının hedefiyle 186 numaralı tedbir olarak revize edilmiştir. “186 numaralı tedbire ilişkin yapılacak işlem ve açıklama bölümünde KAYSİS’in hem e-Devlet altyapısının oluşturulması hem de kamu yönetiminin dijital dönüşümünün gerçekleştirilmesi amacıyla geliştirilen bir sistem olduğunun belirtilmesi, dijitalleşme çalışmalarının temelinde söz konusu sistemin odak alındığı izlenimini uyandırmaktadır.” Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile “Dijital Dönüşüm Ofisi” kurulmasında her iki tedbir maddesinin de dikkate alındığı izlenimini vermektedir. Ancak sürekliliği olan bir sistem ve yönetim modeli ile birlikte kamu yönetiminin dijital dönüşümü konusunda somut veya kamuoyu ile paylaşılan bir çalışma henüz ilan edilmemiştir (Aygün, 2020, s. 28-29).

Türkiye’nin dijital dönüşüm sürecinde belli bir gecikmeyle ilerlemesi, AB ve Amerika’da dijital dönüşüm süreciyle ilgili bir yol haritası oluşturulurken görülmektedir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile koordineli çalışacak ofis, ekonomik ve sosyal hayat ile kamudaki hizmetlerin dijital dönüşümü için çalışma yapacaktır. “Dijital dönüşüm ile ilk olarak eğitim altyapısının geliştirilmesine odaklanılması, bu çerçevede üniversitelerde dijital teknoloji geliştiricilerini yetiştiren programların artırılması, dijital teknoloji alanında 30 bine yakın öğrencinin doktora yapması, dijital dönüşüm farkındalığının artırılması, özel teşvikler ile dijital yetkinliğe sahip işgücününün sanayi ile buluşturulması gibi adımların hayata geçirilmesi için çalışmalar yapılması ve kamudaki hizmetlerin de hızlandırılıp, bürokratik süreçlerin sifıra indirilmesi hedeflenmektedir.” (BİK, 2018’den akt. Yankın, 2019, s. 16).

“Eğitim altyapısını dijitalleşme sürecine uygun hale getirmeden gerekli yetkinliklere sahip işgücününün yetiştirilmesi ve dijitalleşmenin istihdama etkisinin sağlıklı bir şekilde ele alınması mümkün değildir. Nitekim dijital dönüşüm konusunda somut adım atmış olan ülkelere bakıldığında da dijitalleşmenin istihdama olumsuz etkilerinin azaltılması ve nitelikli işgücününün yetiştirilmesi konularının öne çıktığı görülmektedir. İnsan başlıklı eğitim altyapısının geliştirilmesi ve nitelikli işgücününün yetiştirilmesi bileşeninin amacı, imalat sanayimizin ihtiyaç duyacağı yetkinliklere sahip nitelikli işgücününün yetiştirilmesi ve mevcut işgücününün dijital yetkinliklerinin geliştirilmesidir. Bu amaca ulaşmak adına birinci bileşen kapsamında atılacak başlıca adımlar şunlardır” (Sanayi Bakanlığı & Tübitak, 2018, s. 18):

- a. Sürekli Eğitim Merkezlerinde ve tematik teknik kolejlerde dijital teknoloji kullanıcıları yetiştirilecek,
- b. Üniversitelerimizde dijital teknoloji geliştiricileri yetiştiren programlar çoğaltılacak,
- c. Eğitimin her kademesinde eğitimcilere dijital yetkinlikler kazandırılacak,
- d. Dijital teknoloji alanlarında doktora öğrenimi desteklenecek,
- e. Özel teşvikler ve desteklerle dijital yetkinliklere sahip işgücü sanayi ile buluşturulacak,
- f. Dijital dönüşüm farkındalığı artırılacak ve yaygınlaştırılacak,
- g. Dijital dönüşüm paydaşları arasında iş birliği geliştirilecektir.

2.3. Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler birçok unsuru barındıran kurumlardır. Öncelikle yerel yönetimlerin bulunduğu konumda yerel hizmet veren kurumlar olduğu vurgulanmalıdır. Bu kurumlar hem özerk hem de demokratik değerleri bünyesinde barındırmaktadır. Demokratik değerleri barındırmasından halk tarafından seçilmesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yerel kuruluşlar için kamusal örgütlenme biçimi denilebilir. Bu tanım dışında yerel yönetimin tüzel kişiler olduğu da vurgulanmalıdır (Özbudun, 2004, s. 41-42’den akt. Beyazyıldız, 2010, s. 4). Yerel yönetimlerde öneli olan bulunduğu bölgedeki halktır. Yerel olan halk demokrasi değerleri kapsamında belediye başkanını seçer. Dolayısıyla bu gibi önemli kararları o bölgedeki halk karar vereceğinden yerel yönetimde yerel halk çok önemlidir.

2.3.1. Türkiye’de Yerel Yönetim Hizmetlerinde Kadının Konumu

Türkiye’nin toplumsal yapısı analiz edildiğinde kadınların arka planda tutulduğu görülmektedir. Aynı şey kadınların yerel yönetimdeki yeri için de vurgulanmaktadır. Ülkemizde kadınlar geçmişte erken haklara sahip olmuştur. Ancak şu an bakıldığında bu konu hakkında pek iyi şeyler vurgulanmamaktadır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir: Kadın ve erkeklerin gereksinimleri birbirinden farklıdır. Bundan hareketle yerel yönetimlerde kadın ve erkekler farklı biçimde etkilenirler. Örneğin, su sıkıntısının çekildiği bir yerde su ihtiyacını karşılamak için çeşmelere gidip, bidonlarla su taşıyanlar kadınlardır. Ya da mahalledeki pazarın pahalı olması sebebiyle başka semtlere gidip alışveriş yapanlar yine kadınlardır. Aslında problem sadece politikaların sunumu ile alakalı değildir. Aynı zamanda hizmet için oluşturulan her şey kadın ve erkek için eşit uygulandığı ifade edilse de durum pek de öyle değildir. Yaşanan bu sorunlar kadınların problemlerini yanıtsız da bırakmıştır (KAGİDER, 2006, s. 11-12’den akt. Üçer, 2011, s. 49). Bu durum kadının toplumdaki yeriyle açıklanabilir.

Kadınların toplumda ikinci planda olması siyasal yaşamlarını da etkilemiştir. Kadına yüklenen bazı roller vardır. Bu rollerin başında eş ve anne olma gelmektedir. Eğer kadın siyasal yaşama katılırsa bu rollerini yeteri kadar yerine getiremeyebilir.

Türkiye'deki yönetici vasfındaki kadın sayıları erkeklerden azdır. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı Türkiye'de Kadının Durumu Ulusal Raporu'na göre, kadınlar parlamento, yerel yönetimler, siyasi partiler ve kamu yönetiminde ağırlık gösterememektedir. Cumhuriyet ilan edildiği zamanlardan bu yana bu raporun analizleri günümüzde pek farklılığa uğramamıştır. Örneğin, 1935 seçimlerinde parlamentoya giren milletvekillerinin içinde kadınların oranı % 4.6 iken, 1946 yılı seçimlerinde bu oran % 1.8'e düşmüş, 1995 seçimleri sonucu ise ancak % 2.4'e çıkmıştır (KSSGM, 2000, s. 21'den akt. Karaca, 2007, s. 36).

2.3.1.1. Kadının Yerel Yönetimlere Katılımı, Temsili ve Karşılaştığı Sorunlar

Siyasal katılım, bireylerin kendi tercihleriyle siyasal karar almada yönetimde olmasını istedikleri kişiler için yaptıkları eylemlerdir (Kalaycıoğlu, 1983, s. 10'dan akt. Göksoy, 2019, s.15).

Demokratik sistemin en önemli göstergesi halkın karar alma süreçlerinde etkin rol oynamasıdır. Yerel yönetimlerde halkın karar alma sürecinde çeşitli olanaklar sağlamaktadır. Örneğin halk, yaşadığı bölgedeki yönetim organlarını kendileri seçmektedir (Negiz ve Akyıldız, 2012, s. 176'dan akt. Belli, 2015, s. 80).

Kadının kamusal yaşama katılması, toplumsal alanda kendini özgürce ifade edebilmesi ve gereksinimlerine uygun bir kentsel çevrenin oluşması sürecinde söz sahibi olması çağdaş düşüncenin ve gelişmenin gereğidir. Çalışan ve çalışmayanı ile kentsel sistem oluşurken, bütün kadınların günlük yaşamda karşılaştıkları zorlukların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu sorunları bilen en iyi kesim olarak da kadınların yönetimde ve halk katılımıyla gerçekleştirilecek çalışmalarda yer alması gerekmekte ve yönetimlerin kadınların bilgi ve düşüncelerinden yararlanmayı bir zorunluluk olarak algılamaları gerekmektedir (DPT, www.dpt.gov.tr' den akt. Üçer, 2011, s. 55). Yerel yönetimlerin imkân sağladığı hizmetlerin çoğundan yarar sağlayan ve tüketen doğrudan kadınlar olmaktadır (Ecevit, 2001, s. 235'den akt. Biricikoğlu, 2013, s. 67). Türkiye, kadınlar başta politika olmak üzere tüm toplumsal süreçlerde ve karar alma mekanizmalarında yeterli oranda temsil edilmemektedir (Üçer, 2011, s. 50).

Kadınların siyasal yaşama katılmamadaki engellerine baktığımızda; Türkiye'de var olan düşünce, kadının yeri evidir ve asıl görevi ev işleriyle ilgilenip kocasına ve çocuklarına en iyi şekilde bakmaktır. Erkek ise ev dışı işlerle ilişkilendirilmektedir. Bu sebeple kadının çalışması bu görevlerine aykırı bir durum oluşturmaktadır. Meslek yaşamında da durum pek farklı değildir. Kadınların seçtiği meslekler, özel hayatlarında, ailelerinde sorun yaratmayacak ailesel rol ve sorumluluklarını aksatmayacak niteliktedir. İşselleştirilen bu durumda kadının özgüvenini zedeleyen bir durumdur (Üçer, 2011, s. 59).

Kadınların aktif olarak siyasete katılmama sebeplerinden biri de teknik bilgi yetersizliğidir. Kadınlar birçok sebepten dolayı siyasetten uzak kalmıştır. Bu durum kadınların kendilerine olan güven duygusunu zedelemiş, teknik anlamda yetersiz kalmalarına sebep olmuştur. Kadınlar siyasal alanda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için engelleri aşamayacaklarını düşünüp siyasetten kendilerini uzak tutmaktadır. Bu yüzden sadece bu alanda bulunmak istemek yetmez aynı zamanda eğitim, meslek ve ekonomik yeterlilik gibi güçlü bir donanım gerekmektedir.

Kadının önündeki bir diğer engel ekonomik yetersizliktir. Siyasette var olabilmek için belli bir ekonomik gelire sahip olmak gerekmektedir çünkü bu alan masraflı bir alandır. Bu yüzden kadının da ekonomik olarak kendi ayaklarının üzerinde durmalıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle kırsal kesimlerde bu zordur. Kırsal kesimlerde kadınlar

eşlerine bağlı olarak yaşamakta tarım işçisi olarak üretimde yer almaktadır. Bu durum kentsel alanlarda da farklı değildir çünkü cinsiyet ayrımcılığına dayalı adaletsizlik sonucu yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden siyasete katılabilecek yeterli paraları yoktur, varsa ya eşlerinin ya da babalarının paralarıdır.

Ancak günümüzde kadınların çalışma hayatına katılmasıyla ve daha aktif olmaları nedeniyle daha bilinçli ve özgür olma yönünde gelişim göstermektedir.

2.3.2. Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Kadının Hizmete Katılım Anlayışlarını Belirleyen Tartışmalar

2.3.2.1 Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet (sex); kişinin kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özelliklerdir. Toplumsal cinsiyet (gender) ise kadın ve erkeğin sosyal olarak belirlenmiş rol ve sorumluluklarını belirtir (Akın, <http://www.gencgazeteciler.org/tcinsiyet.asp>’ den akt. Karaca, 2007, s. 3).

Toplumsal cinsiyet kalıplarına bağlı ayrımcılık ve dışlanmalar çalışma yaşamında da kullanılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerine bakıldığında kadının özel alanda olduğu, erkeğin ise kamusal alanda olduğu anlayışı vardır. Bu anlayış iki cinsiyetin farklı biyolojik özelliklerinden olduğu vurgulanmaktadır. Cinsiyetlerin kamu ve özel olarak ayrıştırılması iş yaşamlarını da etkilemiştir. Dolayısıyla erkek iş, sosyal durum konuları ile ilgili anılırken kadın, aile gibi konular çerçevesinde anılmaktadır. Toplumsal yapı toplumsal cinsiyet rolleri etrafında şekillenmektedir. Kadınlar aleyhine oluşan ayrımcılık, tüm toplumsal sistemde, örgütsel düzeyde, iş ve meslek düzeyinde, çalışma ilişkilerinde, yaşamın her alanında üretilmektedir (Savcı, 2000, s. 145’den akt. Uygun, 2011, s. 42).

2.3.2.2. Kota Uygulaması ve Pozitif Ayrımcılık Yaklaşımı

Kadın- erkek eşitliği, günümüzde demokrasiyi anlama düzeylerinin, gelişmişlik seviyelerinin, insan haklarına olan hassaslığın ve çağdaşlığın temel göstergelerinden biri ve belki de en önemlisidir. Kadın ve erkeklerin her alanda, karar almada eşit olarak temsil edilmesi demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesine olanak sağlar. Siyasette kadın sorunlarının çözümü için kadın katılımı önemlidir. Kadınların siyasi temsildeki eksikliklerini gidermek için kamusal ve siyasi alanda sayılarını artırmak ve kadınların içinde buldukları şartları değiştirmek zaruridir. Devlet ise siyasi partiler aracılığıyla toplumun zihinsel, sosyal, siyasi ve kültürel değişimine hız kazandırarak kadın erkek eşitliğini yaşama geçirecek yasal düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür. Siyasi partilerde eşit bir düzenin kurulması, aday seçimlerinin demokratikleştirilmesi ve cinsiyet kotası kadınların siyasi alanda daha eşitlikçi bir oranda temsilini sağlayacak çözümler arasındadır (Çağlar, 2011, s.72).

Pozitif (olumlu) ayrımcılık, ayrımcılığın geçmişten gelen etkilerini kaldırmak (Tosun, s.9’dan akt. Türkoğlu Üstün, 2017, s. 105) ve toplumdaki fiili eşitsizlikleri gidermek üzere dezavantajlı konumda olan kişiler lehine geliştirilen politika, strateji ve uygulamalardır (Akbaş, Şen, 2013, s.167’den akt. Türkoğlu Üstün, 2017, s. 105). Pozitif ayrımcılığın temel amacı ise geçmişte gerçekleşen ayrımcılığı çözmek, mevcut olan ayrımcılığı yok etmek, gruplar arasındaki fırsat eşitsizliklerini yok etmek ve çeşitliliğe özendirme olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahyar Akdemir, 2014, s. 896). Bu amaçları uygulamaya geçirmek için birçok yöntem uygulanmaktadır. Bu mücadele de uygulanan yöntemlerin temellendirilmesi, uygulamaya koyulması ve sonuçları hususunda tartışmalar sürdürülmektedir. Bu konudaki tartışmaların temelindeki mücadele aracı olan pozitif ayrımcılıkta sadece yasalarca eşitlik sağlanmakta, eşitliğin fiili olarak da sağlanabilmesi önemlidir.

2.4. Hizmetin Dönüşümü ve Kadın

Birçok gelişme sonucunda değişen ve dönüşen toplumda insanların istekleri sürekli değişmekte ve birbirinden farklılaşmaktadır. Bu da hizmet kavramının ne olduğunu açıklama konusunu zorlaştırmıştır. Hizmetin kesin bir tanımı bulunmamakta, bu tanımlar farklılık göstermektedir.

Hizmet kavramı sorunları çözmek ya da sorunları en aza indirmek anlamına gelmektedir. Bu sorunlar tüketicilerin yaşadığı sorunlardır. Aynı zamanda sorunlar somut özelliğine sahip değildir (İslamoğlu vd., 2006, s. 18'den akt. Dalgıç, 2013, s. 3). Tüketmeden yaşanmayan bir toplum özelliğinde olduğu düşünülürse hizmetin her şey olduğu söylenebilir. Her şey olduğu gibi her alanda hizmet ve beraberindeki olguların varlığı söz konusu olduğu vurgulanabilir.

Herhangi bir hizmeti sunma da bütünlüğün önemli olduğu vurgulanabilir. Bu sebeple hizmeti sunan personelin tüm davranışları kaliteyi etkilediği ifade edilebilir.

“Karar verirken zekâ, sezgi ve bilgiyi etkin kullanabilen; fiziki ve sanal ortamlarda, hitabet gücü, dinleme kabiliyeti, tutarlı, güvenilir kişiliğiyle insanların yaratıcı, yapıcı, üretken, paylaşımcı özelliklerinin en iyi şekilde ortaya çıkmasını sağlayabilen; koruma, kollama, sorumluluk alma özelliklerine sahip insanların lider olma şansına sahip olduğu düşünülmektedir. Cesaret ve zamanlama bu şansını gerçeğe dönüştüren gizli reçetelerdir.” (Toduk, 2014'den akt. Uçansoy, 2019, s. 31).

Kamunun dijital dönüşümü benimsemesi ve daha önemlisi bu benimsemeyi eyleme dökmesi birçok kolaylığı sağlamıştır. Bu kolaylık hizmet sunma konusunda ve aynı şekilde hizmetten faydalanma konusunda olmuştur. Birçok alanda olduğu gibi kamuda yaşanan dijital dönüşümde şeffaflığın gelmesine zemin hazırlamıştır (Yaman, Bilgin, Çakır, 2020, s. 43). Anlatılanlardan hareketle kamu hizmetlerinde dijital dönüşümün yaşanması için birçok etken söylenebilir. Özellikle hizmet açısından dijital dönüşümün yaşanması çok değerlidir. Dijital dönüşüm hem hizmetten yararlananlar için hem de hizmeti sağlayan kurum ve kuruluşlar için kolaylık sağlayacak unsurdur.

Kamu alanında etkin bir çözüm ya da faaliyet elde etmek için yeni teknolojilerin kullanılması gerekmektedir. Kamusal hizmetlerde yeni teknolojilerinin uygulanmaya ve kullanılmaya başlanması çözüm değildir. Aynı zamanda yeni teknolojileri aktif bir şekilde kullanacak bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kamu hizmetleri içerisinde dijital dönüşüm gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu dönüşüm revize edilme süreciyle sağlanacaktır. Konu hakkında uygun güncellemeler yapılmalıdır ve yeni teknoloji ve dijital sistemin kamu hizmetlerine yerleştirilmesi gerekmektedir (Yaman, Bilgin, Çakır, 2020, s. 43).

Teknoloji kendini sürekli revize eden bir yapıya sahiptir. Bu sebeple kamu kurum ve kuruluşları bu revize süreçlerini takip etmelidir. Daha hızlı ve kaliteli hizmet sağlamak için teknoloji bünyesindeki tüm güncellemelerin kamudaki hizmetlere entegre edilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de kadınların ne gibi işlerde çalıştığı yönünde yapılan araştırmada karşımıza kadının fiziki özelliğinin önde olduğu, maaşının fazla olmadığı, üretkenliğe açık olmadığı ve bu gibi niteliklerin olduğu meslekler çıkmaktadır. Örneğin sekreterlik, banka görevlisi, hemşire, hostes gibi meslekler Türkiye’de kadınların daha çok çalıştığı mesleklerdir (Uygun, 2011, s. 124).

2.5. Dijital Hizmetler Bağlamında Niğde Belediyesi

Yerel yönetimler, insanlara en iyi hizmeti sunmak ve vatandaşın sorunlarını çözmek, ortak ihtiyaçlarını gidermek için oluşturulmuş yönetimlerdir. Yani halkı ilgilendiren sorunlar yerel yönetimler olan belediyeyi de ilgilendirmektedir. Yerel yönetimlerin halka iyi, hızlı, güvenilir, ulaşılabilir ve kapsayıcı hizmet sunması için günlük yaşamımızı kolaylaştıran bilişim teknolojilerinden yardım almalıdır. Bilişim teknolojilerindeki gelişme ve artış kamu yönetiminde dijitalleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Vatandaşların kişilere ya da belli bir

zamana bağlı olmadan ve devlet kurumlarına gitmeden bazı hizmetlerden faydalanabilmesi e-hizmet kapsamında yer alan e- devlet platformuyla mümkün hale gelmiştir.

5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 14. Maddesinde ise belediyenin görevleri ve sorumluluklarına yer verilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır: (Sağıt, 2016, s. 47).

Belediye, mahallî müşterek nitelikte olmak şartıyla; imar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır. Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000'i geçen belediyeler, kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açar.

Niğde Belediyesinde dijitalleşmeyle birlikte e- hizmet kapsamında bulunan hizmetler şunlardır: Kent rehberi, e-imar, çözüm merkezi, e-belediye (borç ödeme, borç sorgulama, sicil arama, arsa rayiç değerleri, inşaat maliyet bedelleri, bina aşınma oranları, çevre temizlik tarifeleri, çöp toplama saatleri, e-imza, belge tahakkuk, beyan bilgileri), Web TV, istek şikayet modülü, plan askı panosu, mezarlık bilgi sistemi, nöbetçi eczane, parkomad ödeme, otobüs saatleri, duyurular (güncel), nikah işlemleri, sıramatik sistemi (vezneden sıra alma), internette randevu alma, borç ödeme, akıllı vezne (su yükleme, borç ödeme), çağrı merkezi, ULAKBEKL sistemi (CRM).

Niğde Belediyesinde dijital hizmet veren birimlerden biri de çağrı merkezidir. Çağrı merkezi 17 Ocak 2022 tarihinde hizmet sunmaya başlamıştır. Çağrı merkezi biriminde altı çalışan vardır ve beşi kadındır. Belediyenin son zamanda açtığı alanlardan biri olan çağrı merkezinde kadın çalışan önem arz etmektedir. Kadın çalışanın sesi, diksiyonu, fiziki özelliği ve eğitimi önemli bir ölçüttür. Çağrı merkezi gibi yerler, sadece telefon görüşmeleri sağlandığı için mahrem yerlerde olması gerekse de Niğde Belediyesinde çağrı merkezi vatandaşın görebileceği alandır ve tabandan tavana kadar cam olan bir odadır. Konumlandığı yer ise vatandaşın iş görmek için en çok geldiği yer olan veznenin olduğu kısımdadır. Bu durumda sadece telefonla hizmetin dışında aslında fiziksel sunumunda ön planda olduğu görülmektedir. Camlı odada kadın vitrin konumundadır.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, araştırma süresince elde edilen düşünce ve deneyimlerin hangi katılımcıya veya katılımcılara ait olduğunu gösterebilmek için kodlama yapılmıştır. Yapılan kodlamalar katılımcıyla görüşme sırasına göre yapılmıştır. Örnek verecek olursak, birinci katılımcıya K1, kodu verilirken, sekizinci katılımcı K8 olarak kodlanmıştır.

Araştırmada kullanılan soru formunun hazırlanması ve analiz edilmesi kapsamında alanında uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırma soruları ve analiz sürecinde oluşturulan tema ve kodların amaca ve araştırma kapsamına uygunluğu konunun uzman bilgisi çerçevesinde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Niğde ilinde yer alan, Niğde Belediyesinde çalışan kadınlara dijital hizmet sürecinde rollerine dair görüşleri, görüşme soruları çerçevesinde, üç ayrı tema altında sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Katılımcılarla yapılan mülakatlar sonucunda toplanan doneler üç ana başlıkta gösterilmiştir. Bu başlıklar sırasıyla ele alındığında aşağıdaki gibidir; 1-Kadınların dijitalleşme sürecine yönelik yatkınlıkları, 2- Katılımcıların dijital istihdama yönelik görüşleri, 3- Dijital hizmet sürecinde kadınların rolü.

3.1. Kadınların Dijitalleşme Sürecine Yönelik Yatkınlıkları

Araştırma bulgularından hareketle ulaşılan bu temada Niğde Belediyesinde görev yapmakta olan kadınların dijitalleşme sürecine yönelik yatkınlıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Niğde Belediyesinde evrensel yerel yönetimler anlayışının ikame ettiği bir kadın istihdam politikasının varlığı oldukça sınırlı olup mevcut teknoloji kullanma becerilerinin

daha çok hizmetin üretilmesi ve sunulması sürecinde oluşturulduğu ve bu sürecin nitelikli dönüşümü sağladığı gözlemlenmektedir. Elde edilen veriler beş alt başlık altında yorumlanmıştır.

3.1.1. Tercih / E- Hizmet Tercihi

Günümüz dünyasında hızla gelişen bilgisayar ve internet teknolojileri sayesinde insanların yaşamı kolaylaşmakta, bu gelişimlerin zaman ve mekân tasarrufu açısından önem arz ettiği görülmektedir. Bu dijital çağda iletişim teknolojileri gündelik yaşamın her alanına yayılmış, bireyler de bu teknolojilere gittikçe bağımlılık göstermiştir. Teknolojinin sunduğu alanlardan biri olan hizmet artık e-hizmet ortamında gerçekleşmekte çoğu vatandaş hizmeti e-hizmet ortamında almaktadır. Bu araştırmada da görüşülen kadınların tamamına yakını e-hizmeti tercih etmektedir. Bu konuyla alakalı K12 ve K18 kodlu katılımcılar şunları söylemektedir:

“Dijital hizmetleri tercih ediyorum, kullanıyorum çünkü zamanımız kısıtlı oluyor ister istemez. Telefonda irtibata geçmek olsun, mobil bankacılıktan her şeyimizi halledebilmek olsun, e-belediye üzerinden, sistemden her şeyimizi halledebilmek olsun... Eskiden e-belediye yokken biz evrakları tamamen elimizle yazıp zimmetli defterle götürüp getiriyorduk. Evrak kaybolması vs. bunlar çok oluyordu. Ama şu an böyle bir şeyimiz yok tamamen kullanıyoruz yani.” (K12)

“Dijital hizmetleri sonuna kadar kullanıyorum. Banka, sağlık, e-Devlet.” (K18)

Dijitalleşmenin yaşam alanlarına sunmuş olduğu kolaylık hizmet sektöründe de vardır. Hizmet sektöründeki dijitalleşmeyi e-hizmet olarak görebiliriz. Hizmet sektörünün almış olduğu yeni hal birçok avantajı beraberinde getirmiştir. Evraklara erişimin daha hızlı olması, evrakların dijital ortamda olmasından dolayı kaybolma riskinin olmaması, zamandan tasarruf sağlayarak işlerin daha kolay halledilmesi e-hizmetin tercih edilmesindeki başlıca nedenlerdir.

3.1.2. Güven

Gelişen teknoloji ve sistemler, güvenlik problemini de beraberinde getirmiş risk ve tehlike ortaya çıkmıştır. Bu tehlike ve risk internet ve teknoloji kullanıcılarında kısmen de olsa tedirginliğe yol açmakta ve kullanıcıları birtakım önlemler almaya itmektedir.

Mülakatta kadınlara dijital teknolojileri kullanmanın güvende hissettirip hissettirmedigine dair düşünceleri sorulduğunda üç farklı yaklaşımın ortaya çıktığı görülmüştür. Bu yaklaşımlardan ilki ‘güveniyorum’, ikincisi ‘güvenmiyorum’ üçüncü yaklaşım ise ‘kısmen’ cevabı olmuştur. Katılımcılardan K1 ve K2, K7, K9 bu konuyla ilgili şunları bildirmektedir:

“Güvende hissettiriyor ama güvenmediğimizde oluyor. Genelde kurumsal platformdan dolayı güveniyoruz.” (K1 ve K2)

“Güvende hissediyorum. Zaten her şeye ulaşabiliyoruz oradan. Zamandan tasarruf oluyor. Her yere her bilgiyi veriyoruz, alıştık.” (K7)

“Güvende hissettirmiyor. Her şeyin riski olduğu gibi bununda olduğunu düşünüyorum. Güvenilir değil.” (K9)

Bilişim teknolojilerinin ve internetin sağlamış olduğu erişim kolaylığı, beraberinde bu alanın kullanma sıklığını arttıracaktır. Erişim kolaylığı akışkan toplum özelliğinde olan günümüze hızlı işlemler sağlar ve bu işlemler günümüz için gerekli niteliktedir. Aynı zamanda dijital çağda her şeyin dijital mecralarda hallediliyor olması, yaşamın bir parçası olarak görülmeye başlanmasında büyük rol oynamaktadır. Bu durum bireylerin dijital mecralara olan güvenini arttırmaktadır. Çünkü bireyler dijital mecrayı yaşam alanlarında olması gereken bir yer olarak adlandırmaktadır.

3.1.3. E-Hizmete Bakış

Günümüzde kamu alanında önemli bir dijital dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreçte vatandaş odaklı bir hizmet modeli uygulanmaktadır. İnternet erişimine ve mobil uygulamalara artan rağbet, vatandaşların kamu hizmet sunumuna yönelik beklentilerini de ciddi oranda değiştirmiştir. Bu yüzden kamu kurum ve kuruluşları dijital dönüşüm çalışmalarına öncelik vermeye başlamıştır.

Katılımcılara hizmetin iyi aktarılmasında teknolojinin yeri ya da teknolojinin hizmeti daha iyi yerine getirdiğine dair düşünceleri sorulduğunda büyük çoğunluğu dijital hizmetin iyi ve kolay olduğunu dile getirmiştir. İnternet hizmetlerinde bazı güven problemlerinden kaynaklı kısmen cevabını verenlerde olmuştur. Katılımcılardan K4 şu şekilde cevap vermiştir:

“Çok önemli. Hız ve zamandan kazanıyoruz. Daha güvenli platform yani insanlara bunun çok güvenli bir ortam olduğunu lanse edebilirsek hizmet sektörleri kurumlarda gelen giden insan sayısı azalır. İş yükü azalır. Kâğıt tüketimi azalır. Kâğıttan, elektrikten, tüm her şeyden tasarruf etmiş oluruz.” (K4)

Katılımcılara Niğde Belediyesinin e-hizmet uygulamalarında yeterliliği ve belediyedeki e- hizmet ile ilgili düşünceleri sorulduğunda bazı katılımcı şu anda hizmetin yeterli olduğunu ilerleyen zamanda daha da çok gelişeceğini ve gelişmesi gerektiğini dile getirirse de çoğu katılımcı belediyedeki e-hizmet uygulamalarının yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan K20 bu konuyla alakalı memnuniyetini şu şekilde bildirmektedir:

“Hizmetleri geliştirdi, önceden akıllı veznemiz yoktu, kent rehberi güncellendi, çağrı merkezini kurdular, hizmette ilerleme var.” (K20)

Toplum yapısı hiçbir zaman statik bir yapıda olmamıştır. Sürekli evrilmiş dolayısıyla dinamik olma özelliğini korumuştur. Dijital çağın gerekliliği de dönüşen, evrilen yapıya ayak uydurmaktır. Yeni teknolojiler var olmaya başladıkça ve geliştikçe yaşamın her alanına yayılmaktadır. Böylece her şey yeni teknolojiler ile yeniden yorumlanmaktadır. Anlatılanlardan hareketle birçok kurum ve kuruluş bu gibi yeniliklere sürekli ayak uydurması gerekmektedir. Var olan işleyişini revize etmesi gerekmektedir. Aslında bu dijital çağın bir gerekliliğidir.

3.1.4. Beceri

Katılımcıların hemen hemen hepsi teknolojiyi kullanmada ve dijital iletişim kurmada zorlanmadıklarını, ilk başta zorlansalar bile daha sonra hemen öğrendiklerini dile getirmiştir. Ayrıca katılımcılara belediyede dijital hizmetle alakalı eğitim verilip verilmediği sorulduğunda, çoğu katılımcının yeni sisteme geçilirken eğitimlerin verildiğini dile getirmiş fakat eğitimlerin yetersiz olduğu da söylenmiştir.

2000’li yıllardan itibaren gelişen internet bağlantılı teknolojiler hemen hemen her alanda insanların yaşamında yer edinmiştir. Çağ teknoloji çağıdır. Bu yüzden artık insanlar özellikle orta ve genç yaştaki insanlar bilgisayar teknolojilerine ve programlara alışıklar. Yeni bir sistem kullanıldığında bile hemen öğrenebilmektedirler. Bu örneklerden biri olan K4 konuyu şu şekilde ifade etmiştir:

“Hiç zorlanmadım, teknolojiyle iç içeyim. Hatta hayatımın yüzde doksanını oluşturuyor. Gerçekten inanılmaz derecede, her şeyde kıyafet, giyim, ödeme, hatta maaşı bile çekmiyorum. Bankadan bankaya aktarıyorum. Eğitim almadım. Ama tabii ilk başta biraz zorlandık daha sonra ve şu an profesyonel olduğumu düşünüyorum. Direk eğitim olmadan işe oturduk. Bizi sistemle baş başa bıraktılar.” (K4)

Söz konusu dijitalleşme ise perspektifi geniş tutmak ve yorum yaparken birçok açıdan değerlendirmek çok önemlidir. Dijitalleşme ile gelen yenilikleri kullanmada bazen yaş faktörü, bazen eğitim düzeyi, bazen de aile yapısı etkili olabilmektedir. Bu noktada yaş faktörünü ele alabiliriz. Dijitalleşme beraberinde kuşakları ve kuşakların özelliklerini de dönüştürmüştür. 42 yaşında olan K4 olarak adlandırılan katılımcıyı kuşak çerçevesinde değerlendirdiğimizde dijital melez olduğunu söyleyebiliriz. K4’ün sorulan soruya verdiği

cevap da dijital melez olduğunun kanıtıdır. Çünkü dijital melezler dijitalleşmeyle gelen yenilikleri dışlamazlar. Hayatlarına tam entegre de edebilirler ya da kısmi de entegre edebilirler. Aynı şekilde bu yenilikleri kullanmada çekimser olmazlar.

3.1.5. E-Hizmette Kadın / Hizmet Üretme

Katılımcılara kadınların internet ve bilgisayar kullanmaları ya da hizmet üretmeleriyle alakalı düşünceleri sorulduğunda katılımcıların birçoğu kadınların iyi olduğunu dile getirirler de erkeklerin daha iyi olduğunu düşünenlerde vardır. Ya da erkek ve kadın arasında bir fark olmadığını söyleyenler bulunmaktadır.

Çalışmada gözlemlenen şey, erkeklerin sistem ve teknik açıdan kullanıldığı kadınların ise dijital hizmet sunarken kullanıldığıdır. Kadın, “pembe yakalı işler” ya da kadın işleri denilen alanlarda yer almakta, iş hayatında da evdeki işlerine benzer işlerde çalışmaktadır. Kadına atfedilen sakinlik, bakıcılık, eğlendiricilik, sabırlılık, hissilik gibi özellikler de kadınların belli başlı meslek alanlarında yer almasına sebep olmuştur. Zira güçlülük, zekilik, rasyonel ve mantıkçılık gibi özellikler işlerin yapılabilirliği yönünden kadın ve erkek arasında gerçekçi olmayan farklılaşmayı doğurmuştur. Bu anlayış kadının soyut, erkeğin somut düşünce yeteneği olduğu alanlarla özdeşleştirmiştir (Fidan, 2000, s. 121). Bu bağlamda dijital ortamda kadın görsel, yazılı, ses gibi özellikleri nedeniyle hem amaç hem araç olarak yer almaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinde kadına yapılan atıflar daha çok kadının dış görünüşüne, duygusal oluşuna, anaç oluşuna yapılmaktadır. Bu doğrultuda dış görünüşe yani fiziksel özelliklere yapılan atıflar kadınların meta, vitrin vb. olgular ekseninde kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Yine aynı şekilde dijital hizmet sunumunda da ön planda olan, bu hizmetin kabul oranını ve pazarlamasını arttıran kişinin kadın olduğu çıkarımına varılmaktadır. Katılımcılardan K5 ve K6 şu şekilde bildirmektedir:

“Tabi ki kadınlar tercih edilmeli. Bir şey paylaşım konusunda kadınlar daha özenli, düzenli hale getirir. Bayanlar erkeklere göre daha düzenli ve temkinli fakat bu kişiden kişiye değişir.” (K5 ve K6)

Bu bölümde sorulan soruya verilen cevaplarda toplumsal cinsiyet algısı ve bu noktada ifade edilen roller kendisini göstermektedir. Teknoloji beceri, zekâ, analitik düşünme gibi faktörleri kapsamaktadır. Literatürdeki araştırmadan hareketle Türk toplumunun ataerkil bir yapıda olduğunu vurgularsak, erkek bireylerin teknolojiye daha yatkın olabileceği genel geçer bir görüş olacaktır. Verilen cevaplarda bu görüşü destekler niteliktedir. Erkeklerin teknolojiye daha yatkın oluşları bahsedilmektedir. Fakat bir noktada bu görüş hakkında kırılma yaşandığı söylenebilir. Çünkü cevaplarda kadın bireylerin bu noktada daha fazla yer alması gerektiği de ifade edilmektedir.

3.2. Katılımcıların Dijital İstihdama Yönelik Görüşleri

Bu bölümde araştırmanın amacı kapsamında, dijitalleşen dünyayla birlikte belediye gibi kurumların da bundan etkilenmesi sonucunda kadınların iş istihdamındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konu üç alt başlıktan oluşmaktadır.

3.2.1. Kadın İstihdamı

Katılımcılara dijitalleşmenin kadın istihdamında belirleyiciliği olup olmadığı ve düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılardan bazıları dijitalleşme kadın çalışan sayısını artırır, bazıları artırmaz, bazıları ise olabilir, durumdan duruma değişir cevaplarını vermiştir. Katılımcılardan K4’ün dijitalleşmenin kadın istihdamını artıracağına dair düşünceleri şu şekildedir:

“Tabi ki bizim için bir fırsat. Dijital ortamda bayanlar daha çok tercih ediliyor mesela çağrı merkezi ya da dijital ortamlarda mutlaka bayan sayısı erkek sayısından fazladır. Kadınlar daha fazla olmalı. Belediyeye baktığımızda çağrı merkezinde 4 kadın, 2 erkek var.

Beyaz masada 3 bayan var. Bilgi işlemde 1 bayan var. Demek ki bayanlar tercih ediliyor.” (K4)

Toplumsal cinsiyet rolleri açısından bakıldığında hizmetin özellikle görsellik ve bedeni sunum, ilk karşılaşma, vitrin masalar gibi yürütüldüğü yerlerde erkek sertliğinin naif hale dönüştürülmesi noktasında kadın zarafeti ve nezaketinin toplumsal kabulünün hizmetin yürütülmesindeki kolaylaştırıcı rolü dikkate alınarak belirli alanlarda kadınların kümelenmekte olduğu gözlemlenmektedir.

Dijitalleşmenin kadın rolü üzerine yaratabileceği en olumsuz tesir K17'nin belirttiği hususlar üzerinden değerlendirilebilir. Mal ve hizmet üretiminde teknolojinin hizmeti kolaylaştırması yanında hizmetin üretimini sağlayacak insanların istihdamını da azalttığı yönünde ya da sınırlandırıcı bir çarpana denk geldiği bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklik Niğde Belediyesinde de aynı oranda hissedilmekte olup teknoloji odaklı hizmet üretme arttıkça çalışanların sayısı azalmakta, zaten genelde az olan kadın çalışanların sayısını daha çok azaltmaktadır.

Çağrı merkezi bir kurumu ya da kuruluşu temsil eden özelliktedir. Aslında hizmet sunmanın teknolojik halidir de diyebiliriz. Bu gibi durumda yani bir hizmeti sunma da ya da temsil etme kısmında kadınlar daha çok tercih edilmektedir. Kadınların bu yönde tercih edilmesi toplumsal cinsiyetin bir parçasıdır.

3.2.2. Yöneticilerin Bakış Açısı / Yönetici Olsalardı

Katılımcılara işe alım süreçlerinde yöneticilerin rolü, bakış açısı ve kendileri yönetici olsaydı, alt kademe çalışanların dijital becerileri ve bu becerilere sahip olması hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılardan hepsi yöneticilerin bu konularda etkili olduğunu düşünmektedir.

Erkek bireylerin dijitalleşme alanında daha başarılı olacağı ve hatta dijitalleşme alanındaki gelişmeleri erkek bireylerin sağlayacağı bir görüş belirtilmiştir. Bu görüş, toplumun zaman içerisinde cevap veren kişiye öğrettiği birtakım normlar vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Bu alanda toplumsal cinsiyetin rolü oldukça büyüktür.

Yeni kuşak olarak atıfta bulunabileceğimiz dijital kuşaklar üçe ayrılmaktadır. Bunlar; dijital yerliler, dijital melezler ve dijital göçmenlerdir. Dijital yerliler doğrudan teknolojinin içine doğanlardır. Bu nedenle teknolojiyi kullanmaya çok erken yaşta başlarlar. Dijital teknolojilerini yaşamlarının bir parçası olarak görürler ve bu noktada çözüm üretmede daha etkin olurlar. Bu sebeple dijital yerlilerin bu gibi alanlarda çalışması daha etkin, hızlı ve aktif bir işleyişi beraberinde getirecektir.

Katılımcılara yönetici konumunda olsaydınız alt kademe çalışanların dijital becerileri ve bu becerilere sahip olması hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Katılımcıların hepsi dijital sistemi destekleyeceklerini ve ona göre hareket edeceklerini dile getirmiştir.

Ülkemiz çerçevesinde toplumsal cinsiyet rollerinde kırılmalar yaşanmaya başlasa da erkekler daha başarılı ve zeki olarak adlandırılırlar. Kadınlar ise duygusal bir varlık olarak görüldüğünden bilimsel ara yüzde mantık ile hareket edemeyeceği ön görülür. Toplumda yerleşmiş bu ve bu gibi özellikler kadınların dijitalleşen iş dünyasına ayak uyduramayacağı çıkarımı yapılmaktadır. Dijitalleşme demek teknoloji demektir. Akıl, mantık, kullanım becerisi, analitik düşünce gibi özelliklerin yer aldığı bu düzende erkeklerin daha başarılı olacağı ön görülmektedir.

3.2.3. Saygınlık

Türk kültürü içerisinde kültürün taşıyıcıları olan bireyler çalıştığı kurumlarda yer edinebilmelerini büyük oranda cinsiyet, yaş, eğitim durumu, servet, gelir gibi temel belirleyiciler üzerinden elde edebilse de özellikle küçük illerin oluşturduğu yerel yönetimlerde liyakat ve ehliyetin yanı sıra saygınlığı elde etmenin başkaca unsurlarının da mevcut olduğu

görülmektedir. Aşağıdaki bulgulara katılımcılara dijital becerilere sahip olmanın çalışanlara nasıl bir saygınlık kazandıracağı konusundaki düşünceleri sorulmuş, katılımcıların bu anlayış çerçevesinde farklı görüşlerini sunarak konunun daha iyi anlaşılması hususu yönüne gidilmiştir.

Niğde Belediyesi bünyesinde kadınların saygınlık elde etmesi K11'in görüşleri dikkate alındığında dijital dönüşüm becerisi olan bu konuda çeşitli programlar bilen, işleri en kısa zamanda çözüme götüren ve iş görme hususunda başka arkadaşlarına yardımcı olan, yol gösteren kadınların daha saygın olduğu ifade edilmektedir. Aslında saygınlığın ölçüsü bir nevi çalışma arkadaşlarına katkısı temelli bir anlayış içerisinde bir döngü üzerinden temellendirildiğini gözden kaçırmamak lazım.

Katılımcılardan K10 ve K14 belediyenin siyasi bir yer olmasından kaynaklı dijital becerilere sahip olmanın bir öneminin olmadığını ve bu konuda bilinçli olmadıklarını bildirmiştir.

Yerel yönetimler, siyasal ilişkilerin en etkin karakterize olduğu ve ilişkilerin belirgin temeller üzerine oturduğu ve yürütüldüğü konusunda kabul görmüş mekanizmalardır. Dolayısıyla bazı iş gördürme ve yönetici planlamalarının bu anlayış çerçevesinde yerine getirilmesi kaçınılmaz bir siyasi gerçeklik olarak tanımlanmaktadır. Gerçekliğin çalışanlar arasındaki algısı bu düzlemde değerlendirilebilir. Gerçekliğin çalışanlar arasındaki algısı bu düzlemde değerlendirilebilir. Gerçekliğin çalışanlar arasındaki algısı bu düzlemde değerlendirilebilir. Gerçekliğin çalışanlar arasındaki algısı bu düzlemde değerlendirilebilir. Gerçekliğin çalışanlar arasındaki algısı bu düzlemde değerlendirilebilir.

3.3. Dijital Hizmet Sürecinde Kadınların Rolü

Bu başlıkta dijital hizmet sürecinde kadının rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konu beş alt başlıktan oluşmaktadır.

3.3.1. İşe Alım Süreci

Katılımcılara işe alım sürecinde fiziksel görünümünün ve dili kullanmanın ölçüt olup olmadığı sorulduğunda yarısı ölçüt olduğunu diğer yarısı ise ölçüt olmadığını söylemiştir.

Burada özellikle belediyeye son zamanlarda açılan, dijital hizmet konusunda yeni bir birim olan çağrı merkezi birimi çalışanları, işe alım sürecinde fiziksel görünümünün ve dili kullanmanın ölçüt olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışanların görüntüleri gerek internet ortamında gerek reklam panolarında yayınlanmış, tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca çağrı merkezi birimi odasının önü tabandan tavana kadar camdır ve belediyeye gelen vatandaşlar çalışanları görmektedir. Bunun yanında halkla ilişkiler müdürlüğü bünyesinde bulunan Beyaz Masa personelleri ve Bilgi İşlem birimi çalışanları da fiziksel özelliklerin ölçüt olduğunu dile getirmiştir. Bu durum, dijital ortamın ve vatandaşla etkileşimin yoğun olduğu bu birimlerde fiziksel özelliklerin önem taşıdığını göstermektedir.

3.3.2. Fiziksel Özelliklerin Etkisi

Katılımcılara dijital hizmet verirken fiziksel özelliklerinin vatandaş üzerinde olumlu bir etkisinin olup olmadığı sorulduğunda çoğunluk görüşmecisi olumlu etkisinin olduğunu dile getirmiştir. Telefonda kurulan iletişimde kadınların ses tonunun, hitap şeklinin, konuşma tarzının oldukça etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

K1 ve K2 ile kodlanan katılımcılar ise yüz yüze iletişimde cinsiyete dayalı olarak kadının çok ciddiye alınmadığını, kadınların işe vakıf olmadığı düşünülerek erkek çalışanı daha çok ciddiye aldıkları söylenmiştir. Ayrıca telefonda iletişimin daha iyi olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer görüş ise, belediyenin siyasi bir yer olmasından kaynaklı görüntü ve sesteki ziyade nasıl hizmet verdiğin ve vatandaşın memnun edip edemediğinin önemlidir. Bu tarz kurumlarda daha çok iş bitirme önemsenmektedir.

Katılımcılardan K4 çağrı merkezi çalışanıdır ve fiziki görüntünün ya da kadın sesinin çok önemli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir.

3.3.3. Vatandaşla İletişim

Katılımcılara vatandaşla dijital ortamda iletişime geçtiklerinde vatandaşların nasıl tepki verdiğini sorduğumuzda çoğu katılımcı vatandaştan vatandaşa değiştiğini, bir kısmı dijital ortamda daha rahat anlaşabildiklerini, diğer kısım ise yüz yüze iletişimde iletişimin daha iyi yürüdüğünü dile getirmiştir. Dijitalleşme mekâna olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır.

Vatandaşın yaşına göre iletişim durumu da değişmektedir. Genellikle orta ve genç yaştaki insanlar belediyeye gelemeyen dijital ortamda işlerini halledebilirken, yaşlı kesimden insanlar belediyeye gelip işlerini yüz yüze yürütmektedir. Dijital ortamda kendilerine çok fazla güvende hissetmemekte, fiziki ortamda yaptıkları işlemlerden daha çok emin olmaktadır.

Katılımcılara dijital ortamda vatandaşların anlama düzeyleri sorulduğunda katılımcılardan bir kısmı anladıklarını bir kısmı ise zorlandıklarını dile getirmiştir. Bu konuyla alakalı K5 ve K6 şunları bildirmektedir:

“Vatandaştan vatandaşa değişiyor.” “Vatandaş dijitalden anlıyor. Buraya gelmiyorlar. Ya CİMER’ den yazıyorlar ya da arıyorlar.” (K5 ve K6)

Vatandaşın anlatılanları anlayıp anlamaması yaşına, eğitim durumuna ve bilincine göre değişmektedir. Yaş ve buna bağlı olarak kuşak burada en önemli faktördür. Yaşlı kesimden insanlar genellikle dijital ortama vakıf olmadığı için ve bazıları duyma özelliği zayıf insanlar olduğu için anlama gücünü çekmektedir.

3.3.4. Çağrı Merkezi / Kadınlar ve Online Çalışma

21. yüzyılın başlarından itibaren gelişen hizmet sektöründe çalışanların kol gücünün yerini zihinsel emeğin aldığı ve artan teknolojik gelişmelerle son yıllarda hızla ivme kazanan sektörlerden birisi çağrı merkezidir.

Katılımcılara kadınların son zamanda Niğde Belediyesi bünyesinde kurulan çağrı merkezinde ve online işlerde olması hakkındaki düşünceleri sorulduğunda kadının sesi, hitabı, nazik oluşu, kibarlık, üslup, diksiyon, sabırlı oluşu bakımından erkeklere göre daha iyi olduğu için kadının tercih edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çağrı merkezi çalışanı olan K4 bu konuyla ilgili şunu bildirmektedir:

“Özellikle çağrı merkezinde kesinlikle kadın olmalı. Erkeklere göre kadınlar daha düzenli, daha sistemli, sorunları daha hızlı çözüyor, ses tonu, ses rengi vatandaşı daha çok etkiliyor. Daha iyi ikna edebiliyoruz. Kadının erkeklere göre ikna kabiliyeti daha yüksek oluyor.” (K4)

3.3.5. İmkânlar ve Sınırlılıklar

Katılımcılara dijital hizmetin, internet bağlantılı hizmetin kendi içinde olumlu-olumsuz yanları sorulmuştur. Katılımcı kadınlarla yapılan görüşmeler sonucunda görüşleri iki ana kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan biri, dijital hizmetin sağladığı imkânlar ya da olumlu yanları diğeri ise, dijital hizmetin olumsuz yanları yani sınırlılıklarıdır.

Görüşmecilerden K4’e göre dijital hizmetin sosyalleşmeyi azalttığı ve insanların fiziksel sağlığını olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Yeni dünyada dijitalleşmeyle birlikte insanların uğraş alanı değişmiş, sosyal ilişkilerde farklılıklar gözetilmeye başlanmıştır. İnsanlar artık gündelik ilişkilerini, iletişimlerini dijital ortamda sürdürmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte yüz yüze sosyal ilişkilerin zayıfladığı, bireyselleşmenin meydana geldiği ve bazı değerlerin yok olduğu görülmektedir. Aynı zamanda dijital ortam insanların hareketlerini sınırlandırmakta ve bazı sağlık problemlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda insanları ciddi oranda olumsuz etkilemektedir. Katılımcılardan K4 aynı zamanda dijital

ortamın belediye gibi yerel kurumlarda çalışan sayısını azaltacağını dile getirmiştir. Bu durum, istihdamı da olumsuz etkileyecektir.

Toplum büyüyüp geliştikçe insanın üretiminde rol aldığı her şey gelişip değişmektedir. Hızla gelişen ve değişen dijital dünya hayatımızın hemen hemen her alanında yerini almıştır. Dijitalleşme bireylerin sosyal, kültürel, toplumsal değerlerini ve ilişkilerini de değiştirip dönüştürmüştür. Yerel yönetimlerden biri olan belediyeler de dijital değişim ve dönüşüme uğramış, kamu hizmetinde dijital aygıt ve araç kullanımı yaygın hale gelmiştir. Buna bağlı olarak e-devlet, e- hizmet gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu durum bilgiye, hizmete kolay ve hızlı erişim, işlemlerin kayıt altında olması, zamandan ve mekândan tasarruf, verimli, kaliteli ve etkili hizmet sağlıyor olması gibi olumlu yanlarının yanında sağlık problemleri, yüz yüze etkileşimin azalması, siber saldırılar gibi olumsuz yönleri de beraberinde getirmektedir.

Katılımcılardan K8 ise erkek çalışanın vatandaşı daha güvende hissettirdiğini, daha samimi bir ortam doğduğunu şu ifadelerle bildirmektedir:

“Cinsiyetçi bakmıyorum sistem sorunluysa kadın erkek cinsiyet aynı karşıdaki vatandaş negatif tepki verebiliyor, kadın olunca. Daha tepkili oluyorlar erkek vatandaş özellikle ‘orada bir erkek personel yok mu çözerdi o’ şeklinde yaklaşım oluyor. Erkek hitap olunca daha samimi davranıyorlar ‘abicim’ şeklinde buda vatandaş olumlu etkiliyor, güvende hissettiriyor. Kadın mesafeli davranıyor.” (K8)

Katılımcılara çalışma yaşantılarının ve mesleklerinin en avantajlı yönü sorulmuştur. Katılımcıların çoğu avantaj olarak hızlı, kolay, ulaşılabilir gibi özelliklerden bahsetmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Toplum büyüyüp geliştikçe insanın üretiminde rol aldığı her şey gelişip değişmektedir. Hızla gelişen ve değişen dijital dünya hayatımızın hemen hemen her alanında yerini almıştır. Dijitalleşme bireylerin sosyal, kültürel, toplumsal değerlerini ve ilişkilerini de değiştirip dönüştürmüştür. Yerel yönetimlerden biri olan belediyeler de dijital değişim ve dönüşüme uğramış, kamu hizmetinde dijital aygıt ve araç kullanımı yaygın hale gelmiştir. Buna bağlı olarak e-devlet, e- hizmet gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu durum bilgiye, hizmete kolay ve hızlı erişim, işlemlerin kayıt altında olması, zamandan ve mekândan tasarruf, verimli, kaliteli ve etkili hizmet sağlıyor olması gibi olumlu yanlarının yanında sağlık problemleri, yüz yüze etkileşimin azalması, siber saldırılar gibi olumsuz yönleri de beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de yerel yönetimler anlayışının temel belirleyicisi ve anlayışı, “belediye işleri erkek işleridir” algısı üzerinden şekillenmektedir. Bu görüş hala yaygın etkisini göstermekte olup ortak zorunluluklar haricinde ya da popüler kültürün çağrışımları dışında kadın istihdamı erkek istihdamına oranla kadının toplumsal rolüne, teknolojik kullanma donatımına ve liyakatine, eğitimine, statüsüne göre yapılmadığı bilinen bir gerçektir. Genel anlamda Niğde Belediyesi de bu anlayıştan muaf tutulamaz. Örneğin kadın şoförün olmaması gibi. Bazı işler erkeklerle ayrıcalıklı bir sınırlılığa sahiptir.

Kadın istihdamı ve dijitalleşme ilişkisi Niğde Belediyesi açısından değerlendirildiğinde istihdamı sağlayan süreçlerin az ölçekli kendiliğinden evrensel işe alma yöntemleri uygulanarak gerçekleştirilebildiği daha çok yerel güç ve güç ilişkileri üzerinden yönetim erkinin şekillendiği ve bu şekillenmenin istihdamı belirlediği panoramik bir sorunsal olarak görülmektedir.

Kadın istihdamı ve dijital ilişkisi son birkaç yıllık süreci dikkate aldığımızda teknolojik donanımlara sahip olanın istihdam edildiği görülmektedir. Geleneksel ve önceki alımların daha çok bu hususlar dışında değerlendirilmiş olup kadınların e-hizmet dönüşümündeki rolü ve teknoloji kullanması, hizmet içi eğitim, dışardan ya da ailesi

yardımla öğrenme ya da zorunluluklar üzerinden geliştirildiği kadınlar tarafından da kabul görmektedir.

Niğde Belediyesinde yapılan gözlemler sonucunda dijital hizmetten yararlanan vatandaşın çoğu erkektir. Erkek olması nedeniyle hizmet sunumunda kadın, kullanılmaya açıktır. Vatandaşların çoğunun kadın olması halinde ise erkek tercih edilmesi yüksek bir ihtimaldir.

Dijital hizmet noktasında sadece kadınlar hizmetin kolaylığı, arşivlenmesi, belgelenmesi, daha çok zaman alması gibi faktörlerle değil, aynı zamanda kendilerini bedeni olarak yormadığı, yıpratmadığı, iş ilişkileri içerisinde yoğun iş görme zamanının azalması sebebiyle kendi kişisel bakım, ihtiyaçlarını karşılama hatta yer yer kendi evinin işlerini yine teknoloji vasıtasıyla ayarlama, kolaylaştırma gibi ya da kendi bireysel işlerini bankacılık (fatura) vb. katkı sunduğu için önemsemekte, kadının ikinci rolü olan ev hanımlığı rollerinin yorulmadan etkin ve dinamik bir unsur olarak görmektedirler.

Kadın rolünün en önemli hususlarından biriside toplumsal ve örgütsel kabulün bedeni sunumun yanında adeta on parmağında on marifet var iltifatına mazhar olabilmek açısından bilgisayar kullanabiliyorum, çeşitli programlarla iş yapabiliyorum algısı üzerinden kendini kabul ettirme, saygınlık kazanma, yer yerde kendi hemcinslerine üstünlük sağlama ve hiyerarşik rol kapma serüveni olarak görülmektedir.

Makamlar tarafında takdir edilmenin en önemli boyutlarından biri dijital hizmet bilgisine ve donanımına sahip olma gerçekliği kadınların bilinçaltının bir yansıması şeklinde bilinç düzeyinin üst vuruş gerçekliğini ortaya koymaktadır. Dijital dönüşümdeki hizmet üretme becerisine sahip olmak yönetici olmak yönetenlerle iyi ilişki kurmak ayrıcalıklı bir konumda değerlendirilmek, kadınsı bir beğenilme arzusu ortaya koymak, takdir edilmek gibi toplumsal cinsiyet önceliğinin en etkin ritüeline dönüşmüştür. Sadece alt-üst yani yöneten yönetilen ilişkisi çerçevesinde değil kadınların evde eşleriyle, çocuklarıyla ilişkilerinde de anneliğin yanında en az onun kadar yetkinliğinin olduğunun ifadesine dönüşmektedir. Yine kadının iş yeri dışındaki komşuluk, akran, kan bağı vb. gibi yakın çevre bağlarının en dominant söylemlerinin temelini teşkil etmesi bakımından da bir ayrıcalık, üstünlük oluşturmakta yer yerde kadınsı komplekslerin aşılmasının bir aracına dönüşmektedir.

Elde edilen veriler sonucunda Niğde Belediyesi kurumuna öneri olarak;

Dijitalleşen dünyada yerel yönetimlerin hizmet sunumunda kaliteyi artırmak için bilgiye ulaşma konusunda web sayfalarına her an erişim sağlanmalıdır (Karaca ve Öztürk, 2019'dan akt. Akgümüş, vd., 2021, s. 112).

Yerel yönetimlerden biri olan, Niğde Belediyesinde web sayfasının erişilebilir olması ve internet bağlantı probleminin giderilmesi için çalışmalar yapması gerekmektedir.

Kadınlara dijitalleşen çağda e- hizmet eğitimi verilmeli ve kadınların bu hizmete etkin katılımı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akgümüş, E., vd. (2021). Dijital dönüşüm bakış açısıyla yerel yönetimlerde sosyal hizmetlerin sunumu: e-belediye hizmetlerinin analizi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5(2), 102-116.
- Aygün, Ö., Y. (2020). *Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm uygulamaları: Trabzon ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Avrasya Üniversitesi.
- Belli, A. (2015). Yerel yönetimlerde kadın temsili ve yerel demokrasi. *Yasama Dergisi*, (31), 65-88.
- Beyazyıldız, O. (2010). *Türkiye'de yerel yönetimler ve demokratikleşme sürecine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Biricikoğlu, H. (2013). Yerel yönetimlerde kadın temsiline yetersizliği: Sakarya ilinde yapılan bir araştırma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2 (3), 65-96.

- Çağlar, N. (2011). Kadının siyasal yaşama katılımı ve kota uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 56-79.
- Dalgıç, A. (2013). *Hizmet sektöründe hizmet kalitesinin ölçümü ve hizmet kalitesini etkileyen faktörler- Antalya'da hizmet kalitesi ölçümüne yönelik bir uygulama* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Göksoy, S. (2019). *Türkiye'de kadınların yerel siyasetteki konumu ve yerel karar alma sürecindeki etkileri: siyasi partilerin kadın kollarında bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Fidan, F. (2000). Kapitalizmin gelişme sürecinde kadının çok yönlü konumu (medya örneği). *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 117-133.
- Karaca, A. (2007). *Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.
- Sağıt, D. (2016). *Yerel yönetimlerde kadının siyasal katılımı: İzmir ili üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Sanayi Bakanlığı, TÜBİTAK, (2018). Dijital Türkiye'nin yol haritası. https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_Dijital-Turkiye-Yol-Haritasi.pdf, (Erişim Tarihi: 19.03.2023).
- Türkoğlu Üstün, K. (2017). Kamu hizmetine girişte ve yükselmede kadınlara pozitif ayrımcılık yapılması ve Avrupa'daki örnekler. *TBB Dergisi*, Özel Sayı, 93-124.
- Uçansoy, M. (2019). *Kurumlardaki dijital dönüşümün stratejik karar alma üzerine etkileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Uygun, Z. (2011). *Örgüt kültürünün kadın çalışanların kariyer gelişimleri üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Üçer, N. (2011). *Yerel yönetimlerde kadın: temsil ve katılım düzleminde cinsiyet sorunsalı (2009 Mart seçimleri sonrası analitik bir inceleme)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yaman, M., Bilgin, A., Çakır, E. (2020). Dijital çağda kamu yönetimi lisans müfredatları: Türkiye üzerine bir inceleme. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, (1), 41-59.
- Yankın, F., B. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38.

Hoş, Y. B. (2023). Bir siyasi coğrafya terimi olarak "limitrof ülke" kavramı ve küresel jeopolitiğe etkileri. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 19-34.

BİR SİYASİ COĞRAFYA TERİMİ OLARAK "LİMİTROF ÜLKE" KAVRAMI VE KÜRESEL JEOPOLİTİĞE ETKİLERİ

Yüksel Bekir HOŞ*

Öz: Limitrof ülke kavramı, tarih boyunca farklı kültürlerin ve imparatorlukların sınırlarında bulunan, genellikle stratejik ve jeopolitik önemi olan ülkeleri ifade etmiştir. Bu tür ülkeler genellikle büyük güçlerin etkisi altında kalmış, bazen bağımsızlık mücadeleleri vermiş ve ya bağımsızlıklarını koruma amacıyla dengeleri sağlama çabası içinde politika sürdürmüş olup genellikle büyük güçlerle ilişkilerinin dinamikleri, güvenlik endişeleri ve coğrafi konumları nedeniyle önem taşırlar. Sınır boyu devleti kavramı, özellikle Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde Rusya çevresinde bağımsızlığını kazanan eski Sovyet ülkelerinin bu dönemden sonra, jeopolitik olarak hala Rusya'nın etki alanında kalmış olmaları veya Rusya ile karmaşık ilişkiler içinde bulunmaları sebebiyle jeopolitik biliminin dikkatini çekmiştir. Zira bu ülkeler, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra hem kendi iç dinamikleri hem de bölgesel ve küresel oyuncular-la olan ilişkileri nedeniyle jeopolitik bir odak noktası haline gelmiştir. Dünya siyasetinin dinamik yapısı özellikle de 21. yy itibarıyla "limitrof devlet" kavramı da değişen siyasi konjonktür kapsamında güncel örneklerle yeniden ele alınarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, limitrof teorileri; fiziki sınır ve güç ekseninde limitrof devletler örneklemeleri; sınır jeopolitiği bağlamında limitrof devletlerin bağımsızlıklarını koruma çabaları ve limitrofu oldukları devlet ve yapılarla ilişkileri ele alınarak limitrof devlet kavramının 21. yy. ekseninde güncellenme ihtiyacı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Limitrof devlet, sınır boyu devletleri, egemenlik, jeopolitik.*

THE CONCEPT OF "LIMITROPHE STATE" AS A POLITICAL GEOGRAPHY TERM AND ITS EFFECTS ON GLOBAL GEO-POLITICS

Abstract: The concept of limitrophe states has expressed the countries located on the borders of different cultures and states throughout the history and that generally have strategic and geopolitical importance. Such countries are often necessary because of the dynamics of their relationships with major powers, their security concerns, and their geographic location. Such countries have generally been under the influence of great powers, sometimes fought for their independence or pursued policies in an effort to maintain balance in order to preserve their independence. They are generally significant due to the dynamics of their relations with great powers, security concerns and geographical locations. The concept of the border state attracted the attention of geopolitics in the sphere of the independence of the former Soviet countries, which gained independence around Russia after the collapse of the Soviet Union after the Cold War due to the continuation of their complex political relation with Russia. In consequence of, after gaining independence these countries have become a geopolitical focal point due to their internal dynamics and their relations with regional and global actors. As of the XXI century within the dynamic structure of world politics, the concept of "limited state" should be re-evaluated with current examples within the context of the changing political conjuncture. In this study, limitrophe

* Dr., Trakya Üniversitesi, yukselhos@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0003-3136-0896

theories; examples of limitrophe states on the physical boundary and power axis; In the context of border geopolitics, the efforts of limitrophe states to protect their independence and their relations with the states and structures that they are limitrophes will be discussed and the need to update the concept of the limitrophe state in the 21st century will be revealed. In this study, it is needed to update the concept of limitrophilic states on the axis of the 21st century has been revealed by discussing limitrophilic theories, examples of limitrophilic states on the axis of physical border and power, in the context of border geopolitics, the efforts of limitrophilic states to maintain their independence and the state of which they are limitrophilic.

Keywords: *Limitrophe state, border states, sovereignty, geopolitics.*

1. Kavramın Önemi ve Araştırmanın Amacı

Sınır boyu devletleri olgusu ve tampon devletler ile limitrof devletlere dair çalışmalar Türkiye'deki Siyasi Coğrafya üzerine yapılan çalışmalarda pek az incelenmiş bir olgudur. Bu konunun bilinmesi ile birlikte özellikle çalışmanın ana inceleme ve örnekleme sahası olan Doğu Avrupa'daki mevcut Rus-Ukrayna savaşının siyasi coğrafyadaki geri boyutu daha iyi anlaşılacaktır. Çalışma, her ne kadar tarihi çok daha eski dönemlere giden terimlerden adını almış olsa da güncel jeopolitikte Rus literatüründe kullanımı yoğun olan bir kavrama yöneliktir. Bu sebepten kavramın ana literatür inceleme alanı Rus Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik literatürü olmuştur. Bu tür terimler ile çatışma alanlarının aslında güç ve güçler arası denge teorilerine dair boyutu daha iyi anlaşılacaktır. Sınır boyu devletleri olgusu, tampon devletler ve limitrof devletler gibi kavramlar, tarih boyunca çeşitli bölgelerde kendisini göstermiş olan ve 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Rusya'nın etrafında bağımsızlığını kazanan ve kazanmaya çalışan yeni bölgelerle tekrar literatürde canlı bir hale gelmiştir. Daha çok Rusya içerisindeki araştırmacıların ikincil olarak ise Rusya'dan bir şekilde ayrılan ülkelerin yazdıkları çalışmalarda yer bulan limitrof ülkeler kavramı, Roma İmparatorluğu döneminden bu yana siyasi coğrafyada var olan ve literatürde az yer tutmuş ve araştırılmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın bilinmesi ve dâhil olduğu meselelerde kendisine ait isimle zikredilmesi, literatüre zenginlik, konulara akışkanlık ve araştırmacılara hâkimiyet kazandıracaktır.

1.1. Kavramın Etimolojik ve Tarihi Geçmişi

Limitrof Latince "limes" ve Latinceye Yunanca'dan geçmiş "trophus" kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Başlangıçta limes kelimesi, yakın zamanda fethedilen (veya hala fethedilecek olan) bölgelere giden yolları ifade ediyordu (Geraci-Marcone, 2004, s. 199). Limes terimi, bir dizi sınır boyu kalesinin olduğu sınır bölgesiydi. Burası daha sonraları limit yani sınır kelimesine dönüşecektir. Bu sınır hattı boyunca "limitanei" adı verilen bulunmaktaydı. Bu birlikler, sınır boyunca tahkimatlar kurmalarının yanı sıra, sınır muhafızları ve gümrük polisi olarak görev yaparken, küçük çaplı baskınları önlemek gibi görevleri de bulunmaktaydı (Elton, 1996, s. 204-206). Bunlar "asker" olmalarına rağmen asker kategorisinde tutulmayan, nadiren evlerinden uzakta hizmet veren, istasyonlarının yakınında Üs bölgelerine yakın yerdeki kamu arazilerini eken, kayıkçı, fırıncı ve sepet dokumacı olarak çalışan silahlı birliklerdir. Ödemeleri döneme göre düzensizlik arz eden ve bir askere göre çok daha az ödeme almışlardır (Treadgold, 2014, s. 305-307). Bir bakıma limitanei birlikleri, günümüzde askeri bir terim olan "Cannon fodder" (top yemi) deyimine benzetilebilir. Bu terim, bir ordu veya savaşta kullanılan düşük rütbeli veya düşük değere sahip askerleri ifade eder. Genellikle savaşın ön hatlarındaki askerler için kullanılan "Cannon fodder" ifadesi, bu askerlerin sadece düşman ateşi altına girerek ölüm riskiyle karşı karşıya kaldıkları, stratejik değeri olmayan ve kolayca değiştirilebilen sınır boyu askerleri olduğunu ima eder ve sınır boyu birlikleri olan "limitanei" için benzetilebilir bir örnek terimdir. Kelimenin ikinci bileşeni olan "Trophus" kelimesi ise Latinceye Yunancadan geçmiş bir nevi fonetiği itibarı ile latinceleştirilerek alınmış bir kelimedir. Yunanca'da "trofi" destekleyici; besleyen manasındadır ve sınır birliklerini destekleme kavramına atıfta bulunur (Collins

Dictionary, 2022 ve sınır lojistiğini ifade etmektedir. Bu kavram Romalılarca sınır birliklerinin konuşlandırılacağı yerleri belirtmek için kullanılmasına rağmen sonraları bir jeopolitik kavram haline gelmiştir. Sınırların jeopolitik çalışma alanı içerisindeki konusu ise bu kavramın gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Gorelova ve Ryabtsev'e göre; Limitrof, iki veya daha fazla büyük komşu devletin eşit veya pratik olarak eşit kültürel ve politik etkisine maruz kalan, dünya coğrafi mekanının lokal bir bölümüdür (Shaklein, 2015, s. 1).

Bir ülkenin limitrofisi için oluşan bir sebep diğeri için farklı bir sebep arz eder. Limitrofi bir ülkenin bağımsızlığını kaybetme sürecinde bir aşama da olabilir. Kenarda kalan ülkelerin kaderi, var oluş şekli ve bunun için gösterdiği reflekslerin genel kapsamıdır.

1.2. Limitrof Ülkelerde Sınırlar ve Etnisite

Kavramı ayrıntılı olarak tanımadan önce sınırlar ve öneminden kısaca bahsetmek gerekirse sınırlar, dört şekilde belirir. 1-Fiziki coğrafi engellerle, 2-Göçler ve kültürel farklılıklarla 3-Siyasi yapıların birbirleriyle olan mücadeleleri sonucunda 4-İnsanın korunma ve güvende olma ihtiyacının sembolü olan duvar ve çizgiler kendini sınırlarda gösterir (Akdemir-Akman, 2022a, s. 201-227).

Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra da limitrof kavramı yok olmamıştır. Örneğin Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarının (özellikle doğu sınırlarının) sorunları her zaman araştırmacıların ilgisini çekmiş ve önemli bir literatür oluşturmuştur. Bu araştırmada ilgili literatürden fazlasıyla faydalanılmıştır. Bununla birlikte, uzmanlar imparatorluğun sınırlarını temas bölgelerinin ötesinde, çok ırklı bölgeler olarak görüyorlardı ki bu aynı şey değildir (Арутюнова-Фиданян, 2020). Bu temas bölgeleri kesin bir terim olarak sadece sınır çizgilerine denk düşmediği gibi, her zaman çok etnikli nüfusa sahip alanlar olmak zorunda da değildir, askeri veya diplomatik önlemler sonucunda el konulan ve ardından nüfusun asimilasyonu ve empoze edilen veya gönüllü olarak kabul edilen sosyo-ekonomik ve siyasi kurumlarla iç içe geçen bölgelerdir. Limitrofi kavramı, polietnisite, askeri veya barışçıl iç içe geçme, etnik grupların ve kültürlerin etkileşimi gibi zorunluluklar bir temas bölgesinin varlığı için gerekli koşullardır (Арутюнова-Фиданян, 2020). Ancak bir temas bölgesinin varlığının devam etmesi için bundan fazlası gerekmektedir. Yani Osmanlı kurumları ile iç içe geçmiş Bosna eyaletinin Avusturya kurumları ile iç içe geçmiş Hırvat Banlığı ile arasındaki durum, iki limitrof bölgenin birbirine karşı sınır hattındaki varlığını getirirken onların bağlı buldukları ana mihver devletlerle iç içeliği de gösterir. Zira aynı dili konuşan iki toplumun askeri güçlerinin birbiriyle savaşmaları, bağlı oldukları ülkelerin kabullendikleri kurumlarına işaret etmektedir. Buna karşın limitrof bölgelerin var olarak kalabilmeleri ayrı bir sorundur ve siyasi arenada ortadan kalkma riski, daima vardır. Limitrofide sınır boyu halkları diğer sınırdakilerle karışmaz ve kaynaşmaz. Unutmamak gerekir ki bunlar için limitrof bölge tanımı kullanılmaktadır. Zira limitrof devlet ve bölge birbirinden ayrı ele alınmalıdır.

2. Siyasi Coğrafyada Devlet Teorisi Bazında Limitrof Ülkeler

Alman Siyasi Coğrafyacısı Friedrich Ratzel, 1897 yılında yazdığı "Politische Geographie" (Siyasi Coğrafya) adlı eseriyle Siyasi Coğrafyanın akademik manada kurucusu olan ve Jeopolitik biliminin ise temel taşını koymuş ve devletlerin saha kazanmasına dair fikirleri arasında sebep teşkil eden belli başlı şartları açıklamıştır. Buna göre devletlerin "Hudut veya siyasi sınırı, devletin kenar organıdır ve bu sebepten dolayı devletin gücünü, gelişmesi ve değişikliklerini aksettirmektedir. Sınırlar ve bunların arz ettiği özellikler, bir devletin gelişme ve değişme istikametlerini ortaya koymaktadır. Ratzel'e göre sınırlar, devletlerin sadece emniyetini değil, aynı zamanda gelişmesini ve saha kazanma istikametlerini belirleyen unsurlardır. Daha küçük üniteleri halletmek ve kendi içine katmak suretiyle gelişmektedir. Yutulmuş devlet veya ünite, yutan devletin potası içerisinde mutlaka eritilmelidir." Aksi takdirde eritmeyi önemsemedikleri bu unsurlarca yıkılabilirler ve tarihte büyük imparatorlukların yıkılmasında Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve

Büyük Britanya gibi örneklerde bu olgu gözlemlenmektedir (Göney, 1993, s. 13). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yapısı içerisinde limitrof ülkelerin hem boyutu hem de adedi fazla olmakla birlikte ana ülke olan Avusturya, limitroflara etki edecek boyut, nüfus ve karasal derinlikten yoksundu. Bu bakımdan limitrof ülkelerde tesis edilen kontrolün ve istikrarın çökmesi ana ülkenin topraklarına doğru hızlı bir gerilemenin de fitilini ateşleyebilecek potansiyeldedir. Yine Ratzel aynı eserinde işgal edilecek bölgelerin siyasi bakımdan kıymet ifade eden sahalara olması, tahıl temin edilen ovalar, nehirler, limanlar, önemli kıyılar ve toprak altı zenginliklerine sahip olması gerekliliği üzerinde de durmuştur. Aynı zamanda hayatını sınır üzerinden sürdüren insanlar için sınır, bir fırsattır (Akdemir-Akman, 2022b, s. 274-292).

3.1. Limitrofi Özelliğinin Kaybı

Devletin fütühat kronolojisi içerisinde ele geçirilen en son sahanın, o ülkenin limitrofu olduğunu söylemek mümkündür. Bu en son sahadan daha önce fethedilmiş ve içeride kalmış sahalara birlikte içte kalan ülkeler veya bölgeler, basit bir mantıkla limitrof özelliğini kaybeder. Örneğin tüm sınırları Rusya tarafından kuşatılmış olan Tataristan, Başkurtistan, Çuvaşistan gibi Rusya Federasyonu içerisindeki ülkeler, limitrof olamamaktadırlar. Bunlar, belki ele geçirildikleri dönemlerde limitrof karakterli olabilirlerken sonraları genişleyen Rus İmparatorluğu'nun içerisinde "limes" yani sınır hattı kısmından uzak noktada kalmışlardır. Yine Yakutistan gibi ülkeler ile Mordvin, Mari El, Udmurt ve Komi Cumhuriyetleri gibi Rusya tarafından çevrelenmiş Rusya Federasyonu Cumhuriyetleri de birer limitrof değildir. Bu açıdan limitrof ülke, genişleyen ana ülkenin genişleme istidadının devamı ile bu karakterini kaybedebilmektedir. Ancak limitrof karakterin kaybı, tam asimilasyon ya da tam kuşatılmışlık gibi iki seçeneği getirmektedir. Limitrof ülke olarak kalmak, bağımsız ülke için bir denge noktası olması açısından kazanımdır. Bağımlı bir limitrof açısından ise yine bir kazanımdır. Kurumlarını, kültürünü, dilini yaşatması açısından olduğu gibi temas ettiği sınır vasıtasıyla diğer bir ülkeye komşu olmakla birlikte gelecekte bağımsız olabilme şansını kullanma anına dek yaşatacağı kurumları ve kültürüyle kalması ve bir sınıra temas etmesi avantajdır. Bir limitrof için denize, limanlara ya da bir sınıra temas edebilmek, onun hayatı için zaruridir.

Osmanlı Devleti'nin; Balkan topraklarının dış eksenini koruyan Orta Macaristan Krallığı, Erdel, Eflak ve Boğdan Prenslüklerinin bağımsızlığı ile Tuna güneyindeki sahanın elden çıkması aynı döneme rastlamıştır. Özellikle Avusturya ile mücadelelerde 5. kol olarak kullanılan Protestan Macarlar ve onlar adına Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Orta Macar Devleti (daha çok günümüz Slovakya'sını kaplamaktaydı) (PestBuda, 2021) gerçek itibarı ile Osmanlı himayesi altındaki bir tampon kukla devletten farksız da olsa yine de bir limitroftu. Bu devletle karşılaştırıldığında Eflak ve Boğdan Prenslükleri, daha oturmuş limitroflar olarak göze çarpmaktadır. Kukla devletlerin belirli bir tarihi süreci tamamlayıp tarihte var olmayı başarabilmeleri ile de limitrof ülke haline gelebilmeleri söz konusudur. Burada egemenliğe ne derece sahip olunduğu ve onun hangi gücün yararına ne derecede kullanıldığı esastır. 1913 yılında kurulan ve yaklaşık iki ay yaşayan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti Hükümeti, nev-i şahsına münhasır ayrı türden bir limitrof devlete örnek olabilecek vasıftadır. Zira bu Cumhuriyet Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmamış ancak Osmanlı Subayları ve İstihbaratı tarafından kurulmasına öncülük edilmiş olduğu, Cumhuriyetin kurucuları incelendiğinde görülebilecek karakterdedir (Akdeniz, 2023). Bu durumda ana devletin sınırlarını koruması ve başkentine güvenli alan kazandıracak karasal derinliği vermesi açısından bu tür (ana devletle türdeş halka sahip) devletlerin gerekliliği belirlemektedir. Benzer bağlamda yakın bir örnek olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin de benzer bir vasıf taşıdığı söylenebilir. Yakın tarihte ise Japon İmparatorluğu'nun II. Dünya savaşında Çin anakarası üzerinde kurduğu kısa ömürlü Mançukuo "kukla devleti" ayrı bir fenomendir. Çin

ile doğrudan sınıra sahip olmak yerine bir kukla devleti limitrof halde tutmak, o devletin kukla devlet olma özelliğini kaybettireceği gibi ona limitrof ülke vasfı da kazandırmaktadır. Bu konuda gerek tarihsel geçmiş, gerek ülkenin kendisine has "milli egemenlik hikâyesi" gibi kavramlar ve gerekse tarihsel hak gibi birçok farklılıklar sebep-sonuç silsilesi içerisinde sıralanabilir. Bir kukla devletin limitrofi karakteri alması sonrasında limitrofi, onun kukla karakterinin önüne geçemez. Daha basit bir tabirle söyleyecek olursak, kukla devletler emir alırken, limitrof devletlerle diplomasi yapılır. Diplomasinin galibi ise limitrof devletin, hangi ana devletin (süper gücün) nüfuz alanında kalmasını seçmesine bağlıdır. Bu seçimi ortaya çıkaran mücadele ise çoğunlukla limitrof devletlerin zararına şekillenen bir diplomatik ve mekansal savaş alanında icra olunur.

3.2. Siyasi Coğrafyada Limitrof Ülke, Tampon Ülke ve Parçalı Kuşak Kavramları

Tarihte ve günümüzde Dünya jeopolitik arenası heterojen bir bütünlük arz eder. Bunlar çoğu kez hâkim devletlerin oluşturduğu güç eksenleri ve bunlar arasında kalan egemenlik kümeleri şeklindedir. Kimi zaman da "hâkim devletin" olmadığı ve egemen devletlerarası ilişkilerin çatışmalı olduğu oldukça hareketli, istikrarsız jeopolitik ortamlar da bulunmaktadır. Bu istikrarsız ortamlar, bir siyasi bütünlüğü ya da hâkim devleti meydana çıkarana dek birinin diğerine galip geleceği ve onları egemenlik altına alacağı duruma dek sürebilir. Dünya jeopolitik sisteminin bu istikrarsızlık ve doğurduğu çatışma tarafından belirlendiği de açıktır. Hâkim devletleri oluşturan sürecin önemli bir kısmı da bu çatışma ile büyümeden geçmektedir. Ancak bu devletler yine de kendi başlarına var olamazlar. Bu oluşumlar arasında her zaman bölgeler arasında geçişin olduğu belirli sayıda ara bölge vardır. Bu bağlamda uzmanlara göre güçlü ya da rakip devletlerarası arenada tampon ve ara bölge bölgeler ola gelmiştir. Her tampon bölge veya devlet, limitrof özellik taşımamaktadır. Örneğin Almanya ile Fransa arasındaki hassas sınırın bir kısmını daraltan Belçika devleti ile Rusya ve Almanya arasındaki Polonya devletinin varlığı başarılı birer tampon ülke olmalarına ek olarak limitrof karakter taşımaz.

Egemen ve bağımsız bir devlet olan Belçika, bu ülkelerden hiçbirisi ile bir siyasi güdüm tesirinde hareket etmez. Hatta kendisi ile çok yakın kültürel ve etnik özelliklere sahip olan Hollanda'nın bile limitrofu değildir. Belçika nüfusunun yarıdan fazlasını Hollanda ile çok yakın bir dil konuşan Flamanlar oluşturur ve bu realite bile ülkenin politikalarına pek az etki etmektedir. Belçika'nın merkezi coğrafi konumu da Avrupa Birliği'nin limitrofu olmasına manidir. Yine İsviçre, tarafsız ve dağlarla çevrili konumu dolayısı ile bir limitrof ülke olmadığı gibi bir tampon ülke de değildir. Çünkü ortaya çıkarılma süreci, Belçika'nın ortaya çıkarılma sürecindeki "tampon ihtiyaç" gibi gelişmemiştir. Egemen ve tam bağımsız ülkeler, kendi politikaları ile bağımsız hareket ettikleri ve bir güç odağının gücünü ya da çıkarını kendi kaderine paralel hale getirmediikleri sürece limitrof değildirler. Örneğin tarihteki Harezmsah devletinin Moğollar ile Selçuklular arasındaki tampon vasfı, egemen bir ülke olması dolayısıyla onu limitrof yapamazdı. Birbirine denk güçteki devletlerin bir diğerinin limitrofu olamaması durumunun altını çizmek burada önemli bir ince ayırım olacaktır. Bir hâkim gücün güçlendiği ya da gücünü kaybettiği anda diğer bir hâkim gücün etkisi altına giren tampon ülkeler limitrof olabilmekteyken, hayatiyetini korumayı başaran ve tampon ülke olmanın ötesine geçerek bölgesel denge veya bölgesel güç olabilen ülkeler de vardır. Limitrof, yanı başında olduğu ülkeden bağımsız, egemen politikalar üretebildiğinde limitrof karakterini yitirir ancak yitirdiği bu karakteri ile yanı başındaki hâkim ülkenin çıkarı ve kendisine olan tavrı da değişeceği için ülkenin güvenlik çıkarlarına uygun olmayabilir.

4. Limitrof Ülkelere Dair Önemli Teoriler

Rus coğrafyacı Dimitri Viktoroviç Zayats bu ülkelere dair "Bunlar geçiş özelliği olan ülkelerdir, sınır boşluklarının her birinin ortak özelliklerini gösterirler. Bu tür ülkeleri ikili bir doğaya sahip olarak tarif etmek uygun olacaktır" (Квициани, vd. 2018) şeklinde tanımlar.

Zayats'ın ise bu görüşü, ABD'li coğrafyacı Cohen'den aldığı açıktır. Bu da aslında hem ABD merkezli hem de Rus merkezli bir görüşün tezahürüdür. Cohen'e göre bu tür bir jeopolitik konfigürasyon, günümüzde büyük ölçüde, Batı ile Rusya arasında bir ara-uzay olarak Aradaki (doğu) Avrupa'yı oluşturdu ve Cohen bunun "parçalı bir kuşak" yerine Rusya'ya açılan bir kapı olarak gelişebileceğini belirtmektedir (Cohen, 2003, s. 186). Yine Cohen, küçük bölgeler ve küçük nüfusla karakterize edilen ve dış alanlara açık olan bölgelere geçitlere özel önem vermektedir (Cohen, 1964, s. 230-252). Ona göre bu tür bölgeler, dünya jeopolitik alanının istikrara kavuşmasında, unsurlarını bir araya getirmede çok önemli bir rol oynamaktadır.

Parçalı kuşak teorisi ise jeopolitikte ve özellikle siyasi coğrafyada üzerine sıkça atıf yapılmaya başlanmış bir konudur. Bir "parçalı kuşak", coğrafi olarak daha güçlü iki devlet arasında yer alan ve bu nedenle onların rekabetine ve çatışmasına tabi olan bir bölgedir. İngilizcede "Shatterbelt" olarak bilinen bu bölgeler, dünyada kalıcı parçalanma ve kırılmaların meydana geldiği ve büyük dünya güçlerinin nüfuz için rekabet ettiği ara sahalardır. Doğu Avrupa, Balkanlar, Arap ülkeleri ve özellikle belirli bir kalabalık nüfus ve ekonomik güçten yoksun, egemenlik sorunu yaşayan ülkeler bu karaktere yakındırlar ve ilerleyen süreçte global güç mücadelesinde saf tutarak eksenine girdikleri bir ülkenin limitrofuna dönüşme ihtimalleri vardır. Teoride parçalı kuşak ülkelerinin aralarında birlik vücuda getirmeleri mümkünse de pratikte bu tür bir birliği devam ettirmek için olanakları sınırlıdır. Balkan Antantı gibi birlikler tarihte denenmiş ancak ortak tehdide karşın ortak teyakkuz bilincinin olmaması, coğrafi parçalılık, destekleyici oturmuş lojistik hatların olmaması, ekonomik açıdan birbirlerine bağımlılıktan kaçınmaları ve egemenlik kaynaklı çekinceler sebebiyle bu tür ülkelerin aralarındaki birlik denemeleri ya başarısız olmuş ya da cılız kalmış ve akabinde yıkılmıştır. Rusya ve NATO arasındaki esas gerilim ise bu "parçalı kuşak" ülkelerinin kimin kontrolü altında olacağını mücadelesidir. Kontrolü ele geçiren hâkim güç, diğerinin merkezi kısmına karasal mesafede daha fazla yaklaşacak ve "heartland" bölgesini diğerinin aleyhine daraltacaktır. Esasen parçalı kuşak ülkeler, hâkim güçlerin kasti olarak ve barışçıl görünmek için siyasi hâkimiyet tesis etmedikleri ve tampon sahalardan tuttukları ancak limitrofu gibi davranmalarını istediği sahalardır. Bu durumda tampon karakter taşıyan ve adı da bu karakteri yansıtan Ukrayna (Kenara doğru manasındadır) kendi içinde bir bölünme riski ile karşı karşıyadır. Kırsal Batı Ukrayna ve sanayileşmiş Doğu Ukrayna'nın günümüzdeki istikrarsız yapısı ve ülkenin varlık mücadelesi vermekte olduğu günümüzdeki durumu siyasi coğrafyadaki bu dinamik süreci göstermektedir. Bu süreç, Ukrayna'nın Rus çoğunluklu doğudaki sanayi bölgeleri ile kırsal batı kesimlerindeki Ukraynalı ruhunun çatışmasıdır ve tüm Orta Ukrayna'da meydana gelen jeopolitik boşluk da yukarıda geçen Zayats'ın belirttiği "sınır boşlukları" tanımının aslında bir güç boşluğu halinde tanımlayabileceğimiz ifadesidir. Zayats'a eleştirel olarak yaklaşmak gerekirse Ukrayna'da otorite boşluğu değil, otorite eksikliği ve karmaşası olabilir. Ancak Rusya ile arasında bir sınır boşluğu bulunmamaktadır. Yeni bir sınır olabilir ama boşluk olmaz. Sınır boşlukları, Himalayalarda Pakistan-Hindistan Arasındaki bölgelerde ya da İspanya-Fransa arasındaki Pirene Sıradağlarındaki gibi olur. Bu tür coğrafi unsurlardan yoksun ülkelerin sarp ve geçilmesi zor fiziki coğrafi unsurlara sahip olmamaları hem istila edilmelerini kolaylaştırmakta hem de onları her iki güç arasında bir oskilasyon hattında tutunmaya zorlamaktadır. Moldova'nın doğusunda ince bir şerit halinde Ukrayna sınırı ve Dinyestr nehri arasında uzanan Transnistria Devleti tam da bu kavramı karşılayan bir örnektir. Bu devletler, var olmak için iki güçten birine yaslanmak zorunda kalacak ancak ana gezegen ve uydu arasındaki "yörüngede kalma ve birleşmeme" dengesini de korumakla da karşı karşıya kalacaktır. Kırsal bölgelerle sanayi bölgelerinin arasındaki direniş gücü farklılıkları apayrı bir konudur ancak II. Dünya Savaşında Rus işgaline direnmeden düşen Alman Doğu Prusya bölgesinin kırsal karakteri ve nispeten diğer bölgelere göre zayıf sanayi gücü, aslında Alman devletinin bu bölgelere doğru giderek azalan gücünün de bir göstergesiydi. Bu azalan güç,

Baltıkları gereği gibi tutamamalarına sebep olmuş ve en nihayetinde bölge neredeyse yarım asır sürecek olan Rus hâkimiyetine girmiştir. Buraya nispeten daha yakın bulunan Rus sanayisi ise bölgedeki askeri otoriteyi tesis etmiş ve beslemiş, Polonya da dâhil tüm Doğu Avrupa'yı Varşova Paktı'nın limitrofu haline getirmiştir.

Zira bölgenin ana karakteri, kömürün bol bulunduğu Batı Avrupa'dan farklı olarak tahıl tarımına müsait geniş Doğu Avrupa düzlüklerinden oluşmaktaydı. Böylelikle Prusya (yani günümüzdeki Kaliningrad, Litvanya'nın bir kısmı ve Polonya'nın kuzeydoğusu), ağırlıklı olarak tarımsal çiftliklerden ve büyük arazilere sahip lordların topraklarından oluşmaktaydı. Berdahl'a göre bu kısım, Alman tarım soylularının en güçlü olduğu bölge olmuştu ve Prusya aristokrasisi genel manada tarım soylu ve başarılı bir aristokrasiydi (Berdahl, 2014, s. 21). Ancak sanayileşme on dokuzuncu yüzyıl boyunca Almanya'nın batı bölgelerini dönüştürürken, Doğu Prusya bu süreçten neredeyse hiç etkilenmemiştir (Polugodina-Grigoriadis, 2020, s. 8).

Tarım soylu bölgelerin ülkelerin bürokrasilerine kattığı güçlü sımalara rağmen kendi bölgelerinde ve sınır alanlarında bir endüstriyel güç oluşturamaması, limitrof meydana getirme sürecini de doğal olarak zayıflatmıştır ve bu durumda Baltıklar, Alman bölgesi yerine aynı bölgedeki Rus etki alanına girmiştir. Zira Rus İmparatorluğu'nun bu alandaki gerek nüfus gücü ve gerekse başkent tesirindeki askeri sevk ve idare ve lojistik etki alanı ile Baltıklar, daha iyi yerleşmiş durumdaki Rus nüfus alanına kaymıştır. Petro'nun başkenti St.Petersburg'a taşınmış olmasının Rusya açısından en makul yanı, Almanların endüstriyel açıdan zayıf bir bölgesine güçlü bir şekilde yerleşeceği ve yakınlaşacağı dönemi de başlatmasıdır. Başkentin 1918'de St. Petersburg'dan Moskova'ya taşınmasından itibaren Rusya'nın başkenti evvela Sovyetler Birliği'nin ve 1945-1991 yılları arasında ise geniş manada tüm Doğu Bloku için hem bir sanayi hem de hükümet merkezi olmuştur (Kolossof, vd. 2002, s. 171). Bu ise günümüzde Avrupa Birliği'nin limitrofu olan Baltıkları, Rus etki alanından çıkaracak olan süreci başlatan önemli bir aşamadır. Bu zaman içerisinde Avrupa gerek sanayi ve gerekse kişi başı refah açısından gelişirken Baltıklar Sovyetler için "periferik bölgeler" olarak kalmıştır. Şüphesiz periferinin çok yakınındaki sınırlar içerisinde yaşayan "batılı" ülkelerin yaşam tarzının oluşturduğu çekim, Baltıkları etkisi altına almış ve SSCB'nin çözülmesini başlatan ilk eylem, Baltıkların bir Batı Avrupa devleti ile en yakınlaştığı noktada yer alan Estonya'dan gelmişti. Bu, dünyada bir limitrofun diğerine kaydığı sürecin en görünür olduğu tarihi anlardan biridir. Sovyetlerin çözülmesini başlatan ilk ayrılma bildirgesi Estonya'dan gelmiş ve Estonya komünist partisi birinci sekreteri tarafından gönderilen (Hocaoğlu, 2021) bildirgeyi eline alan Gorbaçov, Estonca yazılmış olan kâğıtta ne yazdığını anlamak için tercüman çağırması (Hoş, 2022).

Nitekim günümüzde Estonya'nın SSCB'den ve tabii ki Doğu Blokundan ayrılmasıyla Avrupa Birliği ve çok geçmeden de NATO'ya üye olmasının da limitrof karakterden vazgeçmediği sadece neyin limitrofu olduğuna karar verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Bir sınır hattında refah seviyesi görece iyi bir dünyaya temas eden minör devletler, cebren dâhil edildikleri ülkeden en erken ayrılmak istemektedir ki bu, kültürü ve tarihi ayrı bir devlet ve halk için anlaşılabilir durumdur. Ancak bir süre sonra artan tehdit ve hayatta kalma faktörü, beynin tehlikede aktive olan ve hiç uyumayan amigdala kısmını (www.acikbeyin.com) harekete geçirdiği gibi ülkelerin milli güvenlik kurumlarını harekete geçirir ve ülke bir birlik arayışına girer. Bu bakımdan limitrof ülke olmak, hem ülkenin hem de halkın tutumuyla da alakalıdır.

Limitrof ülkelerin büyük kısmı bir süper güce bitişik ülkelerden meydana gelmektedir. Limitrof kelimesinin tampon ülkeden ve parçalı kuşaktan farkını anlamak için ve bir ülkeye kesin olarak limitrof diyebilmek için, o ülkenin vatandaşlarının kitlesel ülke tahayyülünde ve bilincinde "limitrof kompleksi" olarak adlandırılan belirli aidiyet duygularının oluşması gerekir. Kendilerini bir bloktan diğerine geçiş bölgelerinde gören, bir sınır hattında gören, bir

bölgenin kenarında bir egemenlik ve tarih, kültür alanının kıyısında gören birçok milletin kitlesel psikolojik tutumunda limitrof karakter görülebilir. Ukrayna'nın Rusya'nın etki alanından çıkıp NATO Blokuna girmek istemesinin altında ise yine bu tutum vardır. Şüphesiz Ukrayna, talihsiz bir savaşın ortaya çıkardığı ve dünyada şu anda kesin sınırları ile Ruslardan ayrılmış olan en yeni Slav milleti durumuna gelmiştir. Ukraynalılar ile Ruslar arasındaki tarihi geçişliliğin ortadan kalktığı 2022 yılında başlayan en büyük savaş, ülkeler arasındaki düşmanlığı üst seviyeye çıkarmış, dil ve dinin birlikte tutamayacağı bir ayrılık artık kesin olarak şekillenmiştir.

Komleva'ya göre Limitrof ülkeler, hâkim ülkenin sınır hattında olmadıklarında onlardan kültürel ve stratejik olarak beslenebilme durumları olmamaktadır. Komleva, limitrofi kavramına belli bir sınır üzerinde değil güç bloklarında yer alan ülkelerin deniz aşırı müttefikleri açısından da bakmaktadır. Buna göre modern jeopolitik çağın sınırı, yalnızca coğrafi olarak belirli bir güce komşu olan bir dizi sınır devleti değil, aynı zamanda alanları güçlü bir devlet tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilen bir dizi devlet ve devlet dışı aktördür. Bu durumda hâkim ülke yani süper güç, jeopolitik bir öğretmen, mentor olarak hareket eder. Aynı zamanda, sınırlayıcılar yalnızca coğrafi alanda değil, aynı zamanda ekonomik ve bilgi-ideolojik (kültürel) alanda da sıralanır. Jeopolitik öğretmenden coğrafi olarak uzak, ancak öğretmenin ekonomik ve enformasyon-ideolojik alanına dâhil olan ve onun siyasi kontrolü altındaki devlet veya devlet dışı nitelikte bir aktör, sınırlayıcının bir unsuru olarak hareket edebilir. 20. yüzyılın ikinci yarısında coğrafi olarak öğretmenlerinden uzak olan bu tür sınırlayıcı unsurlar, örneğin SSCB için Küba ve ABD için Güney Vietnam idi (Komleva, 2013, s. 2). Bunlar çoğu zaman bağımsız ülkeler olabilirken bazı durumlarda bir ülkeye bağımlı olmayan ancak gerçekte sıkı sıkıya bağımlı da olabilmektedirler.

5. Türlerine Göre Limitrof Ülkeler

Limitrof ülkeler, fiziki coğrafyanın sınırladığı bölgelerde veyahut insanların öbeğlendiği ve kültürel çatışma alanlarında yer alabilmektedirler.

5.1. Fiziki Hududa Yaslanmış Limitrof Ülkeler

Nepal, Bhutan gibi ülkeler, Çin ve Hindistan arasında hem limitrof hem de Tampon ülke durumundadırlar. İç içe küme diye ifade ettiğimiz durum burada belirgindir. Gerek Nepal ve Gerekse de Bhutan, her ne kadar bağımsız olsalar da güvenlikleri Hindistan tarafından sağlanmaktadır. Bu bir protektora şeklinde değildir.

Crawford himaye türlerini, himaye edilen devletler, uluslararası hamilikler ve sömürge hamilikleri şeklinde üç farklı ayırt eder. İlk olarak, himaye himaye edilen devletler, iç işlerinde önemli yetkiye sahip olan, dış politika üzerinde bir miktar kontrole sahip olan ve hami devletle ilişkilerini bir antlaşma veya başka bir yasal araç üzerine kuran oluşumlardır (Crawford, 2006, s. 299). Himaye edilen devletler hala devlet olma niteliklerine sahiptir. Himaye edilen devletlerin tarihsel örnekleri, (aslında İngiltere'den miras kalan bir himayeyi devam ettiriyor olan) Hindistan'ın himayesindeki Bhutan, İtalya tarafından himaye edilen San Marino ve İsviçre'nin hamilik yaptığı Lihtenştayn'dır. Crawford'un belirttiği ikinci grup ise uluslararası himaye bölgeleridir. Bu bölgeler ve hükümetleri ayrı bir uluslararası statüye sahip olan ancak devlet olmanın bazı niteliklerinden yoksun olan bölgelerdir. Tarihsel örneklerde de durum farklı bölgelerde benzer karakter arz eder. Örneği; Tunus ve Fas (her ikisi de 1956'ya dek Fransa'nın koruması altındadır) hami devletlerin kontrolünde bir dönem geçiren devletlerdir. Kosova ile Bosna Hersek gibi bazı çağdaş uluslararası yönetimler (BM, NATO) tarafından korunan devletler olarak algılanabilir (Willigen, 2013, s. 16).

Devletler hâkimiyet kurdukları bölgeleri kendi içerisine katan, ekonomik ve siyasi sistemleri içerisinde bazen de kültürlerine dâhil edip yutararak bir nevi hazmeden yapıldır. Ancak bünyeye sonradan katılan ve bu yüzden nispeten kenarda kalan bölgelerde bu hazmetme evresi belirli bir süreç gerektirdiği için tabiidir ki aniden gerçekleşmemektedir.

Sınır boyu sahalarında sınırın kendi yapısı ve dışa açılan konumu dolayısıyla az çok bir geçişlilik, sınır boyu halklarını ve karakteristiğini belirli bir ölçüde koruyabilmektedir. Coğrafyanın kendisi ve işgal eden ülkenin doğal sınırlarına ulaşması gerçekliği, bölgenin hazmını değil, idaresini ve onun yönetimini tercih ettirebilir. Bu tür bir durumda homojen yapılar yerine, ana devlete bağımlı heterojen yapılar oluşur veya oluşturulur. Sentezin bir parçası olmaz, kimi zaman ana ülkeyle müttefik, kimi zaman sorunlu birer parçayı da oluşturabilirler. Bunlara "limitrof" yani sınır boyu ülkeleri demek, bu çalışmanın kendi sentezi itibarı ile söylenebilecek en özgün tanım olacaktır.

Sınır boyu ülkeleri yani limitroflar, farklı egemen güçler arasında olmaları yanında, farklı ekonomiler ve farklı karmaşık kültürel gruplar arasındaki bölgelerdir. Farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine ve kültürel özelliklere sahip alanların bir karışımını içerirler (Krechetova, 2011, s. 42). Bunların, siyasi yapıları, nüfusları ve buldukları coğrafyaları itibarı ile farklı boyutlarda olabileceğini söylemek mümkündür. Bu boyut farkından hareketle, birbirinden ayrı bölgelerde, fiziki açıdan bir benzerlikleri olmamalarına rağmen siyasi bağımlılık açısından yapısal bir benzerlik içerisinde de olabilmeleri doğaldır.

Rusya ile Çin arasında yer alan Moğolistan, Rusya Federasyonu dışında ancak himayesindeki bir Limitrofa örnek verilebilirken Çin'in bir eyaleti durumunda olan İç Moğolistan ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan) ve özellikle de Tibet için durum farklıdır. Bunlar, Çin'in bir limitrof zonu durumundan bu özelliğini çoktan yitirmiş ve giderek merkeze daha fazla bağlı birer eyalet karakterine yaklaşmakta olan bölgelerdir. Buradaki limitrof zon kelimesi, ana ülke tarafından ülke olarak kabul edilmemiş varlıklar için kullanılmamalıdır.

Çin'de 20 ekonomik ve kültürel bileşim ile iki limitrof bölgesi olduğu görülmektedir (www.china.org). Limitroflar, farklı ekonomik ve kültürel kompleks grupları arasındaki bölgelerdir. Farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerine ve kültürel özelliklere sahip alanların öyle bir karışımını içerirler ki, bir bileşim oluşturulamaz.

Geçit bölgelerdeki en önemli limitrof bir eski ülke olan Sikkim Krallığı, Hindistan ve Çin arasındaki geçit bölgesinde kurulu bir krallık olarak "bağımsızlığı lütfedilecek" bir ülke değildi ve bu sebepten ortadan kaldırılmıştır. Tam egemenlik, Sikkim Krallığı'nın da Tibet'in kolayca Çin tarafından yutulması gibi Çin egemenliğine girmesine sebep olacağı için Hindistan'ın ve jeostratejik bir zorunluluk sebebiyle bu riski almadığını düşünmek mantık dâhilinde olacaktır. Bu tarz güçsüz bölgeler, limitrof olarak tutulmaya müsait olmayabilmektedir. En son 20 Ocak 2021'de bir sınır çatışması (BBC News, 2021) yaşanan bölge, zaman zaman bu tür olaylarla Dünya gündemine gelmektedir. Saha bir doğal geçit noktası olması sebebiyle burada belirli aralıklarla çıkan çatışmalar, saha üzerinde kontrol kurmaya çalışan iki gücün, varlığını sınır hattında göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda Nepal gerçek bir limitrof olarak Ukrayna'ya benzetilebilecek bir salınım göstermekte olan bir ara dönemde kabul edilebilir ki bunu Ukrayna'nın durumundan farklı kılan en önemli sebep, Nepal'in hiçbir şekilde Çin'e yakın olmayacağıdır. Bu da Tibet'in durumuna düşmek istemeyeceklerinden dolayı anlaşılabilir bir öngörüdür. Hindistan'la arasındaki yaklaşma-kaçma ilişkisi ise Nepal-Hindistan ilişkilerinin bir doğası gereği gibi görülmelidir. Söz konusu sahada Bhutan Krallığı ise bağlı bir limitrof olarak hem Hindistan'ın himayesinde hem de kendi egemenliğine sahip bir ülkedir. Bhutan'ın 'Sikkimleşme' ihtimali ise gelecekte yaşanabilecek Hindistan-Çin Halk Cumhuriyeti geriliminin kaderine bağlı denebilir. Tayvan'ın da durumu gerçek bir fiziki ünite (deniz) tarafından yalıtılmış olduğu Çin anakarası ile karakterizedir. Çin kıyılarına aşılamayacak olmayan Taiwan Boğazı'nın doğu kıyılarından bakan Tayvan, Japon Denizi'nde serbest dolaşım hakkı bulunan ABD'nin yerleşik Pasifik Filosu'na bakan kıyılarını dayamış olmanın avantajıyla kendisini yarı fiziki, yarı güç ekseninde koruyan bir limitroftur.

5.2. Güç Eksenleri Sınırlarında Bulunan Limitrof Ülkeler

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu konuda Tayvan'ın konumu ve Ukrayna'nın konumu örnek gösterilebilir. Tayvan, fiziki ayrılığından öte bir “güç dengesi sınırı” üzerinde durmakta olan bir ülkedir. Güç eksenini sınırı Tayvan için fiziki sınırı aşmaktadır ki bu sınır şu anda Ukrayna'da devam etmekte olan savaşın ana sebebidir. Ülkedeki savaş halen sonuçlanmamış ve güç eksenini belli bir sınıra oturmamıştır. Ukrayna'nın kendisi gücün oskilasyon gösterdiği bir ara alandır ve tıpkı Ukrayna'nın adı gibi kenar bölgenin burada bir net durumu söz konusu değildir. Romanya'dan hatta Bulgaristan'dan Baltıklara kadar uzayan Avrupa'ya doğru içbükey hattın doğusunda kalan Ukrayna'yı Rusya'dan ayıran ayırıcı bir coğrafi engel de olmadığı için Rusya'nın ülkeye saldırısı Kuzeyden, doğudan ve güneyden hızla gelişmiş ve %25'lik bir toprak kaybı özellikle Dinyeper doğusunda söz konusu olmuştur. Bu şekilde ülkede gelecekte oluşacak siyasi bölünmenin Rusya tarafından işgal edilmeye daha müsait Dinyeper doğusundaki saha olacağını düşünmek olası ise de Mart 2022'de Ukrayna topraklarının %25'ini kontrol eden Rusya'nın 2022 yılı sonunda %15'in altında bir toprakta tutunması (Breteau, 2022), savaşın kaderini ve bu sade topografyadaki kilitlenmesini gösterir niteliktedir. 2023 başlarında halen bir tarafın diğerine üstünlüğü söz konusu değildir ve cephe hattı oturmuş ve ilerlemeler çok lokal alanlarda cereyan etmektedir. Coğrafyayı fazlasıyla geçilebilir kılan düz topografyanın mayın hatları ile tutulmaya ihtiyaç duyulması sebebiyle bu hatlarda pek az oynama olmaktadır. Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerden silah temin ederken Ukrayna'nın fazlasıyla batıya bağımlı bir lojistikle savaşını sürdürmesi tüm ülkede limitrofinin kaderini belirleyecek bir uzun sürecin devam etmekte olan kısmıdır.

Limitrof ülkeler, fiziki coğrafyaya dayansın ya da dayanmasın, güç eksenleri arasındaki hatta bulunan ülkelerdir. Gücün şiddeti ve güçlü ülkenin kendisini hissettirişi, coğrafya zayıf kaldığında siyasi alanda devam eder ve çatışma hattı korunur. Bu hatta olmaları ya yakın zamanda ele geçirilmiş olmaları veyahut tampon bölge olarak arada tutulmalarının stratejik olarak gerekli görülmesi olarak açıklanabilir. Merkezi otoritenin sınırlardaki denetimi ve kontrolünün zayıflığına karşın bu sınır hattında bir ülke olması ve bu ülkelerin bağı ya da bağımlı ülkelerden ve farklı etno-kültürel gruplardan müteşekkil olması, limitrof ülkeleri meydana getiren artı bir sebeptir.

6. Sınırların Jeopolitiği Kapsamında Limitrofi

Ukrayna ülkesi özelinde de durum, ülkenin kendi isminden de yola çıkılarak anlaşılabilir bir limitrof fenomenle karakterizedir. Sovyetlerin çözülmesinin ardından kurulan BDT'nin kurucusu olan ama aynı zamanda hiçbir zaman “üyyesi olmadığını” iddia eden Ukrayna, garip bir şekilde hem üye hem de üye olmayan karakteri ile bir orta noktada tutunmaya çalışmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesindeki bazı anlaşmalardan çekilmemesinin ise nedeni SSCB sonrası alanda Ukraynalılar için gerçekten önemli olan bazı konuların hala BDT anlaşmalarıyla düzenlenmesidir. Örneğin, emeklilik provizyonu, diplomaların tanınması, adli yardım konuları gibi (Лашенко, 2020). Şüphesiz gerek ekonomik gerek siyasi karakterli olsun, bir nesil ve daha uzun süren yapılarda ülkelerin birbirleriyle iç içe geçmiş olan kurumları, ekonomik yapıları ve kurumsal tanınırlık ve sistematik uyumluluk süreci bunları bağımsızlık sonrasında da ana gücün yani hâkim süper gücün etkilerinde konum almaya zorlar. Böylelikle gönüllü olmasalar da limitrof karakterde tutunmaları sonucunu getirir. Ukrayna'ya karşı Batı Dünyasının daha Hitler'den itibaren oldukça kalıplaşmış önyargılı ve “Onları Ruslara eşitleyen” tutumları bunun bir diğer sebebidir. Ukrayna'nın Sovyetlerin dağılmasının hemen akabindeki süreçte AB ve NATO'ya dahil edilmesi belki farklı bir süreci getirebilirdi ancak “Batı Dünyası” için (Batı Avrupa ve ABD) Ukrayna güven vermeyen bir ülke olmuştur ve bunun başlıca sebebi hem o dönemde Ukrayna'nın Ruslardan günümüzde olduğu kadar yeterince “ayrışmamış” olması ve hem de ülkenin yeterince tanınmamış olmasıdır. Bir limitrof olarak Ukrayna, “Batı Dünyası'na yeteri

kadar temas etmeyen, gerideki bir limitte tutunmaktaydı. Ukrayna'ya göre daha batıda bulunan ve "Batı Dünyası'yla" daha uzun sınırlara sahip olan Macaristan, Çekya, Slovakya, Polonya ve hatta Romanya gibi Doğu Bloku ülkelerinin Batı Bloku tarafından absorpsiyonları hemen sağlanmıştı. Buna karşın onlarla görece daha az etkileşimde olan, coğrafi olarak da daha içte daha doğuda bir noktada yer alan Ukrayna'ya olan yaklaşımın böyle olması anlaşılabilir. Hazmı kolay olmayacak kadar 40 milyonun üzerindeki nüfusu ile Ukrayna, bir limitrof ülke olmaktan ziyade Polonya gibi başarılı bir tampon olarak kalabilirdi. Ukrayna için gerek nüfusu ve gerekse tarihi karakteri açısından bu daha uygundu. Ancak Batı Bloku'nun askeri kanadı olan NATO'nun genişlemesi ile Ukrayna kendisini "limes" yani hududi noktada bulmuştur ve seçim yapması için gereken süreçte ağırlığını Batı blokundan yana koymuştur. Bir nevi rüşünü ispat süreci ile Ruslardan ve Rus etki alanından, Rusya'nın kenar sahasından sıyrılma gayretinde bulunan Ukrayna için daima bir kırılma noktası mevcuttu. Zira Ukrayna, "U-Krayina" sınırı, kenara doğru manasındadır. Rus milletinden ayrışma sürecini 2022 Şubat ayında başlayan savaşta tamamlayan Ukrayna, dünyanın en yeni ve ayrılmış milleti olarak siyasi ve sosyokültürel sahnede yerini almıştır. Kaderine bir limitrof ülke olarak devam edip etmeme ayrımında Ukrayna şüphesiz yalnız değildir ve Belarus'taki halk hareketlerinin ve Rusya'dan tamamen kopmaya dair özgür halk iradesi bunun bir göstergesidir. Ancak halk hareketlerinin ve şaibeli seçim sonuçlarının açıklanmasının arifesinde ülkede tazelenen Rus yanlısı Lukaşenko hükümeti ile Belarus, Rusya'nın bir limitrofu olmaya devam etmektedir. Rusya Federasyonu, Ukrayna ülkesini limitrofu olarak kaybedeceği bir sırada korunma eksenini Ukrayna'nın doğusunda meydana getirmeye çalışmıştır. Bu da Roma İmparatorluğu'nun Germen kavimlerden korunmak için kuzey sınırında ihdas ettiği otorite alanlarına benzetilebilir bir durumdur. Ancak büyük fotoğrafta Ukrayna'nın kendisi bir limitrof ülke olarak yer almaktadır ve Rusya, Ukrayna'yı kaybedeceğini farkettikten sonra kendisine lazım olan limitrofu, Ukrayna içerisinde yaratmaya çalışmaktadır. Rusya'nın mevcut askeri operasyonlarına bakıldığında, Ukrayna'nın tamamını değilse bile Dinyeper doğusundaki alanı kabul edilebilir bir limitrof olarak koparmaya çalışması açık şekilde görülmektedir. 2023 itibarı ile Ukrayna topraklarında düzenlenen kara hareketlerinin çok büyük bir kısmı Dinyeper doğusunda gerçekleştirilmiştir.

Sınır hattı ülkelerden bahsederken ayrımı iyi belirtmek gerekir, bağımsız ve egemenliği tanınmış limitrof ülkelerle bağımsız ve egemen olmayan Rusya Federasyonu içerisindeki ülkelerin ve bağımsızlığı tartışmalı ülkelerin de karakterizasyonuna değinmek zaruridir.

7. Egemenlik Ve Tanınırlık Açısından Limitrofi

1) Belarus, Moğolistan, Kazakistan gibi Rusya'dan bağımsız siyaset izleyemeyen, görünürde bağımsız gerçekte Rusya ile oldukça sıkı ilişkilere sahip ülkeler ile birçok konuda Hindistan'a bağlı bulunan ancak egemen Nepal ve Bhutan gibi Himalaya sistemi üzerinde yer alan ülkeler.

2) Rusya Federasyonu içerisinde özellikle dış halkada, sınıra yakın konumlanmış Kabardino Balkarya, Osetya, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan gibi ülkeler.

3) Rusya Federasyonu içerisinde olmamasına rağmen Gürcistan'dan ayrılmış bulunan ancak Rusya'ya da resmen katılmamış bulunan sözde bağımsız Abhazya, Güney Osetya ülkeleri ile Ukrayna'dan ayrılmış bulunan Lugansk ve Donetsk halk cumhuriyetlerinin durumu, birer limitrof ülke karakteristiği göstermektedir.

Limitrof ülkeler kendi kendilerine ortaya çıkmaz, çıkması için gerekli görülen sebepler olduğu için mevcuda gelir. Limitrof ülkeler, hâkim süper gücün veyahut bir bölgesel gücün (Türkiye gibi) kontrolünde de olabilir. Limitrof ülkeler, sınırın dışında bağımlı egemen ülkeler olarak ya da sınırın içerisinde federatif yapı içerisindeki cumhuriyetler ya da özerk bölgeler halinde de olabilir. Bu bakımdan Rusya, hem dış hem de içteki limitrofları kurması

ve geliştirmesi açısından dünyadaki tek örnek değildir. Kuzey Kore'nin varlığı da Çin'in dışta tuttuğu bir limitrofu olarak öne çıkmaktadır. Yine de Çin, içteki limitroflarını yok etmeye, onları "Tek Çin Politikası" içerisinde hazmetmeye eğilimlidir. Günümüzde ise bu örneği söz konusu politikası ile artık homojenleştirmeye ve bu devletsî yapıları merkeze bağlı yapılar haline dönüştürme eğilimindedir. Limitrofların dış dünya ile irtibatını en fazla kısıtlayan ülke örneği, Çin'de söz konusudur. Öyle ki Çin, İslam ülkelerinin ve özellikle Türkiye'nin Sinxiang'da (Doğu Türkistan'da) elçilik açmasına izin vermemiştir (Schicor, 2009, s. 25) Buna rağmen ABD'nin Çin'i jeopolitik bazda sınırlamasının en görünür hali olan ve Çin kıyılarına yakın noktada ABD'nin apaçık bir limitrofu olan Tayvan'ın varlığıdır. 3 Ağustos 2022 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Tayvan'a inişi ile birlikte Çin'deki gündemin ana maddesi haline gelmiştir (Wei-Ho, 2022, s. 1-4). Pelosi'nin bu ziyareti bir nevi aslanın bölgesini işaretlemesine benzer bir refleksle ABD'nin Tayvan'da kontrolünün devam ettiğini ve istediği gibi girip çıkabileceğini belirttiği yarı diplomatik bir hamle olarak yorumlanabilir. Tayvan, Çin'in 1979'dan itibaren satranç tahtasında kaybettiği bir taşıdır ve bu taş, Batı Dünyası'nın Güney Kore ile birlikte Çin anakarası üzerinde veya çevresindeki ana limitroflarından biridir. Çin'in denizlerde hapsedildiği bu alanın ABD açısından önemi ise büyüktür. ABD'nin 1979'da imzalanan "Tayvan İlişkileri Paketi" gereği bir Çin işgali sırasında Tayvan'ı korumakla yükümlü olmasına ek olarak Çin'i Pasifik veya Hint Okyanusu'na doğru giden yolda yani dünyanın petrol ve doğalgaz için en çok kullandığı suyolunda bloke etmek ise Çin'i çökertecek bir adımdır (Marshall, 2018). Yine de bu kartlar, diplomasinin "kartları gösterip onları kullanmadan kazanım elde etme" politikasının temelinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Tayvan ve Kore hattına ek olarak güneyde Singapur'a doğru uzanan ABD dostu kuşağın Çin'i Pasifik'e ve Hint Okyanusu'na çıkmaya engel olan konumları, İngiltere ve ABD'nin limitrofları vasıtasıyla uyguladıkları bir coğrafi hamledir. Limitroflar, kenar kuşak hakimiyet teorisinin ana unsuru durumundadırlar ve bu kuşaktaki limitroflardan birinin ya da bir diğerrinin eksen değiştirmesi, şartları, jeopolitik arenayı değiştirecek bir güç kayması meydana getirebilir. Çin'in Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na açılması için geliştirdiği Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC), Hindistan ve müttefiki ABD tarafından itiraz görmüştür (BBC News, 2010).

Büyük düşmana sahip bir ülkenin ayakta kalması ve ondan tamamen kopması uğruna diğer bir süper güce yaklaşması örneği sadece Ukrayna'da değil Pakistan örneğinde de Ukrayna ile benzer bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hindistan'dan zaten dinsel olarak ayrı olmasına rağmen dinsel ve kültürel olarak bağı devam eden Pakistan'ın Hindistan'ın limitrofu olmamak için Çin'e yaklaşması aslında son yıllarda daha fazla ortaya çıkan, gerçekte 50 yıllık bir işbirliğine dayanan bir geçmişe sahiptir. Kardon (2011, s. 2) çalışmasında Pakistan-Çin Ortaklığının bu derin boyutundan bahseder. Pakistan ile Çin arasındaki "samimi dostluk", kökleri Hindistan'a karşı silah transferi, teknik ve askeri destek ve istihbarat konusunda işbirliği ile beslenen düşmanlığın jeopolitik ortaklığına dayanan yaklaşık yarım asırdır devam etmektedir. Çin-Pakistan "dost ittifakı", kökleri Hindistan'a karşı ortak bir düşmanlığa dayanan jeopolitik bir ortaklık olarak yaklaşık yarım yüzyıldır varlığını sürdürmektedir. Soğuk Savaş sonrası döneme kadar devam eden Çin'in istikrarlı silah transferi, teknolojik ve askeri yardımı (özellikle nükleer ve füze yetenekleri) ve istihbarat işbirliği, Çin-Pakistan arasındaki stratejik bağları besledi. Pekin'in diplomatik ve siyasi desteğiyle tamamlanan bu etkileşimlerin zımnî bir güvenlik garantisi oluşturduğu düşünülmektedir. Yine de (Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun sözleriyle) "Himalayalar'dan daha yüksek, Hint Okyanusundan daha derin ve baldan daha tatlı dostluk" deme alışkanlığına rağmen, gerçek ilişki çok daha sıkıntılıdır. Çin'e yönelik siyasi ve güvenlik yükümlülükleri, yüksek uçan retorik'in ayıltıcı gerçeğe eşleşmesini zaten zorlaştırmıştır (Kardon, 2011, s. 2). Pakistan, Çin'in coğrafi etki alanına oldukça ciddi garantiler vererek girmiş olarak Çin'in bir "Büyük limitrof" ülkesi haline gelmektedir. Düşman ülke algısının içteki güvenlik kaygılarını artırması ile ülkeler

tampon olmak ve limitrof olmak arasındaki dengeyi koruyamamaktadırlar. Bu olgu, nüfusu 200 milyonu aşkın olan Pakistan gibi pek de minör boyutlu olmayan ülkeleri de kapsamaktadır.

8. Limitrofinin Getirdiği Zorunluluklar, Yaklaşma ve Kaçma Noktaları

Limitrof ülkelerle alakalı olarak yapılacak bir analiz de “var olma şansı bahsedilen veyahut var olma realitesi kabul edilen limitrof ülkelerin”, aslında bir ülkenin zayıf karnına komşu bir noktadaki gerekliliğidir. Pakistan’ın Hindistan sınırına sadece 22 km uzaklıkta bulunan ve 1947’de ilan edilen ilk başkenti Lahor’un (Nall, 2020) sonraları taşınması da bu sebeptendir. Pakistan’ın arkasındaki güçler ve sağladığı diplomatik ve askeri destek değiştikçe, ülke güvenliğini fiziki unsurlara daha fazla dayandırma ihtiyacı görmüştür. Hindistan sınırına aşırı yakınlığı sebebiyle gerek güvenlik ve gerekse egemenliğin merkezinin olası bir işgale yakın konumda olması, ülkenin başkenti (bir dönem Karaçi başkent yapılmış olsa da) nihai kertede Çin’e oldukça yakın bir olsa da coğrafi, güvenlik ve sembolik sebeplerle İslamabad’a taşınmasına sebep olmuştur. Kardon’un işaret ettiği Pakistan-Çin dostluğu ile müttefiki olan Çin’den gelecek bir tehdidi bertaraf eden Pakistan’ın, başkentini de bu güvenli noktaya taşıyarak karar alma serbestisini Hindistan aleyhine bağımsızlaştırırken Çin’in lehine daha tavizkar bir zemine oturtmuş, coğrafi olarak da yakın bir noktaya taşımış olduğu düşünülebilir. Karaçi’nin de geçmişteki Rus işgal altındaki Afganistan üzerinden ve denizden tehdit edilebilir noktadaki konumu, Başkent fonksiyonlarının güvenliği için Karaçi’yi güvensiz kılmıştır (Weightman, 2011, s. 187). Ülkelerin kimi zaman başkentlerinin yerini değiştirmesinde “dost” ve “düşman” ülke algısı önemli yer teşkil etmektedir. Limitrof ülkelerin güç eksenleri arasındaki oskilasyonlarında da bu başlıca etki sahibidir.

Özellikle yeni bağımsızlığına kavuşmuş olan ve çevresindeki ülkelerle diplomatik ilişkilerini oturtma döneminin geçiş aşamasında kimi ülkeler bu değişiklikleri yapmaktadırlar. Her durumda Pakistan, Hindistan’dan koparak rüştünü ispat ettiği ölçüde Çin’e yaklaşacaktır. Bu yaklaşma ve kaçma arasında en tutunulabilir zeminde denge kurmak ise iki bölgesel nüfus ve ekonomik güç arasında kalan Pakistan gibi bir ülke için şüphesiz belirli zorluklara sahiptir. Kendi bölgesinde bir birlik kurmak için Şii İran ile arasındaki siyasi ve doktrin farklılığı, Türkiye ile arasındaki coğrafi ayrılık sebebiyle bu da yakın zamanda uygulanabilir görünmemektedir. Pakistan, yakın geçmişte tam bağımsız bir ülke iken giderek Çin’in bir limitrofu olma yolunda ilerlemektedir. Georgiladze’nin bu konuda aşağıda belirtilen altı maddedeki ilk beş analizi önemlidir. 21. yüzyılda, mekânı ve kaynakları kontrol etmek için "eşiğinde duran" beşi nükleer gücünü ilan etmiş ve birkaç düzinesi de bu güce sahip olan nükleer devletlerin koşullarında, "sıcak" savaşlar neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu koşullarda tek çıkış yolu, aşağıdaki amaçlar için tüm jeopolitik alanlarda limitrofların mücadelesidir:

- Kendi güçlenmeleri için devletlerin her türlü limitrofu kullanmakta ustalaşması,
- Jeopolitik rakiplere karşı gizli veya açık bir biçimde, silahlı bir çatışmaya kadar, tercihen düşman alanında savaşmak için her türlü limitrofik alanın kullanılması,
- Limitrophe’lar, ana ülkelerin kendi kaynaklarını olabildiğince korumaları stratejisi ile onlara danışmanlık eden merkezi süper güçlere yönelik ilk darbeleri alırlar. Aynı zamanda, en güçlüler birbirinden bağımsız sınırlayıcılar yaratır ve onları uzak sınırları kaplayacak şekilde konumlandırır.
- Sık görülen durumlarda, liberal çevre mevzuatı, gelişmiş ülkelerde kabul edilemez olan, düşük jeopolitik statüye sahip limitrofik devletlerin topraklarına “kirlili” üretim tesisleri yerleştirmeyi mümkün kılar,
- Limitrof devletleri, önde gelen dünya güçlerine önceden erişilemeyen jeopolitik bölgelere erişim sağlar (Georgiladze, 2017, s. 135)

• Georgiladze'nin belirttiği bu beş maddenin ışığında bir çıkarım yapmak gerekir ise bir altıncı ve son madde, limitrof ülkelerin enerjiye sahip olmaları ya da olmamaları durumu üzerine olabilir. Böylelikle iki durumda bu ülkelerin enerjiyi pazarlık kozu olarak kullanma şansları zayıftır. Ürettikleri enerji, yakındaki bir büyük gücün ihtiyacı ölçüsünde tedarik garantisi sağlamalıdır. Sağlamaz ise işgaline ya da ilişkilerin kopmasına sebep, ilişkilerin gereğinden fazla yakın olması durumunda ise büyük güçlerin güdümüne girme sebebi de olabilmektedir. Enerjiye sahip olmamaları halinde ise sahip olan gücün tesiri altında politikaları (iç ve dış) şekillenebilmektedir.

Jeopolitik meselelerin okunmasında ve limitrof ülkeler üzerindeki mücadelelerin ve deyimi yerinde ise güç dansının analizinde bir yanlış da din eksenli bakış ve ülkeler arasındaki ilişkilerde bunun bir sebep teşkil ettiği düşüncesidir. Bu tarz bir okuma eksik değil yanlıştır. Hindistan'ın önceleri Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesi ve Hindistan-Pakistan savaşında Hindistan'a hava ikmali yapılması (ki Hindistan'ın savaşı kazanmasında etkili olmuştur) gibi örneklerin ardından ABD'nin Pakistan'a desteği söz konusu olmuştur. Bunu müteakiben gerginleşen ABD-Hindistan ilişkileri ve sonrasında Hindistan'ın tarafsız duruşu sonucu ABD ile ilişkileri düzeltmesi (Cohen, 1991, s. 551-580) ve akabinde ABD'nin Pakistan'dan desteğini çekmesi ve bu ülkenin Çin'e yaklaşması esasen kenar kuşak hattının kontrolünde süper güçler arasındaki rekabet olarak okunmalıdır (Georgiladze, 2017, s. 135). Pakistan gibi hem arkasında Orta Asya'nın merkezi karasal sahaları, hem Çin sınırı ve hem de Basra Körfezi girişine hâkim konuma sahip bir ülke için güç merkezlerinin mücadelesi, onu kazanmak isteyen ülkenin Pakistan'ın düşmanları ile çıkar çatışması yaşaması şartına bağlıdır. Bu şartı da sağlayan ülke şimdi ve gelecekte uzun bir süreliğine Çin olacaktır. Hindistan'ın ABD'ye giderek yaklaşan yönetimi ve ABD ile geliştirdiği ilişkiler ise Çin'i Asya'da baskılaması için en uygun partnerin gerek demografik gerekse jeopolitik olarak Hindistan'dan başka bir ülke olmamasıdır.

Kültür ve din, bir ülkenin süper güçler tarafından desteklenmesinde her zaman etken değil, bunun halklara aktarılmasında ve kamuoyu desteği alınmasında çoğu kez bir araç olarak görülebilir. Zira ülkeler arası ilişkilerin itici gücü çıkarken iç siyasetin çoğu ülkedeki dili çoğu kez dil, din ve kültür üzerinden sürmektedir. Aynı dili konuşan ve aynı kültürden gelen Kuzey ve Güney Kore'nin farklı rejimler ve güçlerce desteklenmesi, Rusya gibi bir Slav ülkenin dil, din ve kültür bağları olan bir diğer Slav ülkeye Ukrayna'ya saldırması da kültürün, dinin ve dilin engelleyemediği durumlara örnek gösterilebilir. Limitrof ülkeler, ana ülkelerin korunma hattı olarak gördükleri sınır hattındaki varlığı güvence veya varlığı tehdit çemberidir. Bu hattın kontrolü varlığın güvencesi, kaybı ise ana ülkenin varlığının tehdididir.

Sonuç

21. Yüzyılın ilk çeyreğinin tamamlanmasına yaklaşılacak bu dönemde limitrof ülkeler, üzerinde daha fazla araştırma yapılması önem arz etmekte olan bir konudur. Her bölgede limitrof ortaya çıkmazken her limitrof da her bölgenin şartlarına göre ayrı niteliklerde ve ayrı güç boşluklarını kapatacak yerlerde kurulmuştur. Şüphesiz Afrika kıtası gibi, diğerlerine baskın belirli bir süper gücün olmadığı kıtalarda limitrof ülke kavramı belli belirsiz bir zemine oturur ancak bu durumda Afrika kıtasının kendisi de kıta bazında çevresindeki güçlerin kesişme alanında kalmaktadır.

Güç ve enerji mücadelesi devam ettikçe, devletlerin hayatta kalma mücadelesi de devam edecektir. Sosyal Darwinizm siyasi coğrafyaya hâkim oldukça devletler kurulacak, devletler yıkılacaktır. Tek bir güç kalana dek bu mücadeleler sürecek, tek ve egemen gücü de içeriden yıkacak güçler olmaya devam edecektir. Dünya siyasi arenası devinimsel ve dinamiktir. Bu dinamizm dünyayı şekillendirdikçe çok daha yeni kavramlar literatüre girecektir.

Kaynakça

- Akdemir, İ. O., Akman, E. (2022a). Sınırın 'ötekileri' ve düşük yoğunluklu çatışma bölgeleri. Hasan Çiftçi ve Sevcan Yıldız, (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Seçme Konular 6*, İKSAD Yayınevi.
- Akdemir, İ. O., Akman, E. (2022b). Sınırın iki yüzü: Türkiye-İran sınır duvarı ve hayata etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye'nin Göç Siyaseti Özel Sayısı*, (21), 274-292.
- Akdeniz, M. (2023). "Garbi (Batı) Trakya Türk Cumhuriyeti", Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/garbi-bati-trakya-cumhuriyeti/> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Арутюнова-Фиданян, В. А. (2020). Обмен Идеологемами В Межцивилизационном Диалоге: Армяно-Византийская Контактная Зона. *Вестник Пстгу*, 65(3), 11-21.
- BBC News (2010). <https://www.bbc.co.uk/schedules/p00fzl9p/2010/06/17> (Erişim Tarihi: 20.07.2022).
- BBC News (2021). Sikkim: Chinese and Indian troops 'in new border clash'. <https://www.bbc.com/news/world-asia-55793112> (Erişim Tarihi: 20.07.2022).
- Berdahl, R. M. (2014). *The politics of the Prussian nobility: The development of a conservative ideology, 1770-1848*, Princeton Legacy Library, Princeton University Press.
- Breteau, P. (2022). Nine months of war in Ukraine in one map: How much territory did Russia invade and then cede?. https://www.lemonde.fr/en/les-decodeurs/article/2022/11/25/nine-months-of-war-in-ukraine-in-one-map-how-much-territory-did-russia-invade-and-then-cede_6005655_8.html (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- Cohen, S. B. (1964). *Geography and Politics in a Divided World*. Methuen.
- Cohen, S. B. (1991). Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era. *Annals of the Association of American Geographers*, LXXXI(4), 551-580.
- Cohen, S. B. (2003). *Geopolitics of the World system*, Rowman & Littlefield Publishers.
- Collins Dictionary (2022) <https://www.collinsdictionary.com/de/rechtschreibpr%C3%BCfung/englisch?q=limitrophe%2825.05.2022%29> (Erişim Tarihi: 25.05.2022).
- Crawford, J. (2006). *The creation of states in international law*, Oxford University Press.
- Elton, H. (1996). *Frontiers of the Roman Empire*, Indiana University Press.
- Georgiladze, I. (2017). Limitrophes in the Geopolitics. *Virtus, Scientific Journal*, (19), 1-184.
- Geraci, G., Marcone, A. (2004). *Storia romana*, Le Monnier: Firenze.
- Göney, S. (1993). *Siyasi coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Basımevi.
- Ночаоғлу, Е. (2021). Түркменистан, бағимсизлиғин ве тарafsизлиғин курucusу Saparmurat Atayevič Niyazov. <https://www.geocities.ws/ercanhocaoglu/trkmbasi.html> (Erişim Tarihi: 12.10.2021).
- Ноғ, Y. (2022). Sistem geri yükleme dönemindeyiz. <https://www.indyturk.com/node/476211/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/sistem-geri-y%C3%BCkleme-d%C3%B6nemindeyiz> (Erişim Tarihi: 12.05.2022).
- Kardon, I. (2011). China and Pakistan: emerging strains in the entente cordiale. *The Project 2049 Institute*, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=26d1ffa8ccff5b9b29741b3e6b49fc9d90151b5> (Erişim Tarihi: 12.03.2022).
- Квициани, Д. Д., Розин, М. Д. & Рябцев, В. Н. (2018). Об Исползовании Термина «Лимитроф» В Русскоязычной Литературе 1920–1930-Х Гг. И Его Геополитическая Трактовка В Постперестроечный, *Инженерный Вестник Дона*, (3), 2.

- Kolossov, V. Vendina O., O'loughlin, J. (2002). Moscow as an Emergent World City: International links, business developments and the entrepreneurial city. *Eurasian Geography and Economics*, 43(3), 170-196.
- Komleva, N. A. (2013). Limitrof v sovremennom geopolitiçeskom protsesse. *Electronic Scientific Edition Almanac Space and Time*, 3(4).
- Krechetova, V. (2011). Economic and cultural complexes of China. *Cybergeo: European Journal of Geography [Online]*, - <http://journals.openedition.org/cybergeo/23808> *European Journal of Geography [Online]*, <https://journals.openedition.org/cybergeo/23808#citedby>
- Marshall, T. (2018). *Coğrafya mahkûmları*. Epsilon Yayınevi.
- Nall, A. (2020). History of Lahore, Pakistan. <https://u.osu.edu/introhumanitiesonline/2020/04/06/history-of-lahore-pakistan/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021).
- Pestbuda (2021). Upper Hungary. https://pestbuda.hu/en/tag/upper_hungary (Erişim Tarihi: 23.04.2022).
- Лашенко, О. (2020). Україна Досі В СНД Чи Ні?". <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-dosi-v-snd-chy-ni/30969197.html> (Erişim Tarihi: 12.06.2022).
- Polugodina, M. and Grigoriadis, T. (2020). East Prussia 2.0: Persistent Regions, Rising Nations. *Institute for East European Studies & School of Business and Economics*, 8.
- Schicor, Y. (2009). *Ethno-Diplomacy: The Uyghur hitch in Sino-Turkish relations*. East West Center Publishing.
- Shaklein, V. M. (2015). *Linguistic and cultural geography of limitrophe zones with Russian language functioning*. MCSER Publishing.
- Treadgold, W. (2014). *Paying the army in the Theodosian Period*. Production and Prosperity In The Theodosian Period (ed.) Ine Jacobs, Peeters: Leuven-Walpole.
- Wei, S. & Ho, R. (2022). Chinese Netizens! Response to Nancy Pelosi's Visit to Taiwa. *National University of Singapore, EAI Commentary*, (58), 1-4.
- Weightman, B. (2011). Weightman, Barbara., "Dragons and Tigers: A Geography of South, East, and Southeast Asia". *Wiley & Sons*, 187.
- Willgen, N. V. (2013). *Peacebuilding and international administration: The cases of Bosnia and Kosovo*, Routledge.
- <https://www.acikbeyin.com/amigdala-nedir/> (Son erişim: 20.06.2023).
- <http://www.china.org.cn/english/28842.htm> (Son erişim: 24.06.2023).

Çakmak, C. (2023). Fatih Kerimî'nin hayatı ve eserlerinin psikolojik iz düşümü. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 35-40.

FATİH KERİMÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİNİN PSİKOLOJİK İZ DÜŞÜMÜ

Cihan ÇAKMAK *

Öz: 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden ve Modern Tatar Edebiyatının kurucusu Fatih Kerimî, Tatar toplumu arasındaki faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı Devleti ile İdil-Ural boyunda yaşayan Türk toplulukları arasında âdeta bir kültür elçisi gibi önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir. İstanbul'da tahsil almış, 1910-1912 yılları arasında Balkan Harbi'ni izlemek üzere Vakit gazetesinin savaş muhabiri olarak İstanbul'da bulunmuştur. Yazdıklarıyla ağırlıklı olarak toplumun kanayan yaralarına parmak basan Kerimî, Müslüman Türk toplumunun geri kalma nedenlerini sürekli sorgulamıştır. Toplumun kanayan yaralarını bir sosyolog gibi tespit eden Kerimî bu sorunları teşhis etmenin yanı sıra, ne yapılması gerektiğini ve çözüm yollarını da yazılarında sıklıkla dile getirmiştir. Asıl amacı eğitim faaliyetleri temelinde okumanın bilhassa kız çocukları arasında yaygınlaşmasını sağlamak olan Kerimî, bu amaçla İsmail Gaspıralı'nın uygulamaya koyduğu modern okullarda görev almıştır. Düşünceleri dolayısıyla medreseden dışlanışının yanı sıra öğrenimi sırasında İstanbul'da görülen büyük yangın ve deprem felaketleri onun psikolojik yapısında derin izler bırakmıştır. Bu çalışmada zorlu bir hayat yaşayan Kerimî'nin hayatının tamamına hâkim olan melankolik ruh halinin nedenleri sorgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Kerimî, Gilman Kerimî, psikoloji, melankoli.

PSYCHOLOGICAL PROJECTION OF FATİH KERİMİ'S LIFE AND WORKS

Abstract: Fatih Kerimi as one of the 20th century's most important thinkers and the founder of Modern Tatar Literature in addition to his activities among the Tatar community, fulfilled an important function as a cultural ambassador between the Ottoman Empire and the Turkish communities living in the Idil-Ural region. He was studied in Istanbul and between 1910 and 1912 he was in Istanbul as a war correspondent of Vakit newspaper to follow the Balkan War. With his works, Kerimi, who mainly pointed to the bleeding wounds of the society, constantly questioned the reasons for the backwardness of the Muslim Turkish society. Kerimi, who identified the bleeding wounds of the society like a sociologist, not only diagnosed these problems, but also frequently mentioned what should be done and the solutions in his writings. Kerimi, whose main aim was to spread reading among females, especially among girls, on the basis of educational activities, took part in the modern schools put into practice by Ismail Gaspirali for this purpose. In addition to his exclusion from the madrasah because of his thoughts, the great fire and earthquake disasters in Istanbul during his education left deep traces on his psychological structure. In this study, will have questioned, the reasons for Kerimi's melancholic mood, which dominated his entire life.

Keywords: Fatih Kerimi, Gilman Kerimi, psychology, melancholy.

19. ve 20. yüzyılın içinde bulunduğu zaman diliminde dünya pek çok siyasî, ekonomik ve sosyolojik gelişmeye tanıklık etmiştir. Savaşların ortaya çıkardığı gelişmelerin doğal

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, cihan.cakmak@cbu.edu.tr

 ORCID ID: 0000-0002-2255-4712

sonucu olarak siyasi coğrafyanın yanı sıra kültür coğrafyası da büyük oranda bu değişikliklerden nasibini almıştır. I. ve II. Dünya Savaşlarının temel gerekçesini oluşturan Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı Batılı devletlerin sömürge arayışı, söz konusu devletlerin kültürel hegemonyasını sürekli güçlü kılmalarını âdeta onlar için şart koşuyordu. 1789 Fransız İhtilali ise iktidarın tek elde toplandığı oligarşik yönetim anlayışına başkaldırarak halkların yönetimde daha fazla söz sahibi olmasını sağlayan demokratik gelişmelere zemin hazırlıyordu. Demokratik anlayışın hızla toplumlar arasında yaygınlaşması ile ulus millet anlayışı güçleniyor, insanlık en eski köklerini, atalarını kendi millî tarihlerini her zamankinden daha fazla sorguluyor ve araştırıyordu.

Tüm bu gelişmeler kıta Avrupasından Baltık Denizi ile ayrılan Rus coğrafyasını en güçlü şekilde etkilemiştir. Rusya’da yaşayan ve tarihi İdil Bulgarlarının torunları olan Tatarlar da kendi millî tarihlerini araştırma yoluna gitmişlerdi. Öncülüğünü Şehabeddin Mercani gibi önemli aydınların yaptığı çalışmalar, Tatarların en eski atalarının kim olduğu sorusunu gündeme getiriyordu. Tarih ve dil alanındaki bu sorgulamalar ve önemli gelişmeler toplumun genelini ilgilendiren pek çok sahada yankı buluyordu. Bilhassa yüzyıllardır süregelen kadimci ve gelenekçi zihniyet, eğitim meselesi merkezinde tekrar ortaya konuyor, üzerinde şiddetli tartışmalar yapıyordu. Toplumun modernleşmesi ihtiyacının gün gibi ortada olduğu reform hareketleri bir grup aydın tarafından bilhassa gazete, dergi, hikâye, köşe yazısı gibi matbuat faaliyetleri etrafında sıklıkla dile getirilerek sürekli gündemde tutuluyordu.

İdil-Ural bölgesinde 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar dinî eğitimin merkeze alındığı ve usul-i kadim adı verilen geleneksel öğretim metodu toplum üzerinde çok önemli bir etkiye sahipti. Bu güçlü etkiyi kırmanın hiç de kolay olmadığı İdil-Ural bölgesinin en aktif aydınları modernleşmenin önündeki engellerin kaldırılması, kız çocuklarının okumasının sağlanması, okulların çağın gereklerine uygun ve öğrencilerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak modern eğitim kurumları olması adına büyük mücadeleler vermişlerdir. İşte bu mücadelenin en önemli mimarlarından biri olan Fatih Kerimî sadece yazar ve edebiyatçı kimliğiyle değil, toplumun değişmesi ve dönüşmesi adına Kuzey Türkleri arasında faaliyetleri ile ön plana çıkan en önemli fikir adamlarından biri olarak anılmaktadır.

Henüz küçük yaşlarda eğitim hayatında karşılaştığı talihsizlikler medreseden kovulmasıyla neticelenmiş, bu durum, onun zihin dünyasında eğitim anlayışının sorgulanması gerektiği fikrinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Sadece eğitim hayatı değil matbuat faaliyetleri başta olmak üzere özel hayatında yaşadığı birtakım talihsizlikler onun zihin ve ruh dünyasını etkileyen en önemli değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Fatih Kerimî’nin eserlerinin yanı sıra, başta eğitim hayatı olmak üzere hayatındaki önemli kırılma anları ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Hayatı (1870-1937)

Fatih Kerimî (Fatih Gıylman oğlu Kerimov) 30 Mart 1870 tarihinde Samara’ya bağlı Bügilme ilçesinin Minlibay köyünde dünyaya gözlerini açmıştır. Yazar, gazeteci, siyasetçi ve fikir adamı olarak tanınan Fatih Kerimî’nin babası Gılman Kerimî din adamı kimliğiyle ön plana çıkan önemli bir maarif adamıdır.

Gılman Kerimî, 30 yıla yakın bir süre görev yaptığı bölgede halka karşı göstermiş olduğu olumlu yaklaşımından ötürü Rus İmparatoru Üçüncü Aleksandır ve İmparator İkinci Nikolay tarafından kendisine altın ve gümüş madalyalar takdim edilmiştir. İdil-Ural bölgesinde başlangıçta usul-i kadim tarzında geleneksel öğretim metodunu uygulayan Gılman ahund, bu yöntemin başarısızlığını fark eder. Aynı yıllarda Kırım’ın Bahçesaray şehrinde neşredilmeye başlayan Tercüman gazetesinden haberdar olur ve İsmail Gaspıralı ile tanışır. Gaspıralı’nın okullarında uyguladığı usul-i cedit sisteminden oldukça etkilenen baba Gılman Kerimî, bu metodu uygulamak üzere görev yaptığı 136 köyde modern okullar açar. Böylece Fatih Kerimî’nin babası Gılman Kerimî’nin eğitimi modernize etmeye yönelik çabası ve

gayreti İdil-Ural boyunda Cedit okullarının açılmasına yönelik ilk adım olması bakımından Tatar maarif hayatında büyük öneme sahiptir.

Fatih Kerimî, 1898 yılında Orenburg'a döner. Aynı yıl Ufa'da toplanan Tatar Aydınlar Meclisi'nde Gani Hüseyinov'la tanışır ve birlikte bir matbaa satın alarak muhtelif kitaplar basmaya başlarlar. Moskova'da bulunduğu süre zarfında muhasebecilik kursuna gitmekle kalmayarak, matbaacılık mesleğini de öğrenir. Kerimî ailesi 1899 yılında baba Gılman Kerimî'nin imamlık ve mollalık görevlerinden istifa etmesiyle Orenburg'a taşınır. Gılman ahund, Orenburg'a gelir gelmez hemen bir işe başlamaz. Şehirdeki ticaret usullerini ve yollarını gözlemledikten sonra ilk olarak eski bir matbaa satın alır. Bu matbaa daha sonra Vakitli Tatar Matbuatının temelini teşkil edecektir. Gılman ahund oğlu Fatih'i, Rusya'da matbaacılık mesleğini öğrendiği için satın aldığı matbaanın başına getirir. Rusça ve Fransızca'yı rahatça konuşabilecek bir düzeye gelen Kerimî, sahip olduğu bu entelektüel özellikleriyle Tatarların en zengin ailelerinden altın madeni sahibi Muhammed Şakir Remiyev'in dikkatini çeker. Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Kerimî'yi de davet eder. Muhammed Şakir Remiyev ve Fatih Kerimî 15 Şubat 1899'da çıktıkları Avrupa seyahatinde Fransa, Almanya, Belçika, İtalya, Moskova, Petersburg ve Türkiye'yi ziyaret ederler. Dört ay süren bu seyahatin son durağı İstanbul'dur. Bu seyahat vasıtasıyla Fatih Kerimî gezdiği ülkelerin kültürlerini tanıma fırsatı bulmuş ve izlenimlerini *Avrupa Seyahatnamesi* adlı eserinde yayımlamıştır.¹ Bu sayede Kerimî, Türk-Müslüman kimliğiyle gözlemlediği bu coğrafyalarda bir taraftan Batı medeniyetinin gelişmişlik düzeyini izlerken diğer taraftan da Türk-İslam dünyasının geri kalma nedenlerini sorgulama fırsatı elde etmiştir.

1906 yılında II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olan Kerimî, 1907 yılında Orenburg'da açılan Etnografya Müzesi'nin Şark kısmının düzenlenmesinde görev almış, Duma'ya seçilen Muhammed Zakir Remiyev'in vekili olmuştur. Müslüman mebuslarının danışmanlığı görevini yürütmüş, Petersburg'da Müslüman İttifakı Merkez Komitesine seçilmiştir. 1906 yılından itibaren Vakit gazetesinin idaresinde yer alan Kerimî, fikrî yazıları ve siyasî makalelerle halkı aydınlatmaya devam etmiştir. 1917 Ekim Devriminin ardından Rus Hükümeti tarafından kapatılan Vakit gazetesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1925'te Moskova'da bulunmuş ve Sovyetler Birliği Halklarının Merkez Neşriyatında görev yapmıştır. Sovyet matbuatında çeşitli yazılar kaleme alan Kerimî, aynı yıllarda Şark Üniversitesinde öğretmenlik yapmıştır.

Fatih Kerimî, Stalin döneminde düzmece suçlamalarla cemiyet işlerinden ve halktan uzaklaştırılarak 4 Ağustos 1937'de 67 yaşındayken tutuklanmış, 27 Eylül 1937'de idama mahkûm edilmiştir. İdamının ardından 22 yıl sonra 8 Aralık 1959 tarihinde Sovyetler Birliği Askerî Yüksek Mahkemesi tarafından Fatih Kerimî'nin suçsuzluğu kabul edilmiş ve itibarı iade edilmiştir (Çakmak, 2020b, s. 23-26).

2. Çocukluğu

Tatarların güçlü kalem ve Modern Tatar Edebiyatının kurucusu Fatih Kerimî bilindiği üzere ilk eğitimini mahalle mektebinde ve tamamen kadimci anlayışın hâkim olduğu medresede almıştır. Üç kız ve üç erkek altı çocuğu olan baba Gılman Kerimî en büyük çocuğu olan Fatih Kerimî'deki zekâ parıltısını henüz o küçük yaşlardayken fark etmiştir. Ancak baba Gılman Kerimî klasik bir medrese hocası, imam ve ahund olarak görev yaptığı için Fatih Kerimî ilk tahsilini dinî eğitimin ağırlıklı olarak verildiği medresede almak zorunda kalır.

¹ Bu yerleri bizzat gelip görmek, hal ve maişetlerini öğrenip, ilim ve kültürlerinden, sanat ve sanayilerinden pay almak, dört bin senelik tarihi olan eski eserleri ve üç milyon ciltlik kitabı ihtiva eden kütüphaneleri ile bütün Avrupa'nın ilerici fikirlerini etkileyen Volter, Viktor Hugo, Jan Jak Russo gibi büyük düşünürlerinin heykellerini ve kabirlerini görmek, elbette arzu edilecek şeylerdir. Zamanı boşa harcamayarak, bu fırsatı değerlendirerek geleceğimiz olan memleketlerin ilmi durumları, yaşayışları hakkında mümkün mertebe fazla bilgi sahibi olmak için kendi kendime söz verdim."

Klasik Arapça ve Farsça eğitimin verildiği bu mektepte tahsiline başlayan küçük Fatih, kabına sığmayan, sürekli soran ve sorgulayan bir mantığa sahipti.

Baba Gılman Kerimî, kendi yaşadığı bölgedeki en iyi okullarda oğlunun tahsil almasını istiyordu. Ancak Fatih'teki zekâ parıltısı, hocaları tarafından da fark edilmişti. Arapça, Farsçanın yanı sıra iyi derecede Rus dilini de bilen Fatih Kerimî, bu nedenle arkadaşları arasında Rusça yayınları dikkatle takip ediyordu. Bununla kalmayarak henüz öğrencilik yıllarında Kırım'da İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesini de okuyordu. İşte onun düşünce dünyasını kökten değiştirecek olan olaylar burada başlamıştır. Fatih'in Rusça yayınlarla birlikte Tercüman gazetesini de takip etmesi medresedeki hocası tarafından fark edilince babası okuldan atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Fatih'i okuldan almak zorunda kalmıştır.² Kerimî'nin zihin dünyası bu olayla önemli bir kırılma yaşayacak ve topluma hiçbir faydası olmayan, işlevsiz medrese eğitimi sorgulamasına zemin hazırlayacaktır. Başlangıçta oğluna tepki gösteren Gılman Kerimî daha sonra Fatih'i önce Arabistan'da, daha sonra Türkiye'de öğrenim görmesi için teşvik etmiştir. Fatih Kerimî, 1891 yılında Ahmet Mithat Efendi ve Yusuf Akçura gibi önemli isimlerin teşviğiyle dönemin en iyi okullarından İstanbul'da, Mekteb-i Mülkiye'de tahsil alacaktır. Türkiye'de aldığı eğitim esnasında Osmanlı fikir, kültür ve sanat çevreleriyle de yakın temaslar kuran Fatih Kerimî, Halide Edip Adıvar, Enver Paşa, Mizancı Murat, Satı Bey gibi önemli isimlerle tanışma fırsatı bulmuştur. Buradaki eğitimi esnasında Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi'nin yanı sıra Rusça ve Fransızcasını da geliştirecektir. Böylece Doğu ve Batı klasiklerini okuyarak kendini sürekli geliştiren Fatih Kerimî'nin bünyesinde âdeta bir Doğu-Batı sentezi meydana gelecektir. Çok dilli bir aydın olarak yetişen Fatih Kerimî bu özellikleriyle dönemin Tatar burjuvazisinin en önemli ailelerinden Remiyev Kardeşlerin büyüğü Muhammed Şakir Remiyev'in dikkatini çekecektir. Muhammed Şakir Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Fatih Kerimî'yi de davet edecektir. Bu sayede batının kültür merkezlerini yerinde görme fırsatı elde eden Fatih Kerimî bir yandan Avrupa'daki gelişmişlik düzeyini müşahede ederken diğer taraftan mensubu olduğu Türk İslam dünyasındaki geri kalmışlığı üzülen takip etme imkânını elde edecektir. Bu nedenle yazdığı hikâyelerde ve fikrî yazılarda bu geri kalmışlığı sürekli sorgulayacak, sadece problemleri ortaya koymakla yetinmeyerek çözüm yolları önermekten de geri kalmayacaktır. 1896 yılında Kırım'a bağlı Yalta'nın Üzen köyünde usul-i cedit tarzında eğitim verilen köy mektebinde öğretmenlik yapmaya başlayan Kerimî, 1898 yılında Bahçesaray'da toplanan öğretmen yetiştirme kurslarında yöneticilik yapmış, edebiyat ve pedagoji derslerini yürütmüştür (Çakmak, 2020a, s. 87-100).

3. Fatih Kerimî'nin Eserlerine Hâkim Olan Fikrî Yapı

Türk Dünyasında kadınların demokratik hayata katılması gerektiğini, seçme ve seçilme konusunu ceditçi aydınlar içerisinde en erken dile getirecek aydınlardan olan Kerimî, kadınların toplumun en önemli dinamiğini oluşturduğunun farkındaydı. Bu itibarla görev yaptığı usul-i cedit okullarında kız çocuklarının okumasına ve karma eğitim sisteminin gerekliliğini de yüksek sesle dile getirecektir.

Kerimî'nin eserlerinde en çok ele aldığı temalar çalışkanlık, toplum menfaatinin ön planda olmasının gerekliliği, kadınların özgürlüğü, kız çocuklarının okumasının zarureti ile bilimin toplumsal hayattaki vazgeçilmezliği. Yazılarında bu temalara ağırlık vermesinde özellikle küçük yaşlarda eğitim hayatında yaşadığı travmaların etkili olduğu görülen Fatih Kerimî, modernleşmenin ve bilimin insan hayatının merkezinde yer almasının önemini gerek matbuat faaliyetlerinde gerekse de yazılarında sıklıkla dile getirmektedir.

² “Zakir işan atabızga hat cibergen bulgan: ‘Uğluñ Fatıyh bozıldı, tiz kilip cit. Kilip almasan, medresemnen kuvdirtıp çığaram.’” “Zakir işan babamıza mektup gönderdi: ‘Oğlun Fatih bozuldu, yoldan çıktı. Eğer gelip oğlunu almazsan, medresemnen kovup atacağım.’” (Şeref, 2000: 76).

XX. yüzyılın başlarında Batılı tarzda gelişen Tatar edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Fatih Kerimî, Vakıtlı Tatar matbuatının kurulup gelişmesinde Remiyev Kardeşler ile birlikte büyük özveri göstermiş bir isimdir. Kerimî'nin, Komedyâ (1894), Hüsid Baba (1895), Şakirt ile Student (1899), Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvı (1900), Salih Babaynın Üylenüvi (1897), Mirza Kızı Fatıyma (1901) adlı eserlerinde eski-yeni çatışması, mektep-medrese karşıtlığı üzerinden ele alınarak okura anlatılmıştır. Yazarın edebî eserlerinin yanı sıra Avrupa Seyahatnamesi, Kırım'a Seyahat, İstanbul Mektupları ve Orenburg Seyahatnamesi başlıklı seyahatname türünde 4 eseri daha bulunmaktadır. Bunun yanında 10 hikâyesi,³ 7 ilmî eseri,⁴ 1 Hâl Tercümesi⁵ ile başka dillerden Tatarca'ya tercüme ettiği 40'a yakın yazısı olduğu bilinmektedir. Fatih Kerimî'nin psikolojisinin izlerini görebildiğimiz eserlerden sadece Tilsiz Hatun (1906) adlı hikâyesinde güldürü ve mizah öğelerine yer veren Kerimî'nin diğer eserlerinde toplumsal meseleleri ele alışıyla ciddi bir üslup benimsediği göze çarpmaktadır (Çakmak, 2022, s. 223-225).

4. Psikolojik Yapısı

Fatih Kerimî, Segıyde Hanımla mutlu bir evlilik yapar. Ancak karısını genç yaşta kaybeden Fatih Kerimî bunun hüznünü ve derin buhranını her zaman yaşamıştır. Bilhassa karısının vefatının ardından Kazan şehrinden Moskova'ya taşındığını en küçük kız kardeş Zakire Şeref'in anılarından bildiğimiz Fatih Kerimî, Kazan'a bir daha dönmek istemeyecektir. Kız kardeşine "Kazan'ın bir dedikodu ve fitne yuvasına döndüğünü" belirten Fatih Kerimî kendisini yazılarına adayarak âdeta insanlardan uzaklaşmayı bilinçli olarak tercih etmiştir. Ömrünün son yıllarını Moskova'da tek göz odada tercüme işleriyle geçiren Fatih Kerimî'nin bu melankolik ruh halini Zakire Şeref kendisini ziyaretinde görme imkânı bulmuştur (Şeref, 2000, s. 74-111).

Kerimî'nin 67 yıllık hayatının tamamına büyük bir hüznün hâkimidir. Küçük yaşlarda başladığı medrese tahsili esnasında arkadaşları arasında Tercüman gazetesi ve Rusça kitaplar okuması hocası tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.⁶ Arkadaşlarını olumsuz düşüncelere sevk ettiğini düşündüğü için hocası tarafından dışlanmış, bu durum medreseden kovulmasını beraberinde getirmiştir. Bu istenmeyen okuldan ayrılış başta annesi olmak üzere tüm aileyi derinden üzer. Bunun üzerine Kerimî eğitim almak üzere önce Ufa'ya ardından da İstanbul'a gidecektir. İstanbul'daki tahsili esnasında da bir yandan büyük İstanbul yangını ve 1911'de meydana gelen büyük İstanbul depremini yaşamıştır. Hatta babası Gılman Kerimî Minlibay'da daha fazla duramayarak oğlu Fatih'in sağlık durumunu öğrenmek üzere İstanbul'a gelmek zorunda kalmıştır.

İstanbul'da aldığı eğitimin ardından köyüne dönen Fatih Kerimî doğup büyüdüğü topraklarda öğretmenlik yapmaya başlar. İmamlık ve ahundluk görevini bırakan Gılman Kerimî ailesini de yanına alır ve Orenburg'a göç eder. Orenburg'un karanlık sokaklarından birinde eski bir binada, bir matbaa satın alan Kerimî ailesini artık daha büyük zorluklar beklemektedir. Tipografya makinesinin elle döndürülmek suretiyle çalışması ve sürekli arıza yapması bir taraftan da matbaanın yeteri kadar işlememesi nedeniyle maddi zorluklar içine

³ Komedyâ (1894), Hüsid Baba (1895), Salih Babaynın Üylenüvi (1901), Şakirt ile Student (1899), Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvı (1900), Mirza Kızı Fatıyma (1901), Soltan Gıyşkı (1906), Tilsiz Hatun (1906), Gayaş Helife (1906), Hıyalı, Hakiykatmi (1908).

⁴ Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme I (1901), Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II (1901), Muhtasar Târih-i İslâm (1901), Târih-i Enbiyâ (1902), Muhtasar Târih-i Umumî (1911), Resimli Geografiya Dersleri (1919), İçtimaî Terbiye (1924).

⁵ Merhum Gıylman Ahun (1904)

⁶ Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu eski öğretim metodunun uygulandığı medreselerde Rus dilinin konuşulması öğrencileri dinden uzaklaştıracağı düşüncesini akla getiriyordu. Bu nedenle Müslüman toplumun asimile olarak "Ruslaşacağı" korkusu genel bir görüş olarak İdil-Ural bölgesinde etkiliydi. O nedenle Müslüman kimliğine sıkıca sarılan Tatarlar için dinî kimlikleri kendilerini koruyan önemli bir etmendi.

giren Kerimî ailesi bu da yetmiyormuş gibi Orenburg'da çıkan yangınla birlikte iyice zor durumda kalır. Matbaasının köşesindeki bir odaya yerleşen Fatih Kerimî, ailesinin geçimini temin etmek durumundadır. Gittikçe kötüye giden ekonomik sıkıntılara dayanamayarak Remiyevlerden borç almak zorunda kalan aile bu sayede yeni bir daireye taşınır. Yeni makine, teçhizat ve Kazan'dan da iki mürettip getirirler. İşlerin yoluna girmesi için bazı geceler Fatih Kerimî eve dahi uğramayarak matbaadaki masanın üzerinde uyuya kalır.

Babasının 1902 senesinde vefatının ardından ailenin idaresi Fatih Kerimî'ye geçer. Bir taraftan babasını kaybetmenin üzüntüsü diğer taraftan da 4 kardeşi ile annesinin geçimini temin etmek zorunda olan Kerimî büyük bir çaba içine girecektir. Matbaa faaliyetleri sürekli Sovyet rejimi tarafından gözetim altında tutulan Kerimî özgür bir ortamda çalışma imkânını hayatının hiçbir döneminde bulamamıştır. İlerleyen yaşlarda merhum babasının en büyük arzusu olan evlenme mevzusunu da yerine getirir. Eşinden 4 çocuğu olur. Ancak ikisi henüz küçük yaşlarda vefat edecektir. 1930'lu yıllarda karısını da kaybeden Fatih Kerimî'nin üzerine iyice hüznün bulutları çöker. Artık her şeyden el etek çekmiş, gününün büyük kısmını kitaplar arasında geçirir olmuştur. Eşinin ölümünün ardından bir gece ansızın Sovyetlere bağlı 3 asker kapıyı çalacak ve kendisini tevkif edecektir. Böyle zor bir hayatı kolay bir ölüm beklememektedir. 1937 yılının Ağustos ayında tutuklanan Kerimî, Eylül ayında öldürülür. Ne şekilde öldürüldüğü ve mezarının nerede olduğu bugün bile cevabını bulamamış sorular olarak yanıtlanmayı beklemektedir.

Sonuç

Fatih Kerimî, 19. ve 20. yüzyılda sadece mensubu olduğu İdil- Ural coğrafyasının değil, tüm Türk dünyasının en üretken ve güçlü kalemlerinden biridir. Yazdıklarıyla toplumu bilinçlendirmeyi ve çağdaşlaştırmayı kendisine vazife bilen Kerimî, bir sosyolog gibi toplumdaki sorunlu alanları fark ederek bu problemlerin üzerine gitmiştir.

Modern Tatar Edebiyatının durgunluk yaşadığı süreçten sonra yazılarıyla kültür muhitine yeni bir soluk getiren Kerimî bu alanın en etkin isimlerinden biridir. Hikâyelerinde, fikrî yazılarında ve yöneticiliğini yaptığı Vakit Gazetesinde kaleme aldığı yazılarında toplumun ilerlemesi için atılacak adımları cesur bir sesle dile getirmekten geri durmayan Kerimî'nin düşünce dünyasının ve psikolojisinin temelinde eğitim meselesi en can alıcı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Okuldan kovulmasıyla başlayan süreçte yaşadığı travma, yenilikçi fikirleri daha kolay bir şekilde benimsemesine yol açacak olan Kerimî yaşamının geri kalanında modernizmin hayat bulacağı usul-i cedit hareketinin en aktif savunucusu ve uygulayıcıları arasında yer alacaktır.

İlerleyen yıllarda toplumdaki aksaklıklara oldukça fazla kafa yoran Kerimî'yi en çok eğitim meselesi meşgul etmiştir. Toplumun geri kalmışlığı ve eskiye körü körüne bağlılık onu en çok meşgul eden konulardandı. Dolayısıyla bu sorunlar onu derin düşüncelere sevk ediyordu. Bu itibarla hayatının tamamını genellikle toplumun dertleriyle dertlenen ve onlara çözüm yolu bulmaya adanmış Kerimî'nin ruh haline melankolik bir havanın hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Çakmak C. (2014). *Fatih Kerimî'nin Hıyal Mı? Hakikat Mi? ve Andan Bundan eserleri üzerinde dil ve üslup incelemesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çakmak, C. (2018). Fatih Kerimî'nin Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt ile Student ve Nuretdin Hoca hikâyelerinde ele alınan sosyal temalar. *Gazi Türkiyat*, (22), 39-54.
- Çakmak, C. (2019). Fatih Kerimî'nin 'Ondan Bundan' adlı eserinin fikri yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 12(66), 36-46.
- Çakmak, C. (2020a). Tatar maarif hayatının öncüsü: Gılman Kerimi (1841-1902). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (49), 87-100.

- Çakmak, C. (2020b). Ceditçilik faaliyetlerinde bir ömür: Fatih Kerimî. *Kardeş Kalemler*, (160), 23-34.
- Çakmak, C. (2020c). Tatar Ceditçi Gılman Kerimi ve vasiyetnamesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 137-147.
- Çakmak, C. (2022). Fatih Kerimî'nin 'Tilsiz Hatun' adlı hikâyesi üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (54), 219-240.
- Çakmak, C. (2023). Hâl Tercümesi'nden hareketle Gılman Kerimî'nin eğitimci yönü. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, (1), 67-76.
- Gosmanov, M. (2000). Ziyalılık Ürneği, *Fatih Kerimi, Şehisleribiz*, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık). Ruhiyat Neşriyatı.
- Gaynullin, M. (2000). Fatıyh Kerimi, *Fatih Kerimi, Şehisleribiz*, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık). Ruhiyat Neşriyatı.
- Şeref, Z. (2000). *Fatıyx Kerimi, Fatih Kerimi, Şehisleribiz*, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Reximov) (Fenni-Biografik Cıyıntık). Ruxiyat Neşriyatı.
- Tatar Edebiyatı Tarihi* (1985). XIX Yöz Tatar Edebiyatı. Yuzyiyev, N. G., Abdullin Ya. G., Abilov, Ş. Ş., Axunov G. A., Gaynullin, M. X., Gızzetullin N.G. vd. (Red.), Altı Tomda, Tom II. Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Yuzyiyev, N. G., Abdullin, YA. T., Abidov, Ş. Ş. (1985). *Tatar Edebiyatı Tarihi*, 2, Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Acar, G. (2023). Klasik Türk Edebiyatı'nda yılan metaforu. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 41-56.

KLASİK TÜRK EDEBİYATI'NDA YILAN METAFORU

Gülsüm ACAR *

Öz: Klasik Türk Edebiyatı metinlerinde geçen yılan, metaforsal açıdan anlam yönü incelenerek açıklanmıştır. Bu amaç çerçevesinde eski Yunan'dan günümüze değin dilbilim çalışma alanlarında ilgi odağı haline gelen insan zihninin temel bir bileşeni olan metafor kavramı klasik Türk edebiyatı eserlerinde yer alan benzetmeler ve tasvirler çevresinde ele alınmıştır. Araştırmada yılan metaforu, geçmişten günümüze ilintili olduğu konular üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin analizinden yola çıkılarak incelemeler kapsamında klasik Türk edebiyatı şair ve yazarları tarafından yılan metaforunun hangi tasvir ve teşbihlerle ele alındığı şiirler ve metinler üzerinden örnekler verilerek konu desteklenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; klasik Türk edebiyatı şiir ve metinlerde kullanılan yılan motifinin şairler tarafından oldukça sık kullanılan bir benzetme unsuru olduğu görülür. Bu araştırmalar çerçevesinde yılan metaforunun gerek Türk kültürü açısından gerekse klasik Türk şiir geleneği açısından olumlu ve olumsuz taraflarıyla karşımıza çıkmaktadır. Yılan metaforunun ejderha, nefis ile mücadele, sevgilinin saç, hastalıkların şifası, süt ile birlikte kullanımı, efsun, kılıç, hançer ve ok gibi savaş aletleri ve âh kavramları ile birlikte anılması ve eserler üzerinden örnekler verilerek konu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, şiir yılan, metafor.*

SNAKE METAPHOR IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Abstract: The snake, which is mentioned in the Classical Turkish Literature texts, has explained by examining the meaning aspect in terms of metaphor. Within the framework of this purpose, the concept of metaphor, which is a basic component of the human mind, has become the focus of attention in the fields of linguistics from ancient Greece to the present, has been discussed around the similes and descriptions in the works of classical Turkish literature. In the research, the metaphor of the snake has been examined and evaluated over the issues that related from the past to the present. Based on the analysis of the research data, within the scope of the examinations, the description and similes of the snake metaphor by the poets and writers of classical Turkish literature were explained by giving examples throughout poems and texts, supporting the subject. According to the results which has obtained from the research that the use of the snake motif in the poems and texts in classical Turkish literature, together with the dragon, the struggle with the soul (nefs), the lover's hair, the healing of diseases, the use of milk within, the war tools such as enchantment, sword, dagger and arrow, and the concepts of curse (ah) were explained by giving examples through the pieces.

Keywords: *Classical Turkish literature, poem, snake, metaphor.*

Metafor kavramı tarih boyunca değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu değişiklikteki önemli etkenler farklı dillerin, kültürlerin ve disiplinlerin kendi metafor tanımlarını benimsemiş olmalarıdır. Bu sebepler doğrultusunda farklı coğrafyaların dillerinde, kültürlerinde veya alanlarında olan bir kavramı metaforun tanımına eklemiş olmalarıdır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, acargulsum602@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0002-6817-6702

Bunun yanı sıra kişiler; dilinde, kültüründe ve alanında olamayacak kavramları, tanımın dışında tutmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Zaman içerisinde değişen metafor tanımında dillerin, disiplinlerin ve kültürlerin sürekli bir değişim içerisinde olmasının etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Metafor başta dilde kullanılan bir ifade biçimi olarak ele alınmış fakat daha sonra metaforun epistemolojik, ontolojik gerçekliğinin değerlendirilmesi ile tartışma konusu haline gelmiştir (Keklik, 1976, s. 18-19).

Klasik metafor yaklaşımlarının temel görüşlerini kısaca özetlemek gerekirse, bu görüşe sahip olanlar metaforların sadece edebi sanatlarda kullanılabileceğini, düşünceyle veya günlük yaşam ile hiçbir ilgisi olmadığını, dahası metaforların günlük yaşam içerisinde kullanıldığında kişiyi hakikatten uzaklaştıracağını, yanlış bilgilere, gerçeğin sapmasına sebep olacağını ve metaforların benzerlikleri göstermekten başka bir yararı olmadığını düşünürler (Tepebaşı, 2013, s. 62-64).

Metafor kavramıyla ilgili ilk tartışma Aristoteles'in *Poetika* adlı eserinde "Şiir sanatının sorunları ile çözümleri" başlıklı bölümünde ortaya çıkmıştır. Aristoteles'in tanımladığı metafor kavramı çok geneldir. Ona göre metafor, bir sözcüğe kendine has tanımının dışında farklı bir anlam yüklenmesidir. Aristoteles metaforu mecaz (değişmece), metonimi (düzdeğişmece, mecaz-ı mürsel) kavramlarını içerecek biçimde tüm anlam aktarımları için kullanmıştır (Uğur, 2007, s. 90-99). Bu geleneksel metaforların analizi esas olarak şiir ve edebiyatla ilgiliyken, metaforlar tipik olarak yalnızca kelimelerin bir özelliği olarak kabul edilir. Aristoteles, Platon gibi metaforu gereksiz ve gerçeklikten saptırıcı bulmamış, onun doğru ve yerinde kullanılması halinde gerçeğe ulaştırabileceğini düşünmüştür.

Metafor, sözlerin güzel görünmesi için değil duygu yoğunluğunu anlatabilmek için dilin bir özelliği olarak görülmüştür (Cebeci, 2013, s. 63-66). Romantik yaklaşımı savunanlar, klasik yaklaşımda olan görüşün metaforun günlük yaşamda kullanılması dâhi olabileceği düşüncesini reddedip, metaforun günlük yaşamda hayati bir fonksiyonu olduğunu kabul etmişlerdir. Klasik metafor anlayışındaki gibi metaforun hakikatten uzaklaştırdığını düşünmemişler, aksine metaforun hakikate ulaşmak için bir araç olduğunu savunmuşlardır.

Modern zamanlarda metaforlar, belirli kavramların veya olayların soyut ve karmaşık hallerini açıklamak için uygun zihinsel araçlar olarak kabul edilmektedir (Yob, 2003, s. 128). Modern yaklaşım 1980 yılında Lakoff ve Johnson'un *Metaforlar; Hayat, Atılanı ve Dil kitabını* yazmasıyla yaygınlaşmıştır. Onlara göre metafor; kelimelerin değil kavramların niteliğidir, kaynağın sadece sanatsal ve estetik kaygılarla değil kavramların daha iyi algılanmasıyla mümkündür. Günlük yaşamda kullanılabilen, büyük bir yetenek gerektirmeyen zihinsel faaliyetlerde kullanılır. Dilsel bir süs veya dekor değil düşünme ve akıl yürütmenin ayrılmaz bir parçasıdır (Lakoff & Johnson, 2022, s. 46-47).

Modern bakış açısıyla metaforlar yalnızca bir edebi sanat değil düşünce ve dil arasında bir köprü olarak görülmüştür. Onlara göre bir cümlede metafor bulunması için cümlenin içinde benzeyen veya benzetilen bulunmak zorunda değildir, kültürel ve kişisel tecrübelerle birçok kavram kendi içerisinde metafor barındırır.

1. Klasik Türk Şiirinde Yılan

Genellikle şeytani varlıklardan biri olarak nitelendirilen yılan, masallarda hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle karşımıza çıkar. Padişah vasıfları olanlar gibi hazineleri koruyanları da vardır. Yılan, masallarda hem yeraltında hem de yeryüzünde bulunan bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. Radloff tarafından belirlenen Altay efsanesine göre yeraltı dünyasının padişahı Erlik, Bekçi Yılan'ın ağzına girerek yasak meyveyi yemiştir. Buna karşılık ceza veren Ülgen, yılanı "şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün" der (Bakırcı, 2015, s. 200).

Ignacz Kunos'un tespit ettiği masalarda yılan olumlu ve olumsuz taraflarıyla karşımıza çıkar. Bu tasvire uyan "Zümrüt Anka" masalıdır. Masal kahramanı, büyük bir yılanın Zümrüt Anka kuşunun yavrularını yemek için ağaca tırmandığını görür. Kahraman hemen hançerini çeker ve yılanı öldürür.

Klasik Türk Edebiyatı kaynaklarında yer alan yılan sözcüğünün mâr, nağ yılan, ejderha, ejder, şahmaran, büke, lû ve evren gibi kelimeler ile birlikte kullanıldığı görülür (Sarpkaya, 2014, s. 505-519).

Yılan, ilkçağlardan beri birçok medeniyet tarafından bilim, sanat, edebiyat, din ve tıbbi alanlarında yenilenme, ölümsüzlük, korku ve sonsuzluğun sembolü olarak bilinmektedir. Çok uzun yaşaması ve kabuk değiştirerek kendisini yenileyebilme özelliğine sahip olması sebebiyle ölümsüzlüğün ve yenilenmenin sembolü olarak görülmüştür (Gürkan, 2013, s. 527-529). Bu özellikleri nedeniyle eski zamanlarda insanlar yılanın doğa üstü güçlerinin olduğunu düşünmüşlerdir.

Gerek Türk kültüründe gerekse diğer medeniyetlerde yılan hem olumlu hem de olumsuz anlamlarıyla kullanılmıştır. Bazen bereket, şifa veya gök kozmolojisini olumlu manada temsil ettiği görülürken bazen de nefis, efsun, şeytan veya korkunç bir canavar olarak olumsuz şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Çobanoğlu, 2017, s. 28-30). Bu doğrultudan bakıldığında klasik Türk edebiyatı metinlerinde geçen yılan kelimesinin anlam yönü hem şiirler hem de metinler bağlamından hareketle yeniden ele alınarak yorumlanmıştır.

1.1. Yılan-Nefis

Tasavvufun en önemli konularından biri olan nefis kavramı Klasik Türk şiirlerinde yılan benzetmesi ile ön plana çıkmaktadır. Nefis, Arapça; benlik can ve ruh olarak anlamlandırılır. Bu duyguların aşağı karşılığı ise kötü huylar, şehvet ve insani yapıyı bozan çirkin vasıflardır. Nefsin tek başına bir kelime olarak kullanılmadığı manzumelerde dahi nefse ait öğeler dolaylı yoldan anlatılmıştır. Mutasavvıflar soyut bir kelime olan nefsi somutlaştırma çabası içerisine girmişlerdir. Nefsin, somut bir şekilde karşı tarafa aktarımı hayvanlar üzerinden teşbih ve tasvir yapılarak anlatımı kolaylaştırılır. (Uludağ, 2006, s. 529-531). Söz konusu nefis tasvirini yapan mutasavvıfların en çok kullandıkları benzetme unsurları arasında yılan olduğu söylenebilir.

Divan şairleri tarafından olumlu ve olumsuz birçok farklı özellikleriyle kullanılan yılan kelimesi nefis ve şeytan tasvir ve temsillerinin yanında bereket ve kötü ruhlardan kurtulma şeklinde de göze çarpmaktadır. Nefis insanın zevk duyusuna hitap ettiği için Garîkî, nefsin aldatici olduğunu belirtilmektedir. Nefsin verdiği zevk tatlı olsa dahi yılan zehri kadar acıdır. Nefis, bazen de şeytana benzetilmiştir. İnsanı Allah'a ulaşma yolundan alıkoymak için ona vesvese vererek kötü huylar edinmesini sağlamaktadır (Karaokay, 2017, s. 150-153).

Yılan, semavi dinlerde olumsuz taraflarıyla ön plan çıkmıştır. Yahudi inancında Tekvin'de de bahsi geçen yılanın Havva'yı kandırarak yasak meyveyi yemesini sağladığı bilinir. Bu hadise sonucunda yılan, lanetlenen bir hayvan olarak anlatılır. Yılan, Hristiyan inancına göre şeytan ile birlikte anılmıştır. İncil'in belli başlı kısımlarından anlaşılır. İslam'a göre ise yılanın doğrudan bir lanetlenmesi söz konusu değildir. Fakat tasavvufta yılan, kötü nefsin sembolü olarak ifade edilmiştir (Çobanoğlu, 2017, s. 28-30).

Nefsin insan bedenini, kötü arzu ve istekleri ele geçirmeye çalıştığına vurgu yapan Nevâyî, nefse bazı çağrışımlar yükleyerek anlatmıştır. Nefs-i kâfir, nefis şirki, nefis iti ve nefis zulmâtı, şeklinde belirtmiştir. Nevâyî, aşağıdaki beyitte oruç ibadetini uygulayan fakat bu ibadetin algı ve uygulama aşamasında problem yaşayan halkı eleştirmiştir. Oruç tuttuğu halde nefsine uyararak kötü sözler söyleyen, namaz kıldığı halde haram yoldan para kazanan insanları eleştirerek bu kişilerin nefsine uyması oruç açma sırasında yılan eti yiyerek ve yılan zehri içerek oruç açması gibidir şeklinde yorumlanmıştır.

Nevâyîyâ irür artuk bu yimek içmekdin

Yılan itini yiben zehrin eylemek âşâm
(Ali Şîr Nevâyî G. 711/28)

Yunus Emre aşağıdaki beyitte tamayı yani nefsi yılan veya çıyan gibi benzeri haşeratlarla teşbih yaparak onlardan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir.

Anı gördi kaçır nefis haşerâtı
Gör indi nitedür Hâlik sıfâtı (Yunus Emre Divanı B.61)

Nefis zehirli bir yılan gibidir. Sakın ona kendini teslim etme. Nefis insanın düşmanıdır sen de ona düşman ol ki onunla mücadele etmen kolay olsun.

Mâr-ı nefse etme teslîm-i emel
Kıl mu'âdât ol 'adüvv-i ekbere (Sâmî Divanı S.49/3)

Klasik Türk edebiyatında Dehhâk olağanüstü özelliklere sahip bir kahraman olarak bilinmektedir. Dehhâk'ın en önemli niteliği kötülüğü temsil etmesiyledir. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde yılan, insan nefsindeki kötü duyguların sembolü veya şahsen nefsin kendisi şeklinde kabul görür. Kötü ve gaddar bir kişiliği bulunan Dehhâk ile bu bakımdan Dehhâk-mâr-nefis arasında bir ilişki kurulmuştur. Hayalî Bey'in aşağıda belirtilen beytinde bu düşünce anlatılmıştır (Yaylalı, 2019, s. 53-54).

Nefs-i efîsine zahîr olana
Pend beştir hikâ-ye-i Dehhâk (Hayâlî Divanı)

Bosnalı Fâzıl, insanın kendisi için en tehlikeli varlığın kendi içinde taşıdığı nefsi olduğunu belirtmiştir. Akıllı olan insan zehirli yılandan kendisini korumaya çalışır. Zehirli yılan ile kastedilen kişinin nefsidir. Kişi akıllı sayesinde içindeki nefis yılanıyla daima mücadele halinde olur.

Âdemin nefis ü hevâsından yok akreb düşmeni
Âkil eyler mi devâ zehr-âbe-i mardan ümîd
(Bosnalı Fâzıl Divanı G.64/2)

Kadı Muhammed, insanın nefsi kendisine iyi bir yoldaş değildir. Çünkü nefis, zehirli bir yılan gibidir. Nefsin arzu ve isteklerinden vazgeçip aşığın yâri ile yoldaş olması gerekir.

Bir oldun yâr ile çünki gönülle nefis terk eyle
Sana hem-reh degildür çün şeh-i mârânı neylersün
(Kadı Divanı G. 227/2)

Kânî, fitne hazinesinin bulunduğu yerde uyumakta olan yılanın uyandırılmaması gerektiğini söyler. İnsan nefsi hazine bekleyen yılanı benzetilmiştir. Kendi özünü bulmak isteyen kimsenin önce nefis yılanından geçmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Künc-i genc-i fitnede hâbîde mârı sesleme
Neylemez bir yerde div-i nefis çün gencür olur
(Tokatlı Kânî Divanı K. 36/110)

Açgözlü karınca ve nefis yılanı Mevlevîlerin emrine sunulmuştur; gerçek hükümdarlar zengin olma derdi bulunmayan kişilerdir.

Mevlevîler dünyaya ehemmiyet vermeyen ve nefsini köreltmüş kişilerdir. Açgözlü karınca ve nefis olarak teşbih yapılan yılan dahi Mevlevî'ye itaat etmiştir. Çünkü esas şahlar dünya ve içindekilerden çok şey istemeyen nefsi arzuları hâkimiyet altına almış kimselerdir.

Râm-ı emri mevlevîdür mâr-ı nefis ü mûr-ı âz
Şâh-ı mutlakdur o kim kayd-ı künûzı olmaya
(Sâkıb Dede Divanı G.154/8)

1.2. Yılan-Saç

Klasik şiirin benzetmeler ve tasvirlerle bütünleşen bir geleneği olduğundan bahsetmek mümkündür. Sevgili faktörünü işaret eden birçok teşbih bulunmaktadır. Divan şairleri bu teşbihleri yaparken hayal dünyasında kurdukları imge ve kavramlara bağlı oldukça zengin bir çağrışım yapmayı amaçladıkları bilinir. Tasviri yapılan sevgili modeli kusursuz bir güzelliğe

sahip olduğu için soyut bir benzetme unsuru ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sevgili tipine gerçeküstü ve ideal olmayan bir benzerlik yüklenmiştir. Bundan dolayı şairler sevgilinin güzelliğini tasvir ederken doğada bulunan bazı varlıklarla benzerlik kurarak anlatmışlardır (Özcan, 2012, s. 161-163).

Türk kültüründe üzerinde önemle durulan saç, kutsal kabul edilir. Divan edebiyatında ise saç rengi, şekli, kokusu ve eylem unsurları itibariyle işlenmiş ve şairler tarafından misk, sevda, harf, şam, gece, fitne, yılan, ejderha, zehir ve akrep gibi farklı tasvir ve benzetmelerle anılmıştır. Saç, şekil itibariyle yılan, akrep ejderha, timsah ve zehre teşbih yapılmıştır (Şahbaz, 2020, s. 10-12).

Yılan kelimesi genellikle Farsça bir sözcük olan “mâr” birlikte anılır ve sevgilinin zülfü ya da aşığın gönlü şeklinde tasavvur edilir. Sevgilinin saçı, Klasik Türk Edebiyatı şairleri tarafından sayısız teşbih ve mecazlar birlikte kullanılarak şiirlere konu olmuştur. Sevgilinin saçının siyah, kıvrımlı ve uzun olması sebebiyle yılanla benzetilmiştir. Edebiyatın çalışma alanlarından ve beslendiği kaynaklardan biri olan efsun (büyü) konusu toplum tarafından hoş görülmemiş olsa da mecazi ve gerçek anlamlarıyla edebiyat kaynakları arasında yerini almıştır. Hazineserin korunması için yapılan yılan büyüleri veya sevgilinin saçına teşbih yapılan büyü buna örnek gösterilebilir (Samancı, 2019, s. 2-4).

Klasik şiirde birkaç istisna dışında söylenen her şeyin olup biten olayların merkezinde hep sevgili vardır. Bu nedenle içinde yazılanlar ve yorumlar için kullanılan benzetmeler oldukça fazladır. Şairler bu benzetmeler üzerinden sevgilinin güzellik unsurlarını gösteren eserler kaleme almışlardır. Kaleme alınan benzetmelerden biri de sevgilinin saçıdır. Şiirlere konu olan saç, teşbih ve tasnif etme yönüyle dikkatleri üzerine çekmiştir (Şahin, 2011, s. 1852-1854).

Necâti Beg'in gazellerinde saç; yılan, mâr, tılsım, ejderha sembolleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Zülf-ü ruhun hayâli ile bâğa uğrasam
Gülşen diken görünür ü sünbül yılan olur
(Necâti Beg Divanı G.94/2)

Sevgilinin kıvrımlı saçı, uzunluğu ve parlak olması yönüyle yılanla benzetilir. Sevgilinin saçının örgülü olması ise kemende teşbih yapılır. Sevgilinin örülmüş saçları kemend gibi aşığın boynuna dolanmıştır. Âşık bu şekilde sevgilinin yanında köle gibi durur (Soydabaş, 2017, s. 3-4).

Ruh-ı zibâsı bir genç-i güşâde
Kemend-i zülfi mârî ser-şikeste (Bâkî Divanı, s. 283)

Sevgilinin yanağının zamanı dudaklarının uyuşturucusundan kurtulmak için ruhunu saran latif iki yılına benzeyen zülfünü eline almıştır.

Devr-i ruhında satmaga tiryâk-ı leblerin
Dilber eline almış iki zülfi mârını (Mihri Divanı, G. 197/5)

Klasik şiirde sevgilinin saçları rengi ve şekli açısından yılanla benzetilmiştir. Beyitlerde siyeh, zülf-i siyeh, mâr-ı zülf şeklindeki terkipleriyle kendini gösterir.

Zülfün mü yâ gezende siyeh mâr-ı habeham
Ki pâsbân-ı genç-i nihân-ı miyân olur (Nefi, K. 29/15)

Büyük hazinelerin saklandığı metruk yerlere muska yapılır ve yılanlar bu hazinelerin koruyucu tanrısı olarak kullanılır. Sevgilinin güzel yüzü hazine, saçları ise yılan gibi şekillenmiştir. Bu nedenle âşığın kalbi harabedir. Aşığın sevgilisi ise o harabelerde gizli olan bir hazinedir ve sevgilinin saçları ise o hazineyi beklemekte olan bir yılanı andırır.

Billâh gerek ki lutf ile ol zülf mârını
Kim hüsnü gencini nicesi almış araya (Şeyhî Divanı, G.168/4)

Necâti Beg'in aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzellik hazinesi görmek isteyen kişi için sevgilinin saç tellerinin ejderha olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Genc-i hüsnün tılsımı gör kim
Her kılı zülfün ejderha görünür (Necâti Beg Divanı G.96/2)
Gönlümde sevilinin güzel saçları yer edinmiş. Meğer gönlümün içinde hazine bekleyen bin başlı bir ejderha varmış.
Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş
Cânım içinde yatar bin başlı ejder imiş (Usûlî Divanı G.2/1)
Fuzûlî, sevgilinin saçlarının bir kemende benzeterek kıvrımlarından korktuğunu ifade etmektedir. Bana ipi bir ejderha gibi gösteren bilmem ne sihirdir.
Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden
Mana ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsundur
(Fuzûlî Divanı G.90/6)

1.3. Yılan-Şifa

Yılan, bazı metinlerde “ev cini” olarak kendini göstermiştir. Özellikle virane yapılarda, kalıntılarda ve çok eski yapıların içinde “hazine bekçiliği” görevi üstlenmiştir. Divan edebiyatında oldukça sık işlenen bir inanıştır. Yılan, yıkıcı yapısının yanında yapıcı özelliği ile de tanınır. Gılgamış efsanesine göre sonsuz bir yaşam bağışlayan bitkiyi, Gılgamış’ın ellerinden alarak kaçırın bir yılanıdır. Yılanın şifa verici olduğuna inanılması sebebiyle karşımıza çıktığı görülür. Halk masallarında yılan eti yiyen kişinin şifa bulacağı inancı da oldukça yaygındır. Bundan dolayıdır ki yılan tabiplerin de sembolü olmuştur (Karaokay, 2017, s. 150-153).

Yılan, yüzyıllar boyunca zıtlıkları içinde barındıran bir varlık olarak görülmüştür. Ölümün ve yaşamın, zehrin ve panzehrin, hastalığın ve şifanın sembolü olmuştur. Yılan; Babil, Sümer ve Hitit uygarlıklarında sağlık tanrısı olarak anılmıştır (Funda, 2021, s. 2). Mezopotamya’da ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Şahmeran, belden aşağısı yılan, kalan kısmı ise insan şeklinde olan ve şifa dağıttığı söylenen bir bilge olduğuna inanılır. Şahmeran, Farsça kökenlidir. Şah-ı Meran, “Yılanların Şahı” olarak adlandırılır. Dünyada çeşitli yerlerinde kadının doğurganlığının, bereketin ve sütünün şifası olması yönüyle farklı unsurların simgesi olmuştur (Akbaba ve Sivri, 2018, s. 53-58).

Divan şairleri de insanlığı etkileyen sağlık sorunlarına karşı duyarlılık göstermiş ve yaşanan durumları şiirlerine konu etmişlerdir. Tıp, yalnızca bir ilmî aktivite değil aynı zamanda bir sanattır. Doktorun hastayı iyileştirme aşamasında izlediği yöntem ve üstlendiği rol, şiir sanatının tababet ile ilişkisi gibi şair ve tabip buluşmasının altında ontolojik manada bir yakınlık söz konusudur. Osmanlı döneminde tıp ilmi ile uğraşanların aynı zamanda astronomi, şiir, hat ve mûsikî alanlarından herhangi birinde hünerli olması tabipliğin ön şartlarından bir olarak bilinir. Mısır’da eğitim alan Ahmedî hem tabip hem de şair olması yönüyle örnek gösterilebilir (Kemikli, 2007, s. 20-23).

Klasik edebiyatta farklı yönleriyle karşımıza çıkan yılan, divanlarda bazı ruhsal veya fiziksel hastalıkların şifası olarak ele alınmıştır. Şiirlerde hastalık, şifa ve yılan teşbihi çerçevesinde tespit edilen mazmunlar bulunmaktadır. Yılanın ısırması, ser-sâm (sersemlik), humar (baş ağrısı ve içkiden sonra gelen sersemlik), kay (kusma), zükâm (nezle), ker (sağır), vesvese, evham, imtilâ (hazımsızlık), irtiaş (titreme), hararet, hafakan, tâ’un, verem gibi hastalık isimleri; elmas, akik zümrüd, cevâhir gibi değerli taşların tedavilerde kullanıldığı, sirke, gülbeşeker, anber, kâfur, gül-âb macun gibi alternatif tıp ürünleri olan bitkiler hastalıkların tedavisinde yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Divan şairlerinin şiirlerinde de hastalıklar ve tedavi yöntemlerine dair şiirler tespit edilmiştir (Güler, 2020, s. 161-165).

Yukarıda anlatılan yılan ve şifa ilişkisinde divan şairlerinin bitkileri kullanarak hastalıkların tedavi yöntemlerini açıklaması; yılanın zehrinin panzehir, sütünün şifa veya yılanın ruhsal hastalıkları ifade etmek için âşığın halini anlattığı durumlar olarak da karşımıza çıktığı görülür.

Seni tûtî gibi ger eylese şekerle perverde
İder âmâs-ı kay-engîz mûyun zehr-i mâr-âsâ (Said Girây, K.1/7)
Ey tabib! Canımın ve gönlümün derdinin dermanı vardır. Öfke yılanın zehri gibidir.
Bunun panzehri ise lütuf iledir.
Ey tabîb-i cân u dil senden vardur derdüme
Lutf ile tiryâk yâ hışm ile zehr-i mâr vir
(Şeyhülislâm Yahyâ Divanı, G.127/2)
O bâde-nûş-ı firâkam ki reşk-i cüram ile
Dehân-ı zehrde âb-ı hayât-mâr oldu (Vahyî Divanı, G.15/3)
Ey Vahyi! Anlayan ve kavrayabilen insan akıllıdır. Yılan için zehir ne ise akıllı insan için panzehir vicdandır.
Vahyî fehm iden eylesün idrâk
Olur insâf o mâr için tiryâk (Vahyî, Lügaz, 20/7)
Sevgilinin zülfü yılan zehri gibidir. Dudakları ise âşîğa şifa veren lezzetli bir şeker gibidir.
Cânuma la'lün safâsı geldi şekkerden leziz
Gönlüme zülfün belâsı oldu ey şeh zehr-i mâr
(Gelibolulu Sun'î, G.52/2)

1.4. Yılan-Süt

Zaman zaman değişik sembollerle karşımıza çıkan etçil bir hayvan olan yılanın halk arasında sütle beslendiğine dair inanç hayli yaygındır. Yılan ve süt kozmosu, bereket, yenilenme ve üremenin sembolü olmuştur. Türk halk anlatımlarımda ve dünya mitolojisinde sıkça görülen yılan sembolünün sütle birlikteliği de zamanla simge haline gelmiş ve birlikte anılmıştır (Taş, 2020, s. 12-14).

Türklerde sütün çeşitli ritüellerde kullanıldığı görülmektedir. Bereket ve üremenin bir sembolü olduğuna inanılan törenlerde süt kullanılmıştır. Yılan ve süt kozmosu Anadolu'da yılanı deliğinden çıkarmak için yılanın çıkış noktasına bir kap süt bırakılarak yılanın sütün kokusuna gelmesi beklenir. Süt ve yılan ikilisinin zıtlıkların bir sembolü olduğu belirtilir. Zehre karşı panzehir, öldürücü olana karşı yaşam veren, hareketsiz olana karşı dinamik olma gibi negatif olanı pozitif yönde etkilediği görülmektedir (Taş, 2020, s. 10-14).

Dünyanın en büyük hayvanat bahçelerinden biri olan Gaziantep hayvanat bahçesi görevlileri, kabuk değiştirme dönemlerinde problem yaşayan yılanlara süt banyosu ve süt masajları yapılarak deri değiştirmelerinin kolaylaştırıldığını ifade etmişlerdir. Bu haberden anlaşılacağı üzere yılanın süt ile münasebeti kabuk değiştirmesi yönüyle nemli bir ortama ihtiyaç duyması sebebiyledir.

Klasik Türk edebiyatında yılan, birçok teşbih unsuru ile karşımıza çıkmaktadır. Süt ile yılan birlikteliği ise bunlardan biridir. Halk arasında bilinen yılanın süte gelmesi olayının divan şairleri tarafından şiirlerinde işlendiği görülmektedir.

Kur'an, halk efsaneleri ve divan şiirlerinde anlatılan hikmet sahibi olduğuna inanılan kişi Lokman Hekim doktor ve eczacı olarak bilinir. Birçok hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçlar üretir ve hastalar bu ilaçlar sayesinde şifa bulur. Tedavisi oldukça zor olan bir adamın hastalığının şifasının yalnızca bir yılanın ala bir ineğin sütünü içmesi, içtiği sütün içerisine kusarak zehrini boşaltması sonucu adamın bu sütü içmesi ve sağlığına kavuşması şeklinde anlatılan bir rivayete dayandırılır. O günden beri yılan eczacılık ve tıbbi bilimlerde simge olmuştur. Anlatılan bu halk olayı Lokman Hekime dayandırılır (Güneş, 2018, s. 1-5).

Karıncaın şekere, yılanın süte geldiği gibi sevgilinin dudağının kenarında yılan benzeyen saçları ve karıncayı andıran ayva tüyleri bulunmaktadır.

N'ola yârün lebleri etrâfin asla zülf ü hatt
Kandeyise şehd ü şîre mâyil olur mûr u mâr

(Edirneli Nazmi Divanı G. 1820/3)

1.5. Yılan-Efsun

Binlerce yıllık kültür mirasını bünyesinde taşıyarak orta çıkan klasik Türk şiiri istifade ettiği kaynaklar yönünden oldukça zengin bir yere sahiptir. Edebiyatın beslendiği kaynaklar arasında yer alan folklor, büyü konusu da çalışma alanına içerisine almıştır. Büyü kavramının insanlar üzerinde bir ürperti, korku ve endişe oluşturduğu görülür. Günümüz insanlarıncı büyü ve sihir yapan kişiler hoş karşılanmazken daha yumuşak bir ifade olan efsun veya efsun yapanlar daha sempatik ve hoş karşılanmıştır

Yılan ve hazine arasındaki ilişki efsanevi bir inanıştan ibarettir. Gizli olan hazinelere efsun yapılarak yılan ya da ejderha bekletme olayı oraya yaklaşılmaya çalışanlara bir yılan veya ejderha hayali gösterme durumudur (Gündoğdu, 2021, s. 296-297).

Klasik Türk şiir geleneği etrafında gelişen benzetmeler gerek sevgili gerekse şiir ve söz sanatları vasıtasıyla sihir ve büyü konusu göz önüne alındığında bu kültürel birikimin Harut ve Marut, cadılar ve Hz. Musa kıssasına kadar uzandığı görülmektedir. Klasik şiirde sevgilinin saç, şeytan, nefis ve dünya hayatı gibi konulara sıkça yer verilen teşbih unsurları, yılan ve sihir tasvirleriyle kendini göstermiştir. Sihir ve efsun kelimeleri kullanıldığı benzetmelerin arka planında farklı bir zemin oluşturması sebebiyle beyitlerde ve kullanıldığı kelimelerdeki çağrışımları dikkate alınarak incelenir (Kardaş, 2013, s. 39-46).

İslam öncesi dönemden günümüze kadar yılan efsunu izlerini görmek mümkündür. Klasik şiir geleneğimizde de sevgilinin saçları ve hazinelerin koruyucusu yılan, efsun ile karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin saçlarının kıvrımlı, uzun ve siyah oluşu yılanın hazineyi koruduğu gibi aşk hazinesinin koruyucusu olarak görülen sevgili modeliyle anlatılır. Hazinelerin koruyucusu yılan, farklı medeniyet ve kültürlerde değişik yönleri ile belirtilir.

Anadolu'da ise yılan ve akrep gibi zehirli hayvanları tutabilmek için efsun işlemi yapıldığı görülür. Elazığ'da bu işlemi yapan kişiler bulunur. Sağ ve sol el efsunlanır. Efsunlanma işlemi bittikten sonra yılan ve akrep gibi zehirli hayvanların çıplak elle tutulabileceğine inanılır. (Samancı, 2019, s. 2-6). Hatay Dört Yol'da ise Yılanlı Macit olarak adlandırılan kişi yılan, akrep, böcek ve arı gibi zehirli hayvanlara dua okuyarak zehrin vücutta yayılmasını engellediği söylenir. Bu durum el verilmesi sonucu yani büyük bir kimse tarafından seçilmiş kişi olarak adlandırıldığı bilinir. Efsunlama (şerbetleme) işlemi çekilmemiş karabiber, bal, çiğ süt ve tuz ile de yapılır (Polat, 1985, s. 3-7).

Fuzûlî'ye göre, sevgilinin dudağı gibi sihir yapan kimse olamaz. Sevgilinin yılan benzetilen saçları ise yanakları üzerinde duran görünümü ile onu kaplayan dudakların efsunudur.

Zikr-i lebinde zülfüne cân oldu destres
Anun kimi kim okuyup efsun yılan tutar
(Fuzûlî Divanı G.72/3)

Sevgilinin kıvrımlı, uzun ve siyah saçları yılan misali aşk hazinesinin üzerine tılsımı yapmıştır.

Gönülde genç-i iskun serde sevdâ-yı ser-i zülfün
Tılsım itmışler ol genc üstine gûya yılan şeklin
(Azmîzâde Hâletî Divanı, G. 634/6)

Çaresiz bir ruh hali içerisinde olan ve sevgilinin saçlarının âşığın gönlünde uyandırdığı kederi ne büyüünün ne de panzehrin yok edemeyeceğini söyleyerek umutsuz olduğu ifade eden âşığın durumu anlatılmıştır.

İtmedi hiç ana te'sir füsûn u tiryâk
Cigerüm mâr-ı gam-ı zülfile mesmûm gibi
(Aynî Divanı G.218/3)

Anadolu'da yılan zehrinin vücuttan atılması için efsunlu şerbet içirme geleneği olduğu bilinmektedir. Şair, aşağıdaki beytinde şarabı yılan zehrinden kurtulmak için efsunlanmış bir şerbete teşbih yaparak anlattığı görülür.

Düşür zülfün meye sâki bana sun zehr-i mâr olsun
Dahi çekmem firâkın gel beni luf eyle şerbetle
(Lebîb Divanı G. 41/28)

Zâtî, tılsım ve yılan sayesinde korunan hazineleri değişik benzetmelerle şiirlerinde işlemiştir. Bazen yılan, sevgilinin güzellik unsurlarıyla kullanılırken bazen de sevgilinin saç veya rakip olarak işlenmiştir.

Ol âfet mâr-ı zülfün genc-i hüsninden gidermişdür
Ol itdügi işün ben olmışam bîmâr derdinden
(Zâtî Divanı G.1180/4)

1.6. Yılan-Ejderha

Ejderha, Türk mitolojisine Çin kültüründen geçmiştir. Geçmiş ilk çağlara kadar uzanan motifin her toplumda farklı anlamları bulunduğu görülür. Ejderha motifinin Asyalı kavimlerin sanat eserlerinde toplumların inanç sistemine ve hayat görüşüne göre değişik anlamları olduğu bilinmektedir. Türklerde nek/evren, Çinlilerde lung, Moğollarda moghur, İranlılarda ajdahâk, mâr veya ejderha, Araplarda, tannin kelimelerinin karşılığıdır (Bakırcı, 2014, s. 43-44). Eski Türkçede lu, ejder, evran, dragon, büke ve ejderha gibi birçok farklı ad kullanılmıştır. Türklerde kötülüklerden korunmak için iki başlı ejder ve ikiz ejder motifleri maskeler gibi esasen dini bir çerçeveye yerleştirilmiş kozmik ve astrolojik figürler olduğu görülür (Ayдын, 2013, s. 1-3).

Ejderha, birçok kültürde görülen korku, güç, heybet, bilgelik, bereket, bolluk, yağmur, kötü nazardan koruyan güç ve uğrun sembolü olurken İslam ve Batı dünyasında ortadan kaldırılması gereken zararlı bir varlık olarak görülür. Karanlıkların, gecenin, denizlerin canavarı olarak bilinen ejderhanın ancak Tanrı tarafından öldürülmesiyle yok olacağı bilinmektedir (Karaokay, 2017, s. 150-153).

Türk halk masallarında ejderha tasviri minare boylu, dağ gövdeli, mağara ağızlı, kalbur kulaklı, kürek dilli, yedi veya dokuz başlı olarak anlatılmıştır (Bakırcı, 2014, s. 44-45).

Ejderha, dev ve büyük ağızlı bir yaratık olarak tarif edilirken bir inanişe göre yılanlar doğal yollarla ölmez, mutlaka bir kimse tarafından öldürülmüş. Yüz yıl yaşadığı söylenen yılanlar büyüyerek ejderhaya dönüşmüştür. Yılan, ejderha olduğunda ağzından ateşler püskürtür ve nefesiyle diğer canlıları bir lokmada yutar. Bu inanışlar doğrultusunda klasik Türk edebiyatında ejderhanın bir teşbih unsuru olarak kullanıldığı görülür (Çağlar, 2012, s. 7-8).

Uzak ve Orta Doğu'da kötülüğün ve şeytani duyguların sembolü olan ejderha motifi Orta Anadolu'da Türklerin yerleşmesiyle birlikte kendisini göstermiştir. Ejderha ile ilgili tüm özellikleri Çinlilerden aldığı söylenen Türklerin, ejderha tasarımlarında Yunan ve İran geleneğinden esinlendikleri bilinmektedir (Duman, 2019, s. 3-5).

Klasik edebiyatta ejderha, Hz. Musa'nın asası, hazinelerin koruyucusu, sevgilinin saç ve mücadele edilen rakip olarak zikredilir. Farklı medeniyetlerde ve edebiyatımızda ürkütücü, korku uyandıran ve ağzından ateş püskürten bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan şairleri mitolojik bir varlık olan ejderhanın çeşitli nedenlerle yerden göğe kadar yükselebildiklerini gösteren olayların şiirlerde işlenen ana motiflerden biri olarak görmek mümkündür. Kanatları olduğuna inanılan ejder, şairler tarafından şiirlerde doğrudan doğruya bir hayal ürünü olarak anlatılmıştır (Güngör, 2014, s. 3-5).

Sevgilinin siyah renkteki saçları, gönül ülkesini yıkmaya yetecek bir ejderhaya benzetilmektedir.

Dil kişverine zülf -i siyâhun belâ yeter

Yıkmağa bu vilâyet-i ol ejderhâ yeter

(Necâti Beg Divanı G. 108/1)

Necâti Beg'in aşağıdaki beytinde, sevgilinin güzellik hazinesi görmek isteyen kişi için sevgilinin saç tellerinin ejderha olarak görüldüğünü ifade etmiştir.

Genc-i hüsnün tılsımı gör kim

Her kılı zülfün ejderha görünür (Necâti Beg Divanı G.96/2)

Gönlümde sevilinin güzel saçları yer edinmiş. Meğer gönlümün içinde hazine bekleyen bin başlı bir ejderha varmış.

Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş

Cânım içinde yatar bin başlı ejder imiş (Usûlî Divanı G.2/1)

Fuzûlî, sevgilinin saçlarının bir kemende benzeterek kıvrımlarından korktuğunu ifade etmektedir. Bana ipi bir ejderha gibi gösteren bilmem ne sihirdir.

Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden

Mana ol rişteyi ejder kılan bilmen ne efsundur

(Fuzûlî Divanı G.90/6)

1.7. Yılan-Kılıç-Hançer-Ok

Türkler, geçmişten günümüze ordu-millet bilinciyle var olmuş bir ulustur. Eski devirlerden bu yana çeşitli harplerde elde ettiği zaferlerde muharebe meydanlarındaki savaş aletlerini kullanma becerilerinin önemli bir etkisi olmuştur. Savaşlarda kullanılan en önemli aletlerden birisi olan kılıç, eskiden beri ok ve yayın yanında kullanılmış aynı zamanda bağımsızlık ve yiğitliğin de sembolü olarak görülmüştür (Koşık, 2021, s. 11-12).

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren gaza bilinciyle yaptığı savaşlar edebi kaynakları ziyadesiyle zenginleştirmiştir. Fethettikleri topraklarda İslam bayrağının dalgalanması sevinciyle savaşlarda uyguladıkları teknik ve stratejilerden kullanılan aletlere kadar hayatın birçok yönü birleştirilerek metinlerde zikredilmiştir. Neticede geçmişten gelen köklü bir medeniyetin izlerini devam ettiren Osmanlı'nın yetiştirdiği şairler tarafından kaleme alınan şiirlerde sevgili elindeki kılıç, hançer ve ok ile âşığına çile çektirerek ders veren, onu yetiştiren ve aşkın olgunluğuna erişmesini sağlayan bir öğretmen edası şeklinde tanımlanır (Çopur, 2020, s. 3-4).

Klasik Türk edebiyatında ağırlıklı olarak görülen kılıç, sevgilinin fiziki güzelliğinin ifade edebilmesi için kullanılan aletlerdendir. Sevgilinin keskin ve anlamlı bakışları kılıç tasviri kullanılarak göz-kılıç arasında benzetmeye dayalı bir ilgi kurulur (Tanrıbuyurdu, 2012, s. 147-148).

Klasik şiirler de bahsi geçen silah ve ona benzer kılıç gibi savaş aletlerinin kabzalarında bulunan yılan ve ejder gibi sembollerin genellikle devlet iradesi, din ve inamış biçimini temsil ettiği bilinir. Bu çerçevede Doğu kültüründe sembolik bir yeri olan ve Hz. Musa'nın asası telmih yapılarak anılan yılan-kabza-kılıç arasında müşterek açıdan bir uyum söz konusudur (Gök, 2019, s. 320-322). Ayrıca klasik şiirde sıkça görülen tılsımlı kılıç arketipi farklı kültürlerde de görülmektedir.

Yılan ile hançer arasında şekil ve etki yönünden ilişki kurulmuştur. Beyitte hançerin yeryüzünde insanı sokarak sanki bir afet haline gelen yılanı teşbih yapıldığı görülür. Yılanların oldukça tehlikeli ve zehirleyici bir etkiye sahip olması göz önüne alınırsa hançerin ölümcül etkisini ortaya çıkarmak için zehirli olan yılan ile aralarında bir benzerlik kurulduğu anlaşılır.

N'ola ef'î gibi her dem sokarsa cümle insânı

Diline kalmış 'âlemde bir âfetdür hemân hançer

(Muhibbî Divanı, G.747/3)

Üstüne dîn düşmanı kâfirlerün odlar saçar

Sanki dîn gencînesi hıfzına ejderdür kılıç

(Hayretî, K.11/6)

Yidi başlu bir ejderdür yidi iklim kabzında
Sanasın destine Mûsâ-yı 'İmrân'dan 'asâ geldi

(Bâlî Çelebi, K.18/4)

Necâtî, aşağıdaki beytinde müzelerde hâlen sergilenmekte olan kılıç ve hançerlerin kabzalarında bulunan yılan veya ejder başını tasvir eden sembollerin bulunduğunu söyleyerek Dehhak'ın saltanatıyla o kadar çok alay etti ki sonunda hançerin omuz kısımlarında iki yılan oluşur anlamına gelen beyitte aynı zamanda bir insanın kusuruyla alay edilirse aynı şekilde kendisinin de bu olayla karşılaşacağı belirtilir.

Şu denlü devlet-i Dahhâke güldü kim âhir

Bitürdi iki omuzda iki yılan hançer (Necâtî Beg Divanı K.7/15)

1.8. Yılan-Âh

Klasik edebiyatta âh, âşık acısını veya derdini ifade etmek için kullanılan kavramlardan biridir. Âh sözlükte nidâ, üzüntü, aşkın iç dünyasındaki kederi dışa vurudur. Aşık sevgilinin ilgisizliği ve ulaşılmazlığı karşısında acısını âh çekerek dünyaya duyurur. Aşık iç çekerek öyle bir âh eder ki ahının dumanı göğe yükselir ve feleğin ateşini yakar. Çektiği aşkın ve ızdırabın büyüklüğünü anlatmak isteyen şair bu şekilde mübalağalı kavramlara başvurur (Çakıroğlu, 2013, s. 2-3).

Âh en derin manasıyla tasavvufî kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. “Âh” bir nida olarak Allah lafzının en kısa şeklidir. Allah sözcüğünün ilk ve son harfi bir araya gelirse “âh” ortaya çıkar. Yani âh, Allah anlamına gelir. Âşık, âh diyerek Allah'a sığınır. Tasavvufî anlamda âh Hak'tan gelen her şeyi kabul ederek ona boyun eğmektir (Pezük, 2012, s. 143-144).

Zâtî, aşağıdaki beytinde feleğe meydan okuyan ve sevgiliye seslenerek ondan merhamet dilemiştir. Şair kendisine seslenerek devamlı âh etmektedir. Ejder-i âh şeklindeki tabiri ateşli bir âhtır. Ejderha ağzından ateşler püskürten bir yaratık olarak bilinir. Âh, bilindiği gibi gökyüzüne kadar yükselir. Dolayısıyla şair ahının büyüklüğünü ve etkisini anlatabilmek için büyük bir yılan olan ejderha teşbihini kullanmıştır.

Sihir-ile mâr iderse ser-i zülfini nigâr

Âhum 'asâsı yudar anı ejderhalanur

(Muhibbî Divanı, G.567/2)

Zülfünün her târı cân-ı 'âşıkâ bir mâr ise

Ejderhâlarla ider bu âh-ı âteş-bâr bahs

(AzmîzâdeHâletî Divanı, G.103/2)

Aşk hazinesini bekleyen yılan, âh dumanına benzetilmiştir.

Kılmamağ için tılsım-ı genc-i 'ışka meyli halk

Dûd-ı âh Zâtî şekl-i ejderhâ-peyker yeter

(Zâtî Divanı, G.476/7)

Sonuç

Son yıllarda metafor ve metaforik süreçler insan zihninin ayrılmaz bir parçası olarak ciddi bir biçimde incelenir hale gelmiştir. Sosyal bilimler ve bilişsel bilimlerde yaşanan bu dönüm noktası dilbilim ve edebiyatın genel tarihi ve akışı göz önünde bulundurulduğunda, kuram ve karamlar açısından da kayda değer bir yerde durmaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan yılan metaforu zaman zaman olumsuz manalarıyla kullanılsa da Türk ve dünya medeniyetlerinde bu inanışlara olumlu anlamlar yüklendiği görülmektedir. Ayrıca yılanın koruyucu olduğuna dair inanç, zamanla “nefis”, “bereket”, “sağlık” ve “efsun” gibi anlamları ile birlikte kullanılmasına katkı sağlamıştır. Bunun bir çıktısı olarak da yılan, klasik Türk edebiyatında yer alan bazı metinlerde ölümsüzlüğün ve yenilenmenin sembolü olarak kabul edilmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda nefis genellikle yılan iyesi ile birlikte ele alınır. Şairler eserlerinde nefsi şeytan ve şeytani duygular şeklindeki özellikleri ile ilişkilendirmişlerdir. Yılan benzetme ve tasvirleri arasında sevgilinin zülfü de konu edinilmiştir. Sevgilinin saçının kıvrımlı ve uzun olması yönüyle yılanı teşbih yapılmıştır. “Ev iyesi”, “ev yılanı” gibi adlarla anılan yılanın koruyucu olduğuna inanılır. Aynı zamanda yılanın bir şifa kaynağı olarak görülmesi ve sütünün hastalıkları tedavi ettiği yönündeki inanışlar da oldukça yaygındır. Şifa verici özelliği klasik Türk şairleri tarafından şiirlerinde teşbih unsuru olarak göze çarpmaktadır.

Yüzyıllar boyunca bereket ve üremenin sembolü olarak görülen yılan, süt ile birlikte ele alınmıştır. Süt kozmosu halk arasında yılanı deliğinden çıkarmak için kullanılmıştır. Yılanın süte gelmesi olayı yalnızca bir benzetme unsuru olarak değil gerçek anlamıyla birlikte ele alındığı görülür. Süt ve yılan ikilisinin zıtlıkların sembolü olduğu bilinir. Zehre karşı panzehir, öldürücü olmasına karşın hayat verici bir varlık olduğuna inanılır.

Geçmişten günümüze yılan, halk arasında hazinelerin koruyucusu olarak ifade edilmiştir.

Büyük hazinelerin korunması için efsunlana işlemi yapılarak hazineleri koruma altına aldıkları bilinir. Klasik Türk şairleri eserlerinde yılanı hem hazinelerin bekçisi hem de sevgilinin saçının koruyucusu şeklinde tasvir etmişlerdir.

Yılanın yüzyıl yaşaması ve eceliyle ölmemesi yalnızca Tanrı tarafından öldürülebileceği inancına dayandırılan genellikle korkunun gücün ve heybetin bir göstergesi olan kozmik ve astrolojik bir varlıktır. Bu yönüyle yılan klasik Türk şairleri tarafından kılıç, hançer ve ok teşbihiyle anılmıştır. Şekil ve etki bakımından benzerliklerinin bulunması şiirlerde bir mazmun konusu olarak ele alınmıştır.

Divan şiirlerinde oldukça sık rastlanan âh kavramı gerek âşğın sevgiliye olan aşkın acısını ve büyüklüğünü anlatması açısından beşerî bir aşkın tasviri olarak gerekse tasavvufi manada Allah aşkını anlatırken kullanılan bir kavram olarak yılan teşbihi ile karşımıza çıkmıştır.

Klasik edebiyatta yılan benzetme unsuru olarak sevgilinin saçı, nefis, kılıç, hançer ve ok gibi savaş aletleriyle, ejderha, süt, şifa, efsun ve âh gibi benzetmelerle divanlardan ve metinlerden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; her dil ulusal zihniyetin bir yansıması, özel bir ifadesidir ve dünyayı kendine özgü bir şekilde yansıtmıştır. Metaforların oluşumu kültürden kültüre ve kişiden kişiye göre değişmektedir. Kültürel değişikliğin sebepleri arasında dil yapısındaki farklılıklar, ekonomik, coğrafi, siyasi ve dini çeşitliliklerden dolayı o toplumun dünyayı algılamasındaki farklılıklar ve toplumun başından geçen olaylar etkili olmuştur. Geçmişte bir kültürde bereket olan bir şey diğer kültürde yıkıcı sebeplere yol açmış veya bir medeniyetin başarısı diğerinin felaketi olmuştur. Bu sebeple kavram algıları da o yönde şekillenmiştir. Kültürel değerlerimiz hayatımızın her daim içerisinde olan metaforik kavramlardan bağımsız değil aksine bu metaforlarla tutarlı bir sitem oluşturduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, C., Sivri M. (2018). Dünya mitlerinde yılan. *Folklor / Edebiyat*, 24(96), 53-58.
- Akyüz, K., Mazıoğlu H., Yüksek S. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Alıcı, G. (2019). *Nefî Divanı sözlüğü* [Yayımlanmış doktora tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Arı, A. (1994). *Sâkıb Dede Divanı* [Yayımlanmış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Aydın, H. (2001). *Kadı Muhammed Divanı*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

- Aydın, Ö. (2013). Çin ve Türk işlemlerindeki ejderha motifi. *Akdeniz Sanat*, 6(12) 1-3.
- Bakırcı, N. (2014). Eflâtun Cem Güney'in "Masallar" adlı kitabında yer alan metinlerde mitolojik unsurlar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 43-44.
- Bakırcı, N. (2015). Ignacz Kunos'un derlediği masal metinlerinde yer alan mitolojik unsurlar üzerine bir inceleme. *Ijoess*, 6(20), 200.
- Başpınar, F. (2008). *Beyânî Divanı* [Yayımlanmış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Biltekin, H. (2003). *Şeyhî Dîvânı* [Yayımlanmış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve şiir dilinin yapısal özellikleri*. Ithaki Yayınları.
- Çağlar, A. B. (2012). Necâti Beg şiirinde mitolojik sembol: Yılan. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, 7-8.
- Çağlayan, N. (2007). *Nisârî Divanı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Çakıroğlu, O. T. (2013). Fuzûlî dîvânı'nda âh kavramı. *Turkish Studies Dergisi*: 8(9), 2-3.
- Çobanoğlu, A. S. (2017). Mevlânâ'nın mesnevi'sinde yılan ve ejderha motifi. *IX. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (20-23 Kasım 2017)*, 1, 28-30.
- Çopur, N. E. (2020). Divan şiirinde savaş aletleri: Kılıç, ok. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 3-4.
- Demirci, K. (1993). Dehhâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 409.
- Doğan, A. (2002). *Kuddûsî Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Duman, H. (2019). Türk mitolojisinde ejderha. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 484-486.
- Duman, M. A. (2005). *Fâzıl Dîvânı (transkripsiyonlu metin- inceleme)*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk kültür coğrafyası, halk bilimi ve edebiyat araştırmaları*, Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B., Tekin F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin halk anlatılarında 'yılan', 'ejderha' ve 'yuha'. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 124(245), 309-311.
- Funda, G. (2021). Yücel Balku'nun öykülerinde yılan ve hikâyesi. <https://www.gzt.com/post-oyku/yucel-balkunun-oykulerinde-yilan-ve-hikyesi-3566746> (Erişim Tarihi: 10.03.2023).
- Gök, F. (2019). Silah kabzasının, savaş meydanından şiir meydanına uzanan serüvenine dair ikonografik hayaller. *Klasik Türk Edebiyatı'nın Ses ve Anlam Dünyası Sempozyumu (10-11 Ekim 2019)*. Düzce Üniversitesi, 320-322.
- Güler, M. (2020). *Divan şiirinde tababet unsurları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Gümüş, K. S. (2020). *Yûsuf Hakikî Baba Dîvânı'nın dinî tasavvufî kelime, tâbir ve kavramlar bakımından tahlili*. Sakarya Üniversitesi.
- Gündoğdu, T. (2021). *Azmîzâde Hâletî Divanı'nda tabiat unsurları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.

- Güneş, O. (2018). Sağlığın simgesi yılan. *Yıldırım Gazetesi*, <https://www.yildirimgazetesi.com/sagligin-simgesi-yilan> (Erişim Tarihi: 17.04.2023).
- Güngör, Ö. (2014). Türk mitolojisindeki kozmik ejderha figürünün Osmanlı sahası divanlarındaki izler. *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Niğde: Niğde Üniversitesi*, 3-5.
- Gürkan, S. L. (2013). Yılan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 527-529.
- İsen, M. (1990). *Usûlî divanı*. Akçağ Yayınları.
- Karaköse, S. (2001). *Saîd Giray Dîvânı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kardaş, S. (2013). Divan şiirinde sihir ve büyü'nün kaynağı: Hârût ve Mârût. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 19(50), 39-46.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, G. (2010). *Mihri Hatun Dîvânı'nın Tahlili* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayaokay, İ. (2017). *Klasik Türk şiirinde nefis* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Keklik, N. (1976). Felsefede metafor: felsefe problemlerinin metafor yoluyla açıklanması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18-19.
- Kemikli, B. (2007). Divan şiirinde hastalık ve tedavi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 20-23.
- Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın incelenmesi-bağlamsal dizini ve işlevsel sözlüğü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Koşık, H. S. (2021). Divan şiirinde farklı türleriyle yer alan bir savaş aleti: Kılıç. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 8(80), 11-12.
- Kurtoğlu, O. (2004). *Lebîb Divanı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Küçük, S. (2015). *Bâkî Divanı*. Türk Dil Kurumu.
- Lakoff, G., Johnson M. (2015). *Metaforlar, hayat, anlam ve dil* (Çev. G. Y. Demir).
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Oener, L. (2019). *Bosnalı Aleaddin Sâbit Dîvânı'nın Tahlili* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özcan, N. (2012). 15. Yüzyıl divanlarında dinî benzetmelerle yapılan sevgili tasvirleri. *Gaziantep Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 161-163.
- Özkul, Y. (2019). *Azmîzâde Hâletî Dîvânı'nın Tahlili*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Pezük, Z. (2012). "Ahmed Paşa Divânı'nda âh kavramı", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 143-144.
- Polat, C. (1985). *Yılanlı Hacı Macit*. <https://www.dortyol.com/yazi/31/yilanci-haci-macit> (Erişim Tarihi: 27.06. 2023).
- Samancı, M. (2019). Klasik Türk şiirinde izleri görülen yılan efsunu (arbağ). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5(4), 28-30.
- Sarpkaya, S. (2014). *Türkiye sahası efsanelerinde ejderha*. İstanbul Kitabevi.

- Soydabaş, F. (2017). Bâkî'nin gazellerinde zülf mazmunu. *Turkish Studies*, 3-4.
- Şahbaz, M. (2020). İslâmiyet Öncesi Türklerde Saç Kültürü. *Tarih Okulu Dergisi*, 13(46), 1499-1501.
- Şahin, K. Ş. (2011). Sevgilinin güzellik unsurlarından saç ve saçın âşık üzerindeki etkisi. *Turkish Studies*, 13(6), 1852-1854.
- Tanyeri, M. . (1999). *Örnekleriyle divan şiirinde deyimler*. Akçağ Yayınları.
- Tanrıyurdu, G. (2012). Klâsik Türk şiirinde “kılıç duası”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(9), 147-148.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necâtî Beg Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1968). *Zâtî Divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taş, H. (2004). *Vahyî Divanı incelenmesi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Taş, S. (2020). Türk halk kültüründe yılan ve süt ilişkisinin sembolik anlamı. *II. Uluslararası Tolum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu*, (2-4 Ekim 2020), 10-14. Tolum ve Kültür Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Tatçı, M. (1998). *Yunus Emre Dîvânı*. Akçağ Yayınları.
- Tepebaşı, F. (2013). *Metafor yazıları*. Çizgi Yayınları.
- Uğur, N. (2007). Metafor kavramını algılama türleri. *Yasak Meyve Dergisi*, (24), 24.
- Uğur, N. (2007). Eğretileme, metaforu tam karşılayamaz mı?. *Yasak Meyve*, (5), 90-99.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 529-531.
- Üst, S. (2011). *Edirneli Nazmî Divanı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Yakar, H. İ. (2002). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve tahlili* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yaylalı, Y. (2019). Klasik Fars ve Türk şiirinde Şehnâme karakterleri. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19(49), 53-54.
- Yazar, İ. (2010). *Tokatlı Kânî Divanı*. Libra Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2021). Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye uzanan Anadolu Sûfi gelenekte insan onuru. *Ihlamur*, 2(31), 249-250.
- Yob, I. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, (22), 128.

Karabulut, T. (2023). Filistin'e yapılan Yahudi göçleri ve toprak satışı meselesi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 57-64.

FİLİSTİN'E YAPILAN YAHUDİ GÖÇLERİ VE TOPRAK SATIŞI MESELESİ

Tuğba KARABULUT*

Öz: Filistin Ortadoğu'nun ve dünyanın jeopolitik olarak en önemli konumundadır. Üç semavi dinin çıkış noktası olan, birçok etnik ve dini kökenden insanın bir arada yaşadığı Filistin coğrafyası Yahudilerin inancında vaat edilmiş toprakların bulunduğu Kudüs'ü içinde bulunduran bir bölgedir. Yahudilerin birçok sebeplerle belli bir devletin olmaması ve dünyada başka devletlerin yönetiminde yaşamaları siyasi Siyonizm'in ortaya çıkışıyla birlikte sona ermiştir. Bundan sonra Yahudiler bir devlet kurmak amacıyla Siyonist liderler öncülüğünde özellikle Filistin'e göç etmişlerdir. Bu göçler bölgede yerleşik bulunan Araplarla uzun yıllar sürecek sorunlara sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Filistin, İngiliz mandası, Yahudi Göçü, Arap-Yahudi çatışmaları.

JEWISH IMMIGRATIONS TO PALESTINE AND ISSUE OF LAND SALES

Abstract: Palestine is located in the most important geopolitical positions of the Middle East and the World. The geography of Palestine, which is birthplace of the three monotheistic religions and where people from many ethnic and religious backgrounds live together, is a region that includes Jerusalem, where the promised land in the faith of Judaism is located. The fact that the Jewish people didn't have a certain state for many reasons and lived under the rule of other states in the World ended with the emergence of political Zionism. After that, Jewish people migrated to Palestine, especially under the leadership of Zionist leaders in order to establish a state. The migrations caused long-lasting problems with the Arabs settlers in the region.

Keywords: Palestine, mandate of England, migration of Jewish, Arab-Jewish conflicts.

Ortadoğu'nun en önemli coğrafyalarından, üç semavi dinin ortaya çıkıp dünyaya yayıldığı ve neredeyse tüm dünya için jeopolitik konumu itibariyle önem arz eden 27.000 km²'lik Filistin coğrafyası, adını M.Ö. 12. yüzyılda buraya gelen Filistlerden¹ almaktadır. Arap yarımadasının konumu, zengin ve bereketli toprakları ve burada ortaya çıkan dinlerin etkisiyle sahip olduğu dini ve stratejik önemi sebebiyle "Arz-ı Mev'ud" (vaat edilmiş toprak), ya da kutsal yer anlamında "Arz-ı Mukaddes" de denilmektedir. Esasen Suriye ile Mısır arasında ve Akdeniz ve Şeria Nehri arasında kalan ve birçok kaynağa göre dünyanın merkezi olarak bilinen bölgeye verilen isimdir (Karaman, 1996, s. 89).

Tarih boyunca işgallere, çatışmalara, zulümlere ve entrikalara maruz kalması, bölgenin bereketli hilal olarak anılan bölgede yer almasından ve her kavmin özellikle Kudüs ve çevresinde bir tarihi geçmişi bulunmasından kaynaklıdır denilebilir. Birçok peygamberi barındıran bir kavim olan İsrail oğullarının burada yaşamış olması, Hz. İsa'nın burada

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, tgb.krblt55@gmail.com

 ORCID ID, s. 0000-0003-0399-500X

¹ İsrail oğulları ile birlikte bölgeye yerleşen Ege kökenli Girit halkına verilen isimdir.

çarmıha gerilmesi ve göklere buradan çekildiğine inanılması ile Hz. Muhammed'in İslamiyet'te çok önemli bir yere sahip olan İsrâ ve Miraca buradan yükselmesi Filistin'i, özellikle Kudüs'ü önemli kılan ve bu kavgalara neden olan en önemli hadiselerdir. Bu çatışmaların en büyük ve en uzun zamanlı olanı ise onları bir araya getiren akrabalık bağları ile geçmişlerinin ortak olması ve yurt kavgaları nedeniyle Arap-Yahudi çatışmalarıdır.

Tarih öncesi çağlardan itibaren çeşitli istilalara maruz kalan bu coğrafya, yukarıda ifade edilen nedenlerden ötürü pek çok göç almıştır. Yahudiler eski çağlardan beri tarihi yurtları olarak inandıkları Filistin'e geri dönüşü siyasi Siyonizm ile birlikte daha da aktif hale getirmişlerdir. Bölgede yaşayan yerleşik Arap halkı ile akrabalık bağları olmasına rağmen dini inanışları, hayat tarzları ve kültürleri tamamen farklı olan iki grubun yani Arapların ve Yahudilerin bu göçlerle başlayan çatışmaları da bu sebeple uzun yıllar sürmüştür.

Eskiden beri burada yaşamış olan Yahudilerin taşkınlıkları ve yönetimlere olan itaatsizlikleri nedeniyle Tanrı tarafından buradan çıkarıldıkları söylenmektedir. Aynı zamanda burayı ele geçiren Asurlular, Babiller ve Romalılar gibi büyük imparatorluklar da aynı sebeplerle Yahudileri buldukları yerlerden sürgün etmişlerdir (Karaman, 1996, s. 90). Filistin'de bulunduğu düşünülen Hz. Süleyman mabedi ve Siyon Tepesi ise Musevi inancında iki önemli mekan olup Yahudilerin Filistin'e geri dönüşlerinde önemli bir konuma sahiptir. Fakat Yahudiler için Filistin'e yani vaat edilmiş topraklara dönüşün amacı başta dini olsa da daha sonra bazı Siyonist Yahudilerin çıkarları ve toplum üzerindeki etkileriyle siyasi bir amaca dönüşmüştür.

Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri Yahudilerde Filistin'e göç etme konusunda bilinç oluştururken Siyonist liderlerin siyasi faaliyetleri bu göçlerde istikrar sağlanmasına neden olmuştur. Özellikle bu liderlerden Yahudiler nezdinde "modern Mesih" olarak adlandırılan Theodor Herzl, Yahudi meselesi ile ilgili sürdürdüğü mücadele ile bu konuda en önemli isimlerdendir (Montefiore, 2016, s. 377). Herzl'in Yahudi meselesi ve Siyonizm ile fiilen alakadar olmaya başlaması "Dreyfus Hadisesi" olarak bilinen mesele ile olmuştur. Fransa'da 1894 yılında Fransız ordusunda görevli Yahudi asıllı bir askerın Almanlara casusluk yaptığını ve devlet ve orduyla ilgili gizli bilgileri sızdırdığı haberleri Alfred Dreyfus isimli askerın idamı ile sonuçlanmıştır. Askerın suçsuzluğu sonradan kanıtlanmış ve olayın yalnızca bir antisemitizm hareketi olduğu ortaya çıkmıştır. Avrupa'da meydana gelen bu meşhur Dreyfus Hadisesi Siyonizm'in öncülerinden yalnız birisi olan Theodor Herzl (1860-1904)'i Siyonizm ve Yahudi meseleleriyle daha çok ilgilenmeye sevk etmiştir (Karaman, 2009, s. 329). Ayrıca 1896 yılında Yahudi meselesiyle ilgili yazdığı *Der Judenstaat* (Yahudi Devleti) kitabı da bu konuda bir kamuoyu oluşturduğundan Yahudi göçlerini hızlandırmıştır (Armaoğlu, 1994, s. 16-17).

1. Yahudi Göçleri ve Nedenleri

Filistin'e yapılan Yahudi göçlerini anlamak için ilk önce Siyonizm'i ve başta Theodor Herzl olmak üzere diğer Siyonist liderlerin Siyonizm davası ile uğraşmaya başlamalarına neden olan hadiseleri anlamak gereklidir.

Siyonizm bir yönü ile türlü sebeplerle tüm dünyada dağınık halde yaşayan (diaspora) Yahudilerin milli bir şuur etrafında toplanmalarını ifade eden (Armaoğlu, 1994, s. 12) dine dayalı bir milliyetçilik olarak tanımlanabilir. İsmi Kudüs'te bulunan Siyon tepesinden alan Siyonizm diaspora Yahudilerini bir araya toplamak ve tüm dünyada ticari kabiliyetleri ve paraları ile söz sahibi olacak bir devlet kurmak isteyen hareketin adıdır.

Avrupa'da 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Fransa'da başlayan milliyetçilik hareketleri ve Alman Milli Birliği'nin oluşması (1871) Siyonizm'e ve Yahudi göçlerine sebep olan hadiselerdendir (Armaoğlu, 1994, s. 12). Tüm dünyada etkili olan milliyetçilik hareketleri Yahudiler üzerinde çok büyük bir etki göstermiş, Siyonist liderlerin bu yönde etkileri ile Yahudi milletinin bir arada yaşama ve devlet kurma düşüncesi yaygınlaşmıştır.

Yahudiler bir yandan Siyonizm fikri ile organize olurken bunun bir sonucu olarak Avrupa'da antisemitizm hareketi yaygınlaştırılmıştır.

Yahudilerde yaygın olan inanişaya göre Tanrı tarafından vaat edilmiş topraklara yani Kudüs'e (Siyon'a) geri dönüş Yahudilere verilmiş bir sözdür (Montefiore, 2016, s. 378). Bununla bağlantılı olarak Theodor Herzl ise bazı Yahudi cemaatlerine göre bu dönüşü gerçekleştirecek Mesih'tir. Herzl bu konuda Filistin'in hakimiyetini elinde bulunduran Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit ile görüşerek Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması için izin istemiş ve kendisinden toprak talebinde bulunmuştur. Fakat padişah bunu kabul etmeyerek kendisine Yahudilerin yerleşmeleri için Osmanlı sınırlarından özellikle Doğu bölgesinden yerleşim yerleri teklif etmiştir. Herzl ise hem dini saik hem de politik çıkarlar nedeni ile Yahudi yerleşimi ve devletin kurulması için özellikle Filistin ile ilgilendiğinden padişahın tekliflerine olumlu bir yanıt vermemiştir. Bununla birlikte Siyonist faaliyetlerine hız kesmeden devam etmiştir (Öke, 2018, s. 65; Herzl, 2017, s. 142).

1897'de ilk Siyonist kongresini İsviçre'nin Basel kentinde çoğunluğu Rus olan katılımcılarla toplayan Herzl daha sonra da belirli aralıklarla yapılan bu kongrelerde Yahudilerle alakalı her türlü sorunu kongrelerin başkanı olarak dile getirmiştir. Bunun neticesinde Siyonizm davasını zamanla tüm dünyaya duyurmayı başarmıştır. Yahudi devletin kurulduğunu görmeye ömrü yetmese bile kendisini bu konuda başarılı saymıştır. "Ben Basel'de Yahudi Devletini tesis ettim. Ben bunu bugün yüksek sesle söylesem bütün dünyada bir kahkaha tufanı yükselir. Fakat bundan beş sene sonra, belki elli sene sonra ise muhakkak herkes bunun böyle olduğunu anlayacaktır." (Herzl, 2017, s. 129) diyerek bu başarısını dile getirmiştir.

Bu kongreler ve Siyonizm etkisi ile harekete geçen diaspora Yahudileri Aliyah adı verilen kitlesel toplu göçler ile artık Filistin'e dönmeye başlamışlardır. Kelime anlamı yükselmek olan Aliyah basit bir kavim göçü değil, Yahudilerin kendi milli şuurlarının yükseldiği, tüm dünyaya Yahudi varlığını kanıtladıkları bir meydan okuma hareketi olarak tanımlanabilir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşında kaybettiği topraklardan Müslüman ve Yahudi nüfus göç etse de (Tellioglu, 2014: 82) bu göçler Aliyah hareketinde olduğu gibi yönünü sadece Filistin'e değil, daha rahat yaşayabilecekleri dünyanın herhangi bir yerine çevirmiştir.

1880'li yılların başından II. Dünya Savaşı sonlarına kadar beş ayrı göç dalgası gerçekleşmiştir. Yahudilerin yaptığı ilk toplu göçler Doğu Avrupa bölgesinden özellikle Rusya'dan yapılan göçlerdir. 1881 yılında Rus Çarı II. Aleksandr'ın öldürülmesi ile o dönemde 3 milyon Yahudi barındıran Rusya'da zaten halihazırda var olan Yahudi düşmanlığının (antisemitizm) yoğunlaşması ve Rusların Yahudilere yaptığı saldırılar (pogrom) yoğun Yahudi göçüne neden olmuştur (Armaoğlu, 1994, s. 13). 1882-1903 yılları arasında Rusya, Romanya ve Galiçya'dan yaklaşık 30.000 Yahudi Amerika Birleşik Devletleri dâhil birçok yere göç etmiştir. Ayrıca bu sırada Filistin'deki Yahudi nüfusu 9.000 civarındadır (Karaman, 2009, s. 329).

Rusya'da yapılan bu ilk pogromların neticesinde 1881 yılında Odessa'da Hovevei Zion (Siyon Severler/Siyon Aşıkları) adıyla bir dernek kurulmuş, Siyonizm ilk uygulamalarını yapmaya ve diaspora Yahudileri örgütlenmeye başlamıştır. Bu dernek kapsamında Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasına yönelik faaliyetler yürütülmüştür (Herzl, 2017, s. 61; Armaoğlu, 1994, s. 12).

Filistin'e yapılan göçlerle Moşav ismi verilen ilk Yahudi kolonileri kurumuştur. Filistin'de kurulan ilk Moşav 1860 yılında küçük bir yerde kurulan Petah-Tikva'dır. 1909 yılında kurulduğu bilinen ve bugünkü İsrail'in önemli şehirlerinden biri olan Tel-Aviv de yine bu göçler sayesinde kurulduğu düşünülen ilk kolonilerdendir (Armaoğlu, 1994, s. 25). Bu kolonilerin tercih edilme sebebi kıyı bölgeleri olması ve aynı zamanda ulaşımın daha kolay yapılabilmesidir.

1904-1914 yılları arasında çoğunlukla yine Rusya'dan 35-40.000 kişi göç etmiştir. (Karaman, 2009: 329) Bu göçlerde Filistin'e gelen Yahudiler Hayfa, Yafa ve Gazze bölgelerine yerleştiler. Filistin'in hala Osmanlı hakimiyeti altında bulunduğu bu yıllarda Filistin'in nüfusu 60.000'i Yahudi olmak üzere yaklaşık 690.000 kişidir (Bozkurt, 2000, s. 8).

İngiltere'nin Filistin'de mandater devlet olma yolunda faaliyetler gösterdiği 1917-1923 yılları arasında Rusya, Romanya ve Polonya'dan yaklaşık 35.000 Yahudi göç ederek ileride İsrail'in kuruluşunda yer alacak önemli kişiler de bu göçlerle Filistin'e gelmişlerdir. Arap-Yahudi çatışmalarının yaşanmalarına sebep olan bu göçlere mandater devlet İngiltere görünürde sınırlamalar getirmeye çalışsa da Filistin'deki Yahudi nüfusun Araplardan fazla olmasına engel olamamışlardır (Armaoğlu, 2017, s. 133).

1933-1935 yılları arasında Nazi Almanya'sının soykırımından kaçarak Filistin'e göç eden yaklaşık 135.000 Yahudi Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni ve diğer Arap liderlerini daha çok tedirgin ettiği için (Armaoğlu, 2017, s. 133) 1937-1939'da çok şiddetli iç çatışmalar olmuş, Araplardan da Yahudilerden de çok sayıda kayıplar yaşanmıştır. Yahudilere yönelik saldırılara neden olan antisemitizm hareketi Yahudilerin kurtuluş olarak gördüğü Siyonizm'e ve devlet kurma inançlarına daha çok bağlanmalarına neden olmuştur (Oruç, 2010, s. 19).

Filistin'e yapılan göçlerin yıldan yıla artmasıyla şiddetlenen Arap-Yahudi çatışmalarını durdurmak amacıyla bu göçler baştan beri yasaklanmış ve engellenmeye çalışılmışsa da bu konuda başarılı olunamamıştır. Osmanlı vatandaşı olmayan kaçak göçmen Yahudilerin geldiği limanlara getirilen geçiş yasakları rüşvet ve müsahahalarla görmezden gelindiği için göçler engellenememiştir (Tellioglu, 2014, s. 107).

Bütün bu gelişmelerin sonucunda Filistin bölgesinde Yahudi nüfus 470.000'e yükselirken 11 Mayıs 1942'de Dünya Siyonist Organizasyonun aldığı kararla Yahudilere sınırsız göç hakkı getiren ve Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını resmi hale getiren "Biltmore Programı" isimli belge onaylanmıştır (Armaoğlu, 1994, s. 63).

2. Yahudilere Toprak Satışı Meselesi

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat'tan önce yabancılara yapılan toprak satışı yok denecek kadar azdır. Fakat Tanzimat'tan sonra bu tür toprak satışlarına rastlanmaya başlamıştır. Osmanlı tebaası olan Müslüman ve Hristiyanlar kolaylıkla arazi satın alabilirken tebaa olsa dahi Yahudilerin Osmanlı topraklarından satın alması yasaktı. (Bouazi, 2011: 92) 19. yüzyıl sonlarında hala Osmanlı toprağı olan Filistin'de bir Yahudi'nin toprak alabilmesi ve Yahudi yurdu kurabilmeleri için öncelikle Osmanlı padişahından izin almaları gerekiyordu (Öke, 2018, s. 65).

Sultan II. Abdülhamit Herzl'in Siyonist faaliyetleri neticesinde Yahudilerin Filistin'deki amaçlarını anlamış ve o bölgeden Yahudilerin toprak satın almasını, oraya yerleşmelerini ve siyasi organizasyonlarda bulunmalarını iradesiyle yasaklamıştır. Aynı zamanda İslam halifeliği makamında olan sultanın tebaasının huzuru ve güvenliğini sağlamak, potansiyel Arap-Yahudi çatışmalarına engel olmak ve üç semavi dinin kutsal beldesinin bulunduğu coğrafyanın bütünlüğünü korumak için Yahudilerin toprak alımlarına ve iskanlarına müsaade etmemiştir. Fakat siyasi organizasyonlarla yaptırılan göçler nedeniyle nüfusun artmasıyla birlikte toprak satışlarında da ciddi oranda artışlar yaşanmıştır (Altunbeğ Turgut, 2015, s. 49-50).

Kudüs ve çevresinde bu yasaklara uyan, Yahudiler adına tapu intikali yapmak istemeyen memurların yabancı sefirler ve Siyonist liderler tarafından şikayet edildiği görülmektedir. Burada ki arazilerin çoğunun miri arazi (devlete ait) olması sebebiyle satışının mümkün olduğu yönünde ki ısrarları ile bazı satışlar gerçekleşmiştir (Tellioglu, 2014, s. 100-101) Öte yandan bazı devlet memurlarının rüşvet karşılığında yasakları görmezden geldikleri

gibi Siyonist liderler alımında sıkıntı yaşadıkları arazilere değerinin kat kat üzerinde ücret ödeyerek de bu sorunu rahatça ortadan kaldırebiliyorlardı.

Osmanlı Devleti tarafından Filistin'deki vatandaşları ile yabancılara özellikle Yahudilere topraklarını satmaları konusunda yasak getirilmişti. Bu konuda arazi satışlarını denetlemek amacıyla bazı kurumlar kurularak denetleme yapılıyordu. Yüksek İslam Meclisi, Ümmet Sandığı gibi kurum ve kuruluşların denetlemesine rağmen Yahudiler mülk sahibi Araplardan bir şekilde topraklarını alabilmişlerdir (Altunbeğ Turgut, 2015, s. 49-50). Toprağını satanlara ve ya satılmasında yardımcı olanlara ulema tarafından bu tedbirler kapsamında o kişinin küfre girdiğine dair fetvalar verilmesi de paranın karşısında her zaman işe yaramamıştır.

Bütün yasaklara rağmen gayri resmi satışlar yapılıyor ve Yahudiler yavaş yavaş da olsa kendilerine ait arazileri çoğaltıyorlardı. Kendilerinin mülk sahibi olmaları yasak olduğundan bu satışlar çeşitli yöntemlerle yapılıyordu. Mesela Osmanlı vatandaşı kimseler adına arazilerin satışı yapılarak daha sonradan tekrar alan Yahudi'ye devri sağlanıyordu. Başka bir yöntem ise toprak sahibinin ölmesi halinde varisinin küçük yaşta olması sebebiyle kanunsuz yollara başvurularak arazinin satın alınmasıydı. Zengin Siyonist bankerlerin mülk sahibi Arapları kendilerine borçlandırmaları ve borçlarını ödeyememeleri halinde de topraklarına ve oturdukları evlere zorla el koymaları ile de birçok toprak ele geçirmişlerdir. Ayrıca evrak işlemlerinde yapılan hilelerle de satışlar gerçekleştirilmiştir (Tellioglu, 2014, s. 106).

Osmanlı Devleti'nde Yahudilere arazi satışıyla ilgili kanun ve nizamnamelerin eksiklikleri ve bu kanunların memurlar tarafından tam anlaşılması ve bazı memurların da kendi başına rüşvetle hareket etmesi bu arazilerin el değiştirmesini kolaylaştırmıştır. (Erkan, 2015: 120) Yani yasaklara rağmen toprak satışının ve alımının en önemli nedeni bürokrasinin uygulanmasındaki sıkıntılardır. Bir Yahudi bu yollardan birisiyle Filistin'de bir araziye satın almışsa o satış iptal edilir ve arazi Osmanlı tebaası olan birine satılırdı. Örneğin Kudüs Silvan köyünde bir Müslüman Osmanlı tebaası bir Yahudi'ye tarlasını satmış bu Yahudi ise tarlasını İngiliz bir Yahudi doktora satmıştı. 1846 yılında bu satış çıkan bir kararla kanuna aykırı olduğu için iptal edilmiştir (Bouazi, 2011, s. 93).

Yahudilerin Filistin'de toprak elde etmelerinde ki en önemli isimlerden olan Baron Edmund de Rothschild'dır. Birçok Yahudinin toprak meselesini para ile çözen Rothchild arazi alımlarında diğer Yahudilerin karşılaştıkları engellerle çok fazla karşılaşmamıştır. Bunun nedeni Rothschild'ın Osmanlı dış borçlanmasında önemli bir yere sahip olmasıdır (Tellioglu, 2014, s. 144-145) Yine Siyonizm'in öncü isimlerinden olan Moses Montefiore de Filistin'de Yahudi yerleşimciler için mahalleler kurulmasına öncülük etmiştir (Abdülkadir, 2020, s. 206).

3. Göçlerin Sonuçları

Filistin'e yapılan Yahudi göçleri devletler ve yerleşik halk nezdinde pek çok tepkilere neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini korumak istemesi ve İngiliz yönetiminin buradaki çıkarları ile Birinci Dünya Savaşının seyri sonucunda bölge karışmaya başlamıştır. Yüzyıllardır burada yaşayan, atalarından kalma evleri ve arazileri olan yerleşik Araplar ise kendilerine yapılan haksızlığa ses çıkarmak için bölgeye gelen Yahudilerle şiddetli çatışmalar yaşamışlardır (Armaoğlu, 1994: 39). Kendilerine vaat edilmiş topraklara geri dönüş yapan Yahudiler ise çoğu zaman bölgede yaşayan yerleşik halkın hakkını gözetmeden sadece buraya yerleşme amacını taşımışlardır (Öke, 2018, s. 39). Arapların çoğu zaman yaşadıkları yerlerden zor kullanarak çıkarılması ve Siyonistlerin kışkırtmaları neticesinde bir arada yaşamaları mümkün olmamıştır.

Sultan II. Abdülhamit'in yasaklamasına rağmen onun döneminde de ondan sonra da Yahudilere arazi satışları devam etmiştir. İttihat ve Terakki cemiyetinin Padişah Abdülhamit'i tahttan indirmeleri ile Siyonistler amacına ulaşmış, kendilerine toprak satışları ve göçler

konusunda izin verilmişti. Çok geçmeden ülkenin huzurunu ve iç karışıklıkları gerekçe göstererek bu uygulamalardan vazgeçen İttihatçılar göç ve toprak meselesini daha karışık bir hale getirmişlerdir. Özellikle 31 Mart Vakasından sonra azınlıklar bağımsızlık ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya yönelik faaliyetlerini artırmışlardır. Bunun yanında Siyonistlerin Filistin'de koloni kurmaya yönelik çabaları da planlı bir şekilde devam etmiştir (Karaman, 2009, s. 330). Nitekim bundan sonra Yahudi devletinin kurulması için yapılan çalışmalar daha da hız kazanacaktır.

Filistin'in mandater devleti olan İngiltere bir yandan bu göçleri ve burada kurulacak Yahudi devletini teşvik ederken diğer yandan da bölgenin düzenini sağlamaya çalışmıştır. Göçlere ve Yahudi devletine en önemli ve büyük destekleri İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un 2 Kasım 1917 tarihinde Lord Rothschild'e hitaben yazdığı "Balfour Deklarasyonu" isimli deklarasyondur (Tunç Yaşar, vd., 2010, s. 53). Bu deklarasyon Yahudilere Filistin'de ulusal bir vatan temini konusunda İngiltere'nin çok önemli desteğini sağlamıştır. Eskiden beri burada yaşayan Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler üzerinde üçüncü bir devlet olarak Filistin'i yönetmeye çalışan İngiltere bu süreçte ekonomik olarak sıkıntılar yaşamıştır. Fakat bu konuda İngiltere stratejik çıkarları nedeniyle bölgede söz sahibi olmayı ve her türlü şartlara rağmen buranın yönetimini istemiştir. İngiltere'nin Filistin meselesini önemsemesinin stratejik çıkarlardan başka sebepleri de vardır. Bu sebeplerden bir tanesi Fransa ve İngiltere arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot antlaşmasının Fransızlar açısından geçerliliğinden şüphe edilmesidir. Savaşta yıkılan Çarlık Rusya'nın yeni yönetiminin savaştan çekilmesini önlemek için Siyonizm'i kullanmak da İngilizler açısından oldukça önemlidir. Bir başka sebep ise Almanya'ya karşı Alman Siyonistleri kullanmaktır (Kasalak, 2016, s. 67-68). Önemli sebeplerden bir diğeri de dini nedenlerdir. Hristiyanlara göre Mesih Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne dönmesi ve İncil'in yeniden yeryüzüne yayılması için yerine getirilmesi gereken şartlardan birisi Yahudilerin Filistin'e geri dönmesi ve orada eski İsrail Krallığı'nın kurulmasıdır (Mac Donald, 2002: 611). Bu nedenlerle Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için özellikle manda idaresinde ellerinden geleni yapmışlardır. Arap liderler ve Siyonist Yahudiler ile birbirlerinden habersiz işbirliği yapan İngiltere ileride meydana gelebilecek bu çatışmaları düşünmeksizin iki grubu da desteklemekten (Karaman, 2009, s. 330), Siyonizme ve Yahudi devletinin kurulmasına öncülük etmekten geri durmamışlardır.

Osmanlı idaresinin yukarıda sayılan nedenlerden ötürü toprak satışını engelleyememesi Siyonizm'e karşı Arap milli hareketinin oluşmasına sebep olmuştur. Buna karşılık olarak artan Arap ve Yahudi milliyetçiliği beraberinde yoğun çatışmaları da getirmiştir. Yahudi devletinin kurulmasının ilk adımı sayılan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour tarafından ilan edilen Balfour Deklarasyonu ile Filistin'in bir Yahudi yurdu haline gelmesi onaylanmıştır (Armaoğlu, 1994, s. 32). Bu hadiseden sonra Siyonistlerin hedeflerine giden yolda en önemli adım atılmış olmakla birlikte Filistin Arapları bu bildirinin yayınlanmasının ne demek olduğunu anlayarak ilk günden itibaren direnmeye başlamışlardır. Fakat bu deklarasyonda ve o döneme ait diğer kaynaklarda Araplardan söz edilmemesi ve devletler nezdinde onların durumunun ne olacağının hiç söz konusu edilmemesi dikkat çeken bir durumdur.

Bu göçlerin sonucunda Arap tarafından da Yahudi taraflarından da yurtlarını ve evlerini korumak amacıyla direniş grupları tarafından gelen saldırılarla birçok kayıplar yaşanmıştır. 1920-1933 yılları arasında şiddetli mahalli çatışmalar olurken, 1933'te Almanya'da Nazi Partisinin başa geçmesiyle yoğunlaşan Siyonizm hareketi ve artan göçlerle bu çatışmalar daha da şiddetlenmiştir (Armaoğlu, 1994, s. 39-40).

Kudüs'te bulunan, Müslümanlar ve Yahudiler için önem arz eden Burak Duvarı ile ilgili 1929'lu yıllarda başlayan olaylar da göçlerin sonucunda verilen tepkilerdendir. Manda yönetiminin yetersiz kaldığının göstergesi olan Burak (Ağlama) Duvarı olayları Arap ve

Yahudi düşmanlığının önemli temel nedenlerindedir. Yahudilerin dua ettikleri, eski devletleri için yas tuttukları bir mekân olan Ağlama duvarının Müslümanlar için önemi ise Hz. Peygamber'in İsra yürüyüşünden sonra miraca yükselirken atını bağladığına inanılan duvar olmasıdır. Manda yönetiminde duvar vakıf olarak kullanılmış Yahudilere de Müslümanlara da ziyaret izni verilmiştir. Fakat İngiliz yönetiminin duvarda ibadet eden kadın ve erkeklerin ayrılmasına izin vermemesi ile Yahudiler tarafından protesto gösterileri başlamıştır. İngiliz polisinin bölgeye müdahalesi ile çıkan çatışmalarda taraftarlardan 113 Yahudi, 116 Arap ölmüştür (Cleveland, 2008, s. 284).

Sonuç

Arap, Yahudi, Hristiyan ve daha birçok etnik ve dini kökenden insanın bir arada yaşadığı Filistin coğrafyası diaspora Yahudilerinin buraya göç etmeleriyle birlikte karışıklıklar yaşamaya başlamıştır. Tüm dünya Yahudilerinin siyasi Siyonizm'in etkisi ile buraya geri dönmeye ve yerleşmeye başlaması ile İngilizlerin bölgedeki çıkarları yaşanan meseleleri öncekinden daha çıkmaz hale getirmiştir. 19. Yüzyılın başlarında tüm dünyada yaygınlaşan milliyetçilik hareketleri ile birlikte Yahudiler arasında da dine dayalı bir milliyetçilik şuuru oluşmuştur. Bu sayede tüm dünyada dağınık halde bulunan Yahudilerin çoğunluğunun siyasi Siyonizm çatısı altında bir araya gelerek Filistin'de bir Yahudi Devleti kurma fikirlerini artırmıştır.

Osmanlı Devleti Yahudilerin Filistin'de kurmak istedikleri devleti onaylamamış ve bununla alakalı toprak satışını ve göçleri yasaklamıştır. İttihat ve Terakki üyelerinin Osmanlı'da yönetimi ele geçirmesi ile göç yasakları kalkmıştı. Göç ve toprak meselesi ile bölgede çıkan karışıklıkları bastırmak için geri getirilmeye çalışılan yasaklar çözüme sebep olmamıştır. Birçok isyana sebep olan olayları İngilizlerin müdahalesi de bitirememiştir. Fakat bu isyanlar ve çatışmalar uluslararası alanda İngiliz mandasının statüsü ve gücünün sorgulanmasına da yol açmıştır.

Filistin'deki mülk sahibi Arapların topraklarını her türlü yasaklara rağmen büyük ücretler karşılığında kaçak Yahudi göçmenlere satmaları Yahudilerin elinde bulunan arazileri genişletmiştir. Böylece Yahudiler kutsal kitapları Tevrat'ta kendilerine vaat edildiğine inandıkları topraklarına yerleşmeye başlamışlardır.

Tüm dünyada başka milletlerle birlikte yaşayan Yahudilerin bu milletlerle zaman zaman yaşadıkları sıkıntılar yaptıkları taşkınlıklar, kültür farklılıkları ve yaşam biçimleri sebebiyledir. Bu davranışlarının neticesinde de türlü baskılara ve toplumdaki dışlanmalara maruz kalmakla birlikte buldukları toplumlardan göçe zorlanmışlardır. Günümüzde dahi etkisi devam eden ve hala çözüme ulaştırılamamış olan Filistin ve Yahudi meselesinin kökeni bu göçlere dayanmaktadır.

Kaynakça

- Abdülkadir, M. H. (2020). *Osmanlı hilafetinin sonu Arapların felaketi 1875-1925*. Ark Kitapları.
- Altunbeğ, C. (2015). *Ortadoğu ve Filistin (1920-1949)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Armaoğlu, F. (2017). *20. yüzyıl siyasi tarihi 1914-1995*. Timaş Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları (1948-1988)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bouazı, B. (2011). *19. yüzyılda Filistin'de arazi satışları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Bozkurt, C. (2000). *Türk kamuoyunda Filistin problemi (1929-1939)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Choueiri, Y. M. (2005). *Ortadoğu tarihi*. İnkılap Yayınları.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. Agora Kitaplığı.

- Erkan, A. (2015). *Osmanlıların son döneminde (1840-1920) Filistin'de yabancılar ile Yahudilerin toprak mülkiyeti* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Herzl, T. (2017). *Siyonizm'in ve İsrail'in kurucusu Theodor Herzl hatıraları*. Boğaziçi Yayınları.
- Karaman, M. L. (1996). Filistin. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 89-103.
- Karaman, M. L. (2009). Siyonizm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 329-335.
- Lewis, B. (2005). *Ortadoğu: İki bin yıllık Ortadoğu tarihi*. (Çev. Selan Y. Kölay). Arkadaş Yayıncılık.
- Mac Donald, W. *Kutsal kitap yorumu yeni antlaşma serisi II*. Yeni Avrasya Yayınları.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs bir şehrin biyografisi*. Pegasus Yayınları.
- Öke, M. K. (2018). *Siyonizm ve Filistin sorunu (1880-1923)*. Timaş Yayınları.
- Oruç, S. (2010). *Filistin halkının parçalanmışlığı: Hamas El-Fetih çatışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi
- Tellioglu, Ö. (2014). *Filistin' Musevi göçü (1880-1914)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi
- Tunç Yaşar, F. vd. (2010). *Siyonizm düşünden işgal gerçeğine Filistin*. İHH Araştırma Yayınları Birimi.

Saliev, M. (2023). Divanü Lügati't-Türk'te tasavvufî ve ahlakî unsurlar. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 65-72.

“DİVANÜ LUGATİ'T-TÜRK”TE TASAVVUFÎ VE AHLAKÎ UNSURLAR

Meder SALİEV*

Öz: “Divanü Lügati't-Türk”te 11. yüzyılda Türk topluluklarının yaygın olarak kullandığı kelimelere yer verilmiştir. Döneminde yazılan diğer Türkçe eserlere göre tamamına yakını Türkçe kökenli kelimelerdir. Bu eserin yazıldığı dönem Türklerin kitleler halinde İslam’a geçtiği bir dönem olma özelliğine sahiptir. Bu sebeple Divan’da İslami birçok kavrama da yer verilmiştir. Tasavvuf, Türklerin İslam’ı kabul ettiği bu dönemde İran ve Arap ülkelerinde yaygınlık kazanmış ve Türk coğrafyasının İran’la komşu olduğu bölgelerde etkisini göstermeye başlamıştır. 11. yüzyılın başında Farsça ve Arapça olarak ilk tasavvuf eserleri verilmeye başlanmıştır. Divan’da yer alan Türkçe kelime ve metinlerde de tasavvuf düşüncesinin etkisini görmek mümkündür. Bu da Türklerin tasavvuf öğretisine çok erken dönemlerde ilgi duyduğunu ve ona dâhil olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Divan’da dinî, tasavvufî ve ahlaki birçok konuda örnekler vardır. Bunlar: Tanrı, peygamber, ahret, nefis ve akıl, ibadet, Allah dostları, hayatın faniliği, sabır, dünyanın aldattıcılığı, bilge insanlara yakın olmak, yumuşak huy, iyilik ve cömertlik gibi konulardır. Bu ve benzeri birçok malzemeyi içinde barındıran “Divanü Lügati't-Türk” o dönemki Türklerin tasavvuf konusunda hiç de azımsanamayacak bir söz varlığına sahip olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Divanü Lügati't-Türk, tasavvuf, ahlak, din.*

MYSTICISM AND MORAL ELEMENTS IN DIVANU LUGATI'T-TURK

Abstract: In Divanü Lügati't-Türk, the words commonly used by Turkish society in the 11th century are included. According to other Turkish works written in the period, almost all of them are words of Turkish origin. The period in which this work was written also has the characteristic of being a period when Turks converted to Islam en masse. For this reason, many Islamic concepts are also included in the Divan. Sufism gained prevalence in Iran and Arab countries in this period when Turks accepted Islam and started to show its influence in the regions where Turkish geography is neighbor to Iran. At the beginning of the 11th century, the first Sufi works began to be given in Persian and Arabic. The influence of Sufi thought is also seen in the Turkish words and texts in the Divan. This is very important in terms of showing that the Turks were interested in and included in the Sufi teaching in very early periods. There are many examples of religious, mystical and moral issues in the Divan. These are: God, the prophet, the hereafter, the soul and reason, worship, the friends of Allah, the transience of life, patience, the deceitfulness of the world, being close to wise people, mild disposition, goodness and generosity. Divanü Lügati't-Türk, which contains this and many similar materials, shows that the Turks of that period had a notable vocabulary on Sufism.

Keywords: *Divanü Lügati't-Türk, sufism, morality, religion.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, medersaliev1985@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0001-5800-570X

Kaşgarlı Mahmud, Türk Dünyası ile Abbasi Halifeliği'nin yoğun temas kurduğu bir dönemde yaşamıştır. Kendisi de bizzat bu temaslara katkı sağlamıştır. Karahanlı Hanedanlığı'nın bir üyesi olan Kaşgarlı 1072 yılında tamamlayıp Abbasi Halifesine sunduğu “Divanü Lügati't-Türk” eseri ile İslam tarihinde, Türk Dünyasında ve insanlığın kültürel mirası içinde ölümsüz bir yer edinmiştir. Rivayetlere göre kendisinin başka eserleri de mevcuttur ancak bir tesadüf sonucu 20. yüzyılın başında İstanbul'da keşfedilen “Divanü Lügati't-Türk” dışında hiçbir eseri günümüze kadar gün yüzüne çıkarılmamıştır (Aliev, 2015, s. 13).

Kaşgarlı'nın Divan'ında aktardığı “Benim doğuda Türk adını verdiğim bir askerim vardır; hangi kavme gazap edersem onları o kavim üzerine sevk ederim.” (Turan, 1998, s. 15) gibi hadislerde de belirtildiği gibi İslam dünyasının 11. Yüzyıl başında ciddi bir şekilde yaşamaya başladığı siyasi bunalımların bir sonucu olarak Türklerin büyük bir kurtarıcı ve güç olarak algılandığı biliniyor. Türklere yüklenen bu görev asırlarca devam edecektir. Bu dönemde sonra Müslüman Türkler yalnızca kâfir olan başka milletlerle değil İslam dinine geçmemiş Türk boylarıyla da sürekli bir mücadeleye girişmiştir. İslam dinine geçen Türkler sadece dini bir dönüşüm değil, zihinsel ve dilsel bir dönüşüm de geçirmişlerdir. Böylece Türk edebi eserlerinde İslam'a dair konuların işlenmesi kadar İslam kültürünün Türklerden önceki taşıyıcıları Arap ve Fars dillerinden de kelimeler alınmaya başlanmıştır. Ancak Divan'ın ortalama 8000 civarındaki kelime hacmi (Divan'a sadece yaygın kullanılan kelimeler alınmıştır) sadece Türkçe kelimelerden oluşturmuştur. Elbette Divan'da Çince, Moğolca ve Soğdakça kökenli kelimeler olmakla birlikte bu kelimeler Türkçeleşmiştir. Karahanlı Türkçesi ile yazılmış dönemin diğer eserleri incelendiğinde Türkçe kökenli kelimelerin oran olarak en fazla olduğu eser Divanü Lügati't-Türk'tür (Üşenmez, 2008, s. 1916). Karahanlı Türkçesi ile yazılmış diğer eserler olan “Kutadgu Bilig”,¹ “Atebetü'l-Hakayık”, “Kur'an Tercümesi” ve “Divân-ı Hikmet”te Arapça ve Farsça kelimeler farklı oranlarda olmakla birlikte Ahmet Yesevi tarafından yazılan ve içeriğinin büyük kısmının yazılma tarihi 14. ve 15. yüzyıllara tarihlenen bir tasavvuf eseri olan “Divân-ı Hikmet”in yarısından fazlasında Arapça ve Farsça kelimeler hâkimdir (Üşenmez, 2008, s. 1920). Bunu belirtmemizdeki amaç Divan'ın İslami ve tasavvufi konulara katkısız bir Türkçe ile yer veren en önemli eser olduğunun anlaşılması içindir.

Divanü Lügati't-Türk'te yer alan bazı şiir ve kavramlar araştırmacıları onun Türk tasavvuf edebiyatının ilk örneklerini barındırdığı fikrine götürmüştür. Rus Türkolog Pilev'e göre Divan, sufi fikir ve imajlarla aşlanmış standart bir Türk İslam şiirleriyle benzer görüş ve motifleri içermektedir (Pylev, 2015, s. 111). Pilev'in örnek olarak verdiği şiirler ölçü olarak aruz ölçüsüne uymaktadır. Kaşgarlı'nın kelime olarak Arapça ve Farsça literatürden kaçındığı halde yer verdiği şiirlerde ölçü olarak kendisinden hemen önce yazılmaya başlanmış tasavvuf edebiyatının hâkim dili olan Arapçanın ölçülerini de kullanması onun İslam kültürüne yakınlığını da göstermekte ve şiirlerin yazılış tarihi konusundaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır.² Çünkü anlaşıldığı kadarıyla tasavvufla ilgili olduğu düşünülen bu şiirler Arap ve Fars kültürleriyle tanışıldıktan sonra, yani Kaşgarlı'ya çok yakın bir dönemde yaratılmıştır (Pylev, 2015, s. 112). “Divanü Lügati't-Türk”teki tasavvufi unsurların daha iyi anlaşılması için çalışmada kısaca tasavvuf kavramına ve tasavvuf tarihine değinilecektir. Daha sonrada “Divanü Lügati't-Türk”te yer alan İslamî ve tasavvufi unsurlar ele alınacaktır.

¹ Öte yandan Türk-İslam Edebiyatında tasavvufla ilgili olarak münâcât türünden ilk şiirler Yusuf Has Hacib'in 1069 yılında tamamlanan Kutadgu Bilig isimli eserinde yer almaktadır (Çöloğlu, 2020: 47).

² “İlk kez Sovyet Türkologu İ. V. Stebleva bunların aruzla yazıldığını ileri sürmüştür. Daha sonra bu şiirleri bir kitapta toplayıp konularına göre tasnif ederek yayınlayan Talat Tekin'nin yayımından manzumelerden 324'ünün aruzla yazıldığı görülmektedir. Bunlara atasözleri ve hikmetler dâhil edildiğinde aruzla yazılan mısra sayısı 380'i bulmaktadır. Bu manzumelerin 149'u dörtlük, 79'u beyit biçiminde yazılmıştır. Beyitlerin tamamı ile dörtlüklerin 27'si aruzla, dörtlüklerin 137'si hece ölçüsüyle yazılmış olup bunların çoğunluğu yedi, sekiz ve on iki hecelidir” (Bilgin, 2008: 1).

1. Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatı

Tasavvuf, sözcük ve sistem olarak Hz. Muhammed zamanında yoktur (Altıntaş, 1986, s. 4). Ruh, nefis ve zihinsel hayatın bir türü olan tasavvufun tanımı kişilere ve zamana göre değişmektedir. Bu tanımlardan bazıları tasavvufun nefsin bütün zevklerini terk etmek olduğunu söylerken, bazı mutasavvıflar ise aç kalmak, dünyayı terk etmek, hayattan alışlagelmiş ve hoş şeyleri uzaklaştırmak olarak tanımlamaktadır. İbn Haldun ise tasavvufu dünyayı terk etmek, Allah'a yönelmek, halkın sevdiği her şeyden uzaklaşmak olarak tanımlamaktadır (Altıntaş; 1986, s. 6). Birbirinden farklı bu tanımların birleştiği nokta, tasavvufta kişinin kendi arzularını, hatta varlığını göz ardı etmesi, maddi hayatın altında manevi hayatı hedeflemesi ve bunun hem ibadetlerde hem de gündelik hayatın her düzeyinde kendini hissettirmesinin sağlanmasıdır (Altıntaş, 1986, s. 62).

Tasavvuf kelimesinin a) Suffe ehlerinden, b) saff-ı evvel'den, c) Benû Sufa adlı bir kabilenin adından, d) Saflık ve temizlik anlamına gelen "saffet"ten, e) Yunancadaki "Bilgelik" anlamına gelen sofus'tan f) yün anlamına gelen sūf'tan türediği konusunda farklı görüşler vardır. Bunlar arasında en uygun açıklama Hz. Muhammed döneminde ve sonrasında dervişler tarafından sūf'tan (yün) yapılmış elbise giyilmesi sebebiyle tasavvufun yün kelimesinden geldiği şeklinde olmalıdır (Bilgin, 1995, s. 61). Nitekim Hz. Muhammed devrinde tasavvuf bir kavram ve sistem olarak var olmasa da, mutasavvıfların istediği yaşam tarzı mevcuttu. Hz. Peygamberin yaşamı ve sözleriyle teşvik ettiği bu "zühd" hayatı, dünya hayatına karşı bigâne olmayı temsil ediyordu (Bilgin, 1995, s. 63).

En geniş manada, nefsi yaratılmış her türlü bağdan koparmak (Altıntaş, 1986, s. 6) anlamına gelen zühdün tasavvuf tarihinde önemli bir yeri bulunur. Nitekim tasavvufun ilk tohumları Hicri birinci asırdan itibaren İslam'ın hızla yayılması ve bunun sonunda çeşitli siyasal çekişmelerin ve idarecilerin baskılarının artması ile gelişen ve yerleşen kuvvetli ve yaygın zühd hareketinde bulunur. Daha sonraki devirlerde zühd süratle tasavvufa dönüşmüştür (Nicholson, 1998, s. 690).

Tasavvufun kaynağı olarak düşünülen zühdle ilgili anlatıların yer aldığı metinler Hicretin ikinci yüzyılına kadar uzanmaktadır. Bu dönemden başlayarak zühd eğitimini bilen pek çok kişi, fikirlerini yaymak için Basra, Kufe, Hicaz ve Horasan'da dergâhlar kurmuşlardır. Sufilerin büyük şeyhi olan Hasan Basri ile eğilimin tasavvufa dönüşümü başlamıştır. Onun ardından zikir meclisleri ve tekkeler kurulmuştur (Altıntaş, 1986, s. 6). Tasavvufun gelişimi iki yoldan olmuştur. Birincisi, tasavvuftan önce varolan öğretilerin genişletilmesi, sınıflandırılması ve sistemleştirilmesi; İkincisi, yeni öğreti ve uygulamaların geliştirilmesidir (Nicholson, 1998, s. 702).

Hıristiyanlığın da tasavvuf üzerine etkisi olduğu düşünülmeyle birlikte ilk dönem zahid ve sufilerin sözlerinde Hıristiyanlık etkilerini gösteren çok az delil bulunmaktadır. Başka bir ifade ile bizzat İslam'ın bir ürünü olan bu zühd tasavvufu ruhi eğilim sahiplerini tatmin etmeyen İslamî Allah anlayışının kaçınılmaz bir sonucu olabilir (Nicholson, 1998, s. 691). Diğer yandan tasavvufun ilkeleri ile Hint felsefesi arasında benzerlikler olduğu açıktır. Fakat tasavvufun buradan alınıp alınmadığını tespit etmek ancak tarihi esasları dikkate almakla mümkündür (Nicholson, 1998, s. 698). Yeni-Eflatunculuk ile tasavvuf arasındaki dikkate değer benzerlikler tasavvuf ile Hint felsefesi sistemi arasındaki benzerliklerden daha kuvvetlidir. İslam'ın yayıldığı ilk asırlardan ibaren felsefe, tıp ve diğer Yunan ilimleri ile ilgili sayısız kitap Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu eserler, yeni araştırmalar için temel kabul edilmiştir. Hatta denilebilir ki İslam ilim ve felsefesi hemen hemen sadece Yunan hikmeti üzerine kurulmuştur. Özellikle tasavvufun ilk olarak geliştiği merkezlerden Suriye ve Mısır'da durum böyledir. Bu iki bölge, Yeni-Eflatuncuların, gnostiklerin ve Hıristiyan heretiklerin yoğun yaşadığı bölgelerden olduğu gibi asırlar boyu mistisizm ve panteizmin de iki büyük merkezi olagelmıştır (Nicholson, 1998, s. 700). Ancak tasavvuftaki bir takım fikirler diğer

bazı din ve düşünce akımlarıyla benzerlik içerse de bunların asla temelde olmadığı, tasavvufun kendine has ilke ve uygulamaların olduğu da açıktır (Altıntaş, 1986, s. 7).

Hicri üçüncü yüzyıla geldiğimizde yani Kaşgarlı'dan hemen önceki dönemde tasavvuf, tamamen yeni bir karakter kazanmıştır. Çünkü daha önce tasavvuf anlayışı kurtuluş niyetine yani dini buyrukları yerine getirme amacına yönelikti. Hâlbuki üçüncü asırdan itibaren Ma'ruf el Kerhi gibi tasavvufçularla birlikte tasavvuf esas olarak ma'rifete (Allah'ı bilme ve tanıma) dönük bir hal almıştır (Nicholson, 1998, s. 698).

Kaşgarlı Mahmud döneminden önce Orta Asya coğrafyasında birçok büyük tasavvufçu yaşamış ve öğretilerini anlattıkları okullar (dergâh) açmışlardır.³ Bundan da anlaşılıyor ki tasavvuf kültürü Kaşgarlı'nın yabancı olmadığı bir sistemdir ve farklı kanallarla, düzensiz ve kontrolsüz temaslarla dahi olsa Türkistan'da Türk göçebelerinin arasında bilinmesi muhtemeldir.

Arap edebiyatına göre sufi tarzı şiirlerin daha çok geliştiği İran edebiyatında sufizme dair düşünceleri eserlerinde ilk kullanan kişinin Ebu Said Ebü'l-Hayr (ö. 1048) olduğu kabul edilmektedir. Kendisi dörtlük manasına gelen rubai türünden pek çok manzum eser kaleme almıştır. (Bilgin, 1995, s. 66). Ebu Said Ebü'l-Hayr'ın yaşadığı dönem Kaşgarlı'ya çok yakındır. İlk tasavvuf şiirlerinin yazılış döneminden kısa süre sonra benzer temadaki şiir ve ifadelerin 1072 yılında tamamlanan Divan'da karşımıza çıkması bu edebi eserlerin dünya tasavvuf geleneğindeki ilk örnekler arasında kabul edilmesi gerektiğini de gösterir.

2. Divanü Lügati't-Türk'te Yer Alan Tasavvufî ve Ahlakî Unsurlar

2.1. Nefis ve Akıl

Nefis kelimesi Arapça bir kelime olup sözlük anlamı olarak öz varlık, kişilik anlamlarına gelir. Nefs, kötülüğe yönlendiren anlamında anlaşıldığı gibi, Allah'ın insana üflediği ilahî zat, Rahmânî ruh anlamında da kullanılmaktadır. Nefsi kontrol etme, s. Kişinin arzularını veya öfkesini kontrol etmesi sabırlı olması anlamına gelir. "Nefsle mücadele, dünyevi savaştan daha zordur" Hadisi, kişinin nefsinin islah etmesinin ve zapt altına almasının güç olduğuna işaret etmektedir (Cebecioğlu, 1997, s. 199).

Akıl, insanlarda bilişsel yeteneğe verilen addır. İslam'da dinin emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından uzak durmak için akıl ve olgunluk şarttır. "Akıl ile nefis birbiriyle savaştadır" atasözü, aklın her zaman iyiyi, güzeli ve faydalı olanı seçeceğini; Bencillige, şehvetlere, kötülüğe yol açan nefis denilen arzunun ise buna karşı hareket edeceğini anlatır. (Cebecioğlu, 1997, s. 16). Tasavvufta nefse uymak insanın zayıflığını ve günaha eğilimini gösterirken, akılla hareket etmek, dolayısıyla İslam'ın emrettiği yolda yürümek olgunluğu, iradenin güçlülüğünü ve doğru bir insan olmayı sağlar.

Divan'da nefis, kişinin kendi, özü, kalp, gönül gibi kelimelerle birlikte yer alırken akıl ise anlayış, zeyreklik, zekâ, hikmet, bilim ve ilim kelimeleri ile birlikte yer almıştır. Divan'da nefis ve akılla ilgili kelimeler şu şekildedir:

Öz: "Öz, kendi, nefis" (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 45).

Kendü: "Kendi, zat, nefis." (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 419).

Köngül: "Kalp, gönül, anlayış, nefis." (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 366).

Ök: "Akıl ve anlayış" (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 48).

Teytik (tetik): "Akıllı ve zeki" (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 33).

2.2. Allah Dostları

³ Ebu'l-Abbas Seyyâri (Ö. 342 /953). Mervlidir. Ebil Tûrâb Nahşebi (Ö. 245 /859): Horasanlıdır.. Ahmed b. Hadra Neyh (Ö. 240 /854): Horasanlıdır. Hatemul-Esam (Ö. 237 /851): Horasan şeyhlerindedir. Bişr Hafî (Ö. 227 /841): Merv'de doğmuş, (8,139) Abdullah b. Mübarek (Ö.118/736181/797): Mervlidir, Fudayl b. Iyaz (Ö. 187 /802): Semerkand'da doğmuştur. Şakik Belhi (Ö. 164 /780): Horasanlıdır (Altıntaş, 1986: 138-144).

Tasavvufta hak erenler, evliya, üçler yediler kırklar, derviş, mürşit, gavs, veli, rabbani gibi sıfatlarla anılan, kendini Tanrı yoluna adanmış, hayatını nefis mücadelesiyle geçirmiş kişiler için kullanılan genel bir adlandırmadır. Divan'da Kulbak isimli bir Allah dostundan şu şekillerde bahsedilmektedir:

Kulbak: “Bir Türk tapganının, din ulusunun adıdır. Balagasun dağlarında bulunurdu. Anlattıklarına göre, bur gün sert bir kaya üzerine ‘Tenğri kulu Kulbak’ diye yazar; yazı, apak meydana çıkar; bir de bir ak kaya üzerine bu yazıyı yazar; yazı, kara olarak belirir. İzleri bugüne kadar durmakta imiş.”(Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 475).

2.3. Hayatın Faniliği

Fanilik Arapça'da geçici, fani, sonlu, tükenmiş anlamlarına gelir. Bir şeyin geçiciliğini belirtmek için “fani” kelimesi kullanılır. Tasavvufta farklı kullanımları vardır. Örneğin, “Hak ile baki olması sebebiyle hiçbir şeyi kalmayana, ölümlü denir.” (Cebecioğlu, 1997, s. 80). Tasavvufta ömrün, sağlığın ve güzelliğin geçiciliği sık sık vurgulanmakta ve bu dünyaya bağlanmanın anlamsızlığı, bu dünyanın geçici güzellik ve iştah açıcı şeylerle insanları aldattığı tasavvuf eserlerinde dile getirilmektedir.

Divan'da da hayatın hızla biteceği, her şeyin sonunun geleceği, zamana karşı direnmenin bir sonuç getirmeyeceği şu mısralarla anlatılmaya çalışılmıştır:

Öd geçer kişi tuymas, Yalñuk oğlu menğgü kalmaz: “Zaman geçer, insan duymaz, Âdemoğlu bengi kalmaz.” (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 44).

“Togup takı kalmadı menğgü eren

Ajun küni yulduzu tutçı togar”

“Doğan adamlar da ebedî kalmadı. Dünyanın güneşi, yıldızı durmadan doğar.” ‘Zamanı anlatarak diyor ki: Doğan kimse ebedî olarak yaşamadı, dünyanın yıldızı, güneşi, daima doğar yıpranmaz.’ (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 378).

2.4. Sabır

Sabır, dayanma gücü, acı, yoksulluk, haksızlık gibi olumsuz durumlar önünde sessizce beklemenin erdemi anlamına gelen Arapça bir sözcüktür (TDK, 2005: 348). Sabır, başınıza gelen bela ve musibetlere katlanmak anlamına geldiği gibi, ibadetin devamlılığına da sabır denir (Cebecioğlu, 1997, s. 221). Tasavvufta bireyin ruhsal olgunluğa erişmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri de sabırdır. Tasavvufçu manevi yolculuğunda hem bedensel, hem ruhsal sıkıntılara sabrederek kendini geliştirmeye çalışır (Erginli, 2006, s. 852).

Divan'da sabreden kişiye ne dendiği, insanın ne kadar dayanıklı olduğu, zorlukların dünyanın bir gerçeği olduğu için sabretmenin gerekliliği gibi konularda şu ifadeler yer almaktadır:

“Kelse kalı katığlık erter teyü seringil

Ödhlüğ ışın bilip tur ança anğar tirengil”

“Sana şiddetli bir felâket gelirse geçer diye sabret. Zamanenin işini bilerek dur. Ona öylece diren.” (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 233).

2.5. Dünya'ya Aldanmak

Dünya'ya aldanmak, Dünya malına, servetine, Dünya'nın sunduğu zevklere, hırslara kapılmak demektir. Daha önce bahsettiğimiz hayatın faniliği ve nefis konularıyla yakından ilgilidir. Nefsine uyan ve bu hayatı hiç bitmeyecekmiş gibi gören kişiler dünyaya aldanmış olurlar ve tasavvufta bu kişiler olgunlaşmamış kişiler olarak değerlendirilir. Tasavvufçular için Dünyayı bilmenin alameti, dünyayı terk etmek, ona güvenenlerden, onu sevenlerden, tercih edenlerden, ona fazla değer verenlerden uzak durmak, orada münzevi şekilde ve zühd içinde ömür geçirmektir (Erginli, 2006, s. 188).

Divan'da Dünya'nın aldaticılığı, dünya lezzetlerine kapılmanın yanlışlığı, dünyaya kanıp Tanrı'yı unutma sonucu başa gelen felaketler, dünya malını elde etmek için yanlış yola

sapma, zenginliğin geçiciliği, açgözlülerin sonu gibi konular hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

Arguç: “İnsanın aldandığı nesnelere. Arguç ajun: Dünya, aldatici dünya.” (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 95)

“Eren kamuğ artadı nengler udhu

Tawar körüp uslayu eske çukar”

“Mal yüzünden adamlar hep bozuldu; mal gördüklerinde kartal gibi leşin üzerine inerler. Mala tamâ etmek yüzünden halkın ahlâkı bozuldu; bir mal gördüklerinde, kartalın leşe konduğu gibi konarlar.” (Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 17).

“Sewünmegil yund ögür adhgır anın

Altun kümüş bulnaban ağı tawar”

“At, aygır ile altın, gümüş, ipek kumaşla sevinme. Bunlardan kendin için hayırlı iş edin.” (Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 153).

2.6. Bilgili ve Ahlaklı İnsanlara Yakın Olmak ve Onlardan Eğitim Almak

Dinî ve tasavvufî konularda bir manevi önderin himayesi altında eğitim almak yüzyıllardır bir gelenek halini almıştır. Eğitim veren bu kişiye tasavvuf terminolojisinde “mürşit” denirken, eğitim alan kişiye de “mürît” denir. Tasavvuf geleneğinde gerçek rehber Hz. Peygamber'dir. Diğer rehberler ise onun manevi mirasını almayı başarmış kişilerdir. (Cebeocioğlu, 1997, s. 191). Mürşit olmadan bu eğitimin mümkün olmayacağına dair güçlü bir düşünce vardır. Kaşgarlı'nın yaşadığı devirde de gerek manevi gerekse dünyevi ilimleri öğrenmek için bilge bir şahsiyetin himayesinde olunması gerektiği onun Divan'ında açıkça görülüyor. Her topluluğa bir önder gerektiği, bilge kişilerden ahlaki dersler alınmasının faydası, eğitim alırken mütevazı olunmasının önemi, ders almak için akıllı kimselerin tercih edilmesinin zarureti şeklindeki ifadeler Divan'da şu şekilde yer almaktadır:

“Bilgin, akıllı, hikmet sahibi kimselerin sözünü dinle, onda olan edep ve faziletleri öğren, öğrendiğinle amel et.” (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 428).

“Oğlum sanga kodhurmen erdem öğüt xumaru

Bilge eriğ bulup sen bakkıl anıñ tabaru”

“Oğlum sana fazilete, öğüt, miras bırakıyorum. Bilgin bir adam bularak onun tarafına bak.” (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 440).

“Ögren anıñ biligin künde anğar baru

Kotkulıkn tapıngıl kodhgıl küwez naru”

“Her gün yanına giderek onun bilgisini öğren, gönül alçaklığıyla ona hizmet et, gururu bir yana koy.” ‘Oğluna öğüt vererek diyor ki: Bilgin ve hâkim bir kimseye rastladığında her gün onun yanına git, ondan hikmet öğren; ondan, gönül alçaklığıyla bilgi edin, gururlanmayı bırak.’ (Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 140).

2.7. Yumuşak Huylu ve Alçak Gönüllü Olmak

Tasavvufla meşgul kişilerin sahip olması gereken niteliklerin başında yumuşak huylu ve alçak gönüllü olmaları gelmektedir. Bu nitelikler birçok tasavvufun eserlerinde dile getirilmiş hatta birinci derecede öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Tasavvuf terminolojisinde yumuşak başlı olmak Arapça kökenli olan hilm kelimesiyle ifade edilmektedir. Öfke anında kul, sakinliğini ve sessizliğini muhafaza ederek karşısındakinden uzak durabiliyorsa bu özelliğe hilm denir. Rabbimiz de el-Halîm'dir, günaha giren kulunu hemen cezalandırmaz (Cebeocioğlu, 1997, s. 115).

Divan'da birçok defa yumuşak huylu olmayı, alçak gönüllülüğü, halka karşı güler yüzlülüğü ve itaatkârlığı övücü ifadelerle yer verilmiştir:

Kotku er: “Alçak gönüllü, yumuşak huylu kişi.” (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 427).

Sun kişi: “Yumuşak huylu, yüreği selek adam” (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 138).

“Uluğlukuğ bolsa sen edhgü kılın

Bolgil kişig begler katın yakşı ulan”

“Büyüklüğe eriştiğin zaman iyi huylu ol, beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol.”
‘Rütbe ve ululuk bulduğun zaman huyunu güzel kıl; beyler yanında başkaları için daima hayır
eriştiren kişi ol.’ (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 64).

2.8. Cömert ve İyiliksever Olmak

Tasavvuf eserlerinde cûd, kerem, sehâ gibi Arapça kelimelerle ifade edilen cömertlik, maddi veya manevi ihsanlar, hayırlar veya iyilikler anlamında kullanılır. Böyle bir ihsana kavuşan mutasavvıf, "keremin var olsun" diyerek Rabbine minnetini ifade eder. Tasavvufta cömertlik, kişinin olgunluğunun göstergesi olarak anlaşılmıştır (Cebecioğlu, 1997, s. 284). Tasavvufçuların cömert ve yardım sever olmaları onların en belirgin vasıflarından biridir.

Divan’da da iyiliğin kalıcılığı, açları doyurmanın ve yemeğini paylaşmanın, insanlığa faydalı kalıcı eserler bırakmanın önemi, cimrilüğün kötülüğü ve yakınlarla yardımla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

Yalnguk oğlu yokadhur edhgü atı kalır: “Âdemoğlu yok olur; iyi adı kalır. Âdemoğlu ölümle yokluğa gider iyi adı kalır.” ‘Bu sav, her zaman iyilik yapmakla emrolunan kimse için söylenir.’ (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 384).

“Bolsa kiminğ altun kümüş ırla iter
Anda bolup Tengrigrerü tapgın öter”

“Kimin altını, gümüşü olsa yurtluk yapar; orada oturarak Tanrıya karşı tapkısını öder.”
‘Altını, gümüşü bulunan kimse yurt tutar; yurdunda yerleştiğinde yüce Tanrıya olan tapkısını öder.’ (Kaşgarlı Mahmud, 1986, s. 251).

“Koşnı konum ağışka
Kılgıl anğar ağırlık
Artut alıp anungıl
Edhgü tawar ogurluk”

“Konuya, komşuya ve hısımlara iyilik et, onları ağırla, armağan alıp güzel, uğurlu mallar hazırla.” ‘Akrabalarına ihsan et, onlara ikram kıl! Bir hediye alırsan daha iyi karşılık hazırla.’ (Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 114).

Sonuç

“Divanü Lügati't-Türk” Karahanlı Dönemi Türkçesi'nin en yaygın kullanılan kelimelerinin yer aldığı, Arapça açıklama ve çevirilerle hazırlanmış en eski Türkçe-Arapça sözlüktür. Döneminde yazılan diğer Türkçe eserlere göre tamamına yakınında Türkçe kökenli kelimelere yer verilmiştir. Divan'ın içeriği saha araştırmalarına dayandığı için o dönemin yaşayan Türkçesini yansıması bakımında değeri paha biçilmezdir. Bununla birlikte içinde yaşadığı çağ, Türklerin kitleler halinde İslam'a geçtiği de bir dönem olma özelliğine sahiptir. Bu sebeple Divan'da İslami birçok kavrama da yer verilmiştir. İslam'ın yorumların-dan biri olan tasavvuf Türklerin İslam'ı kabul ettiği bu dönemde İran ve Arap ülkelerinde olgunlaşmış ve Türk coğrafyasının İran'la komşu olduğu bölgelerde etkisini göstermeye başlamıştır. 11. yüzyılın başında tekke denile tasavvuf okulları faaliyetlerini artırırken tasavvuf edebiyatı da bu dönemde Farsça ve Arapça olarak ilk eserlerini vermiştir. Divan'da yer alan Türkçe kelime ve metinlerde de tasavvuf düşüncesinin etkisini görmek Türklerin tasavvuf öğretilerine çok erken dönemlerde ilgi duyduğunu ve ona dâhil olduğunun anlaşılması bakımında çok önemlidir. Divan'da dinî, tasavvufî ve ahlaki pek çok konu birbirinden güzel örneklerle kendine yer bulmuştur. Bunlar, nefis ve akıl, Allah dostları, hayatın faniliği, sabır, dünyanın aldaticılığı, bilge insanlara yakın olmak, yumuşak huy, iyilik ve cömertlik gibi konulardır. Bu yönüyle “Divanü Lügati't-Türk” hem Türk toplumunun “değerler dünyasını” bizlere yansıtmakta, hem de tasavvuf konusunda dönemine göre hiç de azımsanamayacak bir gelişime ve söz dağarcığına sahip olduklarını ispatlamaktadır.

Kaynakça

- Aliyev, A. (2015). Makhmud Kashgari-Uchenyy-Entsiklopedist perioda renessansa v gosudarstve Karakhanidov. *Vestnik Kyrgyzsko-Rossiyskogo Slavyanskogo Universiteta*, 15(10), 12-15.
- Altıntaş, H. (1986). *Tasavvuf tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basımevi.
- Bilgin, A. (1995). Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı. *İlmî Araştırmalar*, 1, 61-82.
- Bilgin, A. (2008). Dîvânü Lugâti't-Türk'teki manzumelerin tematik açıdan divan şiiri ile ilgisi. *Kâşgarlı Mahmud Kitabı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Rehber Yayınları.
- Çöloğlu, R. (2020). Başkurt Türklerinin halk edebiyatında münâcât, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 43-54.
- Erdoğan, İ. (2016). Divânu Lugâti't-Türk'te yer alan bazı dinî kavramlar. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 27(2), 164-172.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Kalem Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (1985a). *Dîvânü Lügâti't-Türk, I* (Çev. Besim Atalay), TDK Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (1985b). *Dîvânü Lügâti't-Türk, II* (Çev. Besim Atalay), TDK Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (1986). *Dîvânü Lügâti't-Türk, III* (Çev. Besim Atalay), TDK Yayınları.
- Nicholson, R. (1998). Tasavvufun kaynağı ve gelişimi üzerine tarihî bir araştırma, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 689-708
- Pylev, A. (2015) Drevneyshiye obraztsy tyurkskoy musul'manskoy misticheskoy poeziiv «Divan lugat at-turk» Makhmuda Kashgarskogo. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Vostokovedeniye i afrikanistika*, S 4, s. 109-114.
- Şimşek, H. İ. (2012). Tasavvufî düşüncede Hz. Muhammed algısı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), 29-52.
- T.D.K. Sözlük, (2005). TDK Yayınları.
- Turan, O. (1998). *Selçuklular ve İslamiyet*. Boğaziçi Yayınları
- Üşenmez, E. (2008). Karahanlı eserlerindeki söz varlığı hakkında. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 1915-1922.
- Yılmaz, N. (2008). 11. yüzyıl Müslüman Türk Dünyasındaki din anlayışının Divanü Lügati't-Türk'teki yansımaları. *Electronic Turkish Studies*, 3(4), 1001-1035.

Türkmen, Y. (2023). Yabancılara Türkçe öğretiminde yanlış çözümlemesi yöntemiyle yazma becerisinin gelişiminin boylamsal incelenmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 73-94.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YANLIŞ ÇÖZÜMLEMESİ YÖNTEMİYLE YAZMA BECERİSİNİN GELİŞİMİNİN BOYLAMSAL İNCELENMESİ

Yeşim TÜRKMEN*

Öz: Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de Türkçe öğrenen yabancıların yazma becerilerinin A1, A2, B1, B2 seviyelerinde boylamsal olarak nasıl geliştiğini tespit etmek ve yazılı anlatımlarında yaptıkları yanlışlardan hareketle Türkçe dil görünümünü betimlemektir. Araştırma, öğrencilerin metinlerinde metindilbilim küçük ölçekli yapı düzlemini oluşturan dil öğelerinin boylamsal olarak tespit edilmesi ve bu öğelerde yapılan yanlışların yanlış çözümlemesi yaklaşımı ile dilsel, bilişsel işleme ve iletişimsel özelliklerine göre boylamsal olarak değerlendirmesi açısından önemlidir. Araştırma nitel yaklaşımla oluşturulan genel tarama modelinde, betimsel bir alan araştırmasıdır. Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı içerisinde Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi TÖMER’de eğitim alan ana dili Türk lehçelerinden olan 9, ana dili Arapça olan 11, ana dili Farsça ve Farsçanın lehçelerinden olan 14, toplam 34 öğrenci oluşturmuştur. Veriler öğrencilere A1, A2, B1, B2 seviyelerinin sonunda 250-300 sözcükten oluşan metinler yazdırılarak elde edilmiştir. Metinlerde bağlaşıklık unsurları bulunmuş ve her seviye için kullanım tespit edilmiştir. Bu unsurlar yanlış çözümlemesi ile incelenmiş ve tablolaştırılmıştır. Daha sonra, araştırmacının ulaştığı yanlış çözümleme ile ilgili bulgular üç uzmanın görüşüyle de incelenmiştir. Araştırma sonucunda incelenen 13 bağlaşıklık unsurunun %84,61’inde doğru kullanım doğrultusunda gelişim görülmüştür. Gönderim unsurların %75’inde A1 seviyesinden itibaren yanlış yüzdesinin düzenli olarak düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Dört seviyedeki toplam dilsel, bilişsel ve iletişimsel yanlışların A1 seviyesinden B2 seviyesine düştüğü görülmüştür. Öğrencilerin dört seviyede en fazla biçimbilimsel yanlış yaptığı tespit edilmiştir. Bilişsel işleme yanlışları olarak en fazla değişim yapılmıştır. Dört seviyede toplam yanlış içerisinde bölümsel yanlış yüzdesi bütünsel yanlış yüzdesinden yüksektir. Araştırmada yanlış çözümlemesi ile yanlışın tanımlanması ve bağlaşıklık unsurunun kullanımı ile ilgili gelişim sonuçlarına ayrıca yer verilmiştir. Araştırmada ulaşılan sonuçlar doğrultusunda araştırmacılara öneriler verilmiştir. Araştırmanın yazma becerisinin boylamsal olarak nasıl geliştiğine yönelik eğitimcilerle yol göstereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, yazma becerisi, yanlış çözümlemesi, bağlaşıklık.

IN TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS A LONGITUDINAL INVESTIGATION OF THE DEVELOPMENT OF WRITING SKILLS WITH WRONG ANALYSIS METHOD

Abstract: The purpose of this study is to determine how the writing skills of foreign learners of Turkish in Türkiye develop longitudinally at A1, A2, B1, B2 levels and to describe their Turkish language appearance based on the mistakes they make in their written expressions. The research is important in terms of longitudinally determining the language elements that constitute the small-scale structure plane of textlinguistics in the students' texts and longitudinally evaluating the errors

* Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yesim3448.t@gmail.com

 ORCID ID: 0000-0002-8114-6495

made in these elements according to their linguistic, cognitive processing and communicative features within the wrong analysis approach. The research is a descriptive field study in a general survey model with a qualitative approach. The study group of the research consisted of 9 native speakers of Turkish dialects, 11 native speakers of Arabic, 14 native speakers of Persian and its dialects, and 34 students in total, who received education at Niğde Ömer Halisdemir University TÖMER in the 2017-2018 academic year. The data were held in by having students write texts of 250-300 words at the end of A1, A2, B1, B2 levels. Cohesion elements were found in the texts and usage was determined for each level. These elements were analyzed and tabulated through error analysis. Afterwards, the researcher's findings on miscoding were analyzed with the opinions of three experts. As a result of the research, 84.61% of the 13 elements of cohesion analyzed showed improvement in the direction of correct usage. It was concluded that the percentage of errors decreased steadily from A1 level onwards in 75% of the sentences. It was observed that the total linguistic, cognitive and communicative errors at four levels decreased from level A1 to level B2. It was found that students made the most morphological errors at four levels. The most common cognitive processing error was substitution. In the four levels, the percentage of partial errors in total errors is higher than the percentage of holistic errors. In the study, the developmental results related to error analysis, error identification and the use of cohesion were also included. In line with the results obtained in the study, suggestions were given to the researchers. It is thought that the study will guide educators on how writing skills develop longitudinally.

Keywords: *Teaching Turkish to foreigners, error analysis, writing skills, cohesion.*

Bireyin varlığını dünyaya kanıtlamasının yegâne yollarından biridir dil. Anlattıklarımız alıcının anladığı kadardır. Ne kadar anlaşılacak istiyorsak, kendimizi o kadar iyi ifade edebilmeliyiz. Bireyin düşüncelerini diğer bireylere anlaşılır, etkili aktarabilmesi için dili etkili bir şekilde kullanması zorunludur ki bu doğrultuda “dil” artık bir amaç haline dönüşür. Tarih boyunca milletler diğer milletlerle anlaşabilmek için ana dilleri dışında bir dili öğrenmek zorunda kalmışlardır. Hengirmen (1997)’de Akadların kendilerinden daha ileri bir uygarlık olan Sümerleri ele geçirdikten sonra onların dillerini öğrendikleri ifade edilmiştir.

Yabancılara Türkçe öğretimi belirli bir döneme kadar sistemli bir şekilde ilerleyememiştir. Orhun yazıtları ve Uygur dönemi kaynakları Türkçe öğrenilmesine dair ilk adımlar sayılsa da Karahanlı döneminde, Kaşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan Divan-ü Lügat-it Türk yabancılara Türkçe öğretiminde Türkçe öğretimi amacıyla hazırlanan önemli bir eserdir. Sözlük ve kılavuz türü eserler belirli bir dönem Türkçe öğrenilmesine katkı sağlamış, doğal yoldan Türkçe öğrenimini desteklemiştir. Kıpçak Türkçesinde Codex Cumanicus da bu doğrultuda sözlük niteliğinde Türkçe öğrenilmesine katkıda bulunmuş bir eserdir. Osmanlı Döneminde yabancılara Türkçe öğretimi için eserler yazılmıştır. Osmanlı Dönemi’nde Türkçe öğretimi için sözlük, gramer kitapları ve konuşma kılavuzları hazırlanmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi, ilk defa Venedikliler tarafından 1551 yılında başlatılmıştır (Nurlu, 2019, s. XII). Türkçenin Türkler tarafından kurumsal olarak öğretilmesi ise 1984 yılında Ankara Üniversitesi tarafından Türkçe Öğretim Merkezi’nin kurulması ile başlamaktadır. Ayrıca dünyada yabancı dil öğretiminde çok dillilik ve çok kültürlülük kavramlarına önem veren Avrupa Konseyi Eğitim Bölümü, dil eğitimini etkin bir şekilde uygulamak gereksinimi üzerine 1971 yılından itibaren çalışmalar yürütmüştür. Avrupa Diller Yılı olarak kabul edilen 2001 yılında Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesini yayımlamıştır. Yabancı dil öğretimi sistemli bir şekilde sürdüren ülkeler için yabancı dil öğretiminde Çerçeve Program bir rehber niteliğindedir. Yabancılara Türkçe öğretiminde Türkiye Maarif Vakfı tarafından 2019 yılında hazırlanan Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Programı alanda en büyük açığı kapatmış ve öğretimin sistemli bir şekilde sürdürülmesini sağlamıştır.

Günümüz dünyasında da bireyin kendi dili dışında başka diller bilmesi bir zorunluluktur. Küreselleşen dünyada sadece ana dil bilgisi yeterli değildir.

Bir dilin öğrenildiği ancak dil becerilerinin doğru ve etkili kullanımı ile anlaşılır. Yabancılara Türkçe öğretiminde etkili iletişimin değerlendirmesi sözlü ve yazılı metinlerle daha doğru bir şekilde tespit edilebilmektedir. Bu değerlendirmede en çok kullanılan

yöntemlerden biri yazılı metin değerlendirilmesidir. Yabancılara Türkçe öğretiminde yazma becerisi göz ardı edilmeyecek bir alandır. Durmuş (2013) yazma becerisini şöyle tanımlamıştır:

“Düşünceleri; örnekler, kanıtlar gibi verilerden yararlanarak açıklayan; kimi örneklerinde günlük hayatın temel yazılı iletişimini sağlamayı, kimi örneklerinde ise etkili bir dil kullanmayı amaç edinen; bunu yaparken standart bir dilin katı yazım ve noktalama kurallarına ve de dil bilgisinin karmaşık ve çeşitli yapılarına bağlı kalarak ortaya koyan bir anlatma becerisidir” (Durmuş,2013, S. 206).

Bir dilde metin yazabilme yeteneği öğrencinin o dilde yazma becerisinin gelişmesinin değerlendirilmesinde önemli bir ölçüttür. Yazma becerisi yabancıların Türkçe öğrenirken en çok zorlandıkları alandır. Açık (2008) tarafından yapılan çalışmada yabancı uyruklu öğrencilerin yazmada %40 oranında zorlandığı ifade edilmiştir. Bir dilde dört temel beceri ne kadar doğru bir şekilde kazanılmışsa o dili öğrenen kişi kendini o dilde o kadar anlatabilir. Yazma becerisi ise bu beceriler arasında en zor beceri olarak görülmektedir. Yazılı metin oluşturmada önemli ölçütlerden biri metindilbilimsel ölçütlerdir. Dili düzgün (2017)’de ifade edildiği gibi tümcenin ötesine geçip anlam üretimini inceleyen metindilbilim yabancı dil öğrenen bireyin metni nasıl oluşturduğunu, metin içerisindeki anlamı nasıl ürettiğini somut olarak betimleyebilmek için önemli bir alandır. Bir metnin metin olabilmesi için metinsellik ölçütlerini taşıması gerekir. Metinsellik ölçütleri bağlaşıklık, bağdaşıklık, amaçlılık, bilgisellik, kabul edilebilirlik, durumsallık, metinlerarasılıktır. Aşkın Balcı (2018) bilgisellik, kabul edilebilirlik, amaçlılık, durumsallık” öğelerinin ilgili dili bilmeyen kişiler için bir değer kazanmadığını ifade etmiştir. Aynı şekilde bağdaşıklık da metnin derin yapısı, tutarlılıkla ilgilidir. Bu ölçütlerin öğrencilerin özellikle A1 seviyesi metinlerinde tespiti zordur. Bu nedenle çalışmamızda A1 seviyesinden itibaren metindilbilim ölçütlerinden küçük ölçekli yapı çözümlemesi uygun görülmüştür.

Küçük ölçekli yapı metindeki dilsel öğeler arasındaki ilişkileri betimler. Torusdağ-Aydın (2019)’a göre bir tümce dizisinin metin özelliği taşıyabilmesi için gereken öğeleri kapsar. Çalışmamızda küçük ölçekli yapı incelemesi; Dili düzgün (2017), Torusdağ-Aydın (2019)’ın sınıflandırması ile yapılmıştır.

Yeni dil öğrenme sürecinde öğrenciden beklenen hedef dildeki metin unsurlarını öğrendiği seviye için doğru kullanmasıdır. Metin oluşturma sürecinde yapıların doğru kullanımı, seviye ilerledikçe bu yapıların ne kadar doğru kullanıldığı yazma becerisinin gelişiminin tespit edilmesi açısından önemlidir. Çetinkaya (2015)’da da ifade edildiği gibi yanlış çözümlemesi yapılan yanlışın tanımlanmasında etkili bir yöntemdir. Yanlış çözümleme; yanlışın hangi öğede yapıldığı, nasıl yapıldığı ve yanlışın metnin okur ile iletişimde etkisini ölçen bir yöntemdir. Çetinkaya (2015)’da yanlış çözümlemesinin ikinci bir dil öğrenenlerin dil öğrenme sürecinde belirli bir aşamada yaşadıkları dilsel zorlukların ve gereksinimlerin belirlenmesinde yardımcı olacağını belirtmiştir.

Alan yazında yanlış çözümlemesine dair çalışmalardan Büyükikiz-Hasırcı (2013) çalışmalarında 2 orta düzeydeki öğrencilerin yazılı anlatımlarını incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre yanlışların yüksek yüzdeden düşüğe sıralaması yazım-noktalama yanlışları, dilbilgisel yanlışlar, sözcük seçiminden kaynaklanan yanlışlar ve sözdizimsel yanlışlar şeklindedir. Yağmur Şahin (2013)’de ise B2 seviyesinde Türkçe öğrenen yabancıların yazılı anlatımlarında eklerin kullanımı incelenmiştir. Öğrencilerin hal, tamlama, kip ve şahıs, fiilimsi, fiil çatısı ve çokluk eklerinde yanlış yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. İnan (2014) çalışmasında yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B2 düzeyindeki öğrencilerin yazım, noktalama ve ses bilimsel, sözcük-anlamsal, biçim-söz dizimsel ve süreç temelli yanlışlar yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Çetinkaya (2015) çalışmasında B2 düzeyinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen, ana dili Arapça olan öğrencilerin yazılı anlatımlarını yanlış çözümlemesi ile incelemiştir. Yanlışların yüksek yüzdeden düşüğe biçimbilimsel, sözdizimsel, yazımsal,

sözcüksel-anlamsal şeklinde sıralandığı sonucuna varılmıştır. Bilişsel işleme yanlılarında en çok değiştirim, sonrasında yer değiştirim, ekleme ve eksiltme gelmektedir. Çalışmada incelenen yazılı anlatımlarda bölümsel yanlış yüzdesi bütünsel yanlış yüzdesinden yüksektir.

Araştırmamız ; A1, A2, B1, B2 seviyelerinde metin oluşturma sürecinde bağlaşıklık yapılarının kullanımı ve hangi seviyede ne kadar doğru kullanıldıklarının, seviyelere bağlı bu yapılarda yanlış kullanımın ne derecede olduğunun, sonraki seviyelerde yapının doğru ve yanlış kullanımı ile gelişiminin tespiti ile farklı seviyelerde yapılarda yanlış tanımlamasının yapılması açısından, alanda bu konuda boylamsal çalışmaların yetersiz olması nedeniyle önem taşımaktadır.

1. Metindilbilim/Bağlaşıklık

Bağlaşıklık; metindeki dilsel, dilbilgisel uyum, yani bütünlüktür ve dilbilgisel bağımlılık üzerine kuruludur (Dilidüzgün, 2017, S. 28). Yabancılara Türkçe öğretiminde özellikle A1 seviyesinde metin incelemesi yapılırken dilbilgisel uyum ilk belirleyici sayılabilir. Dilidüzgün (2017)'de ifade edildiği gibi metnin bütünsel anlamına ulaşmak için bağlaşıklık ve bağlaşıklığı içeren küçük ölçekli yapı düzleminin incelenmesi gerekir. Küçük ölçekli yapı incelemesinde bağlaşıklık içerisinde gönderim, eksilti, değiştirim, bağıntı ögeleri, zaman uyumu, yineleme, işlevse tümce görüngesi, titremleme ögeleri incelenmektedir (Dilidüzgün, 2017; Torusdağ-Aydın, 2019).

Gönderim; dilin yeterli, etkili, akıcı biçimde kullanılmasını sağlamak, metindeki konuları alıcının beyninde aktif tutmak ve metinde konu bütünlüğünü oluşturmak için metindeki bazı sözcük, kavram ya da düşüncelerin metin boyunca farklı dilsel ögelerle yinelemesidir (Dilidüzgün, 2017, s. 51-52). Okurun metinden kopmamasını sağlar. Ayrıca yabancı dil öğrenen bireyin bu unsuru doğru kullanabiliyor olması metnindeki kavramlar arası ilişkiyi doğru sağlayabildiğini, metnin okur zihninde etkin olarak kalmasını, devam etmesini, ifadelerin birbirini tamamlayabilmesini yani konu bütünlüğünü doğru bir şekilde kurabildiğini gösterir. Gönderim; kişi adılı, dönüşlülük adılı, işaret ve yer adılı, işaret sıfatı, iyelik eki, kişi eki, belirtme durumu soru ile yapılabilir (Dilidüzgün, 2017, s. 52; Torusdağ-Aydın, 2019, s. 95).

Değiştirim; bir ögenin başka bir öge yerine kullanılmasıdır. Gönderim anlam düzeyinde bir ilişki iken değiştirim sözcük ve sözcük grupları gibi dil unsurları arasındaki sözcüksel-dilbilgisel ilişkidir (Torusdağ-Aydın, 2019, s. 138). Dilidüzgün (2017) değiştirimin gönderimden farklı olarak belli bir varlığa değil, belli varlıkların oluşturduğu bir sınıfa işaret ettiğini ifade etmiştir. Yabancı dil öğrenen bireyin doğru bir şekilde değiştirim yapabildiği metninde bir kavramı başka bir kavramla karşılayabiliyor olduğunu, bir tümceyi farklı bir sözcükle karşılayabiliyor olduğunu, “öyle”, “böyle” gibi işaret belirteçlerini doğru kullanabildiğini göstermektedir.

Eksilti; anlatım kaybına yol açmamak koşulu ile bir tümce içinden zamanla bazı sözcükleri atma işidir ya da kullanılmayışları anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesidir (Günay, 2017, s. 86). Yabancı dil öğrenen bireyin metinlerinde eksilti yapabiliyor olması metnini akıcı bir şekilde oluşturabildiğini, gereksiz yineleme yapmadığını, bir ifadeyi genelleleyebiliyor olduğunu, çıkarıma dayalı anlatım yapabiliyor olduğunu gösterir.

Yineleme, aynı metinde tekrar edilmiş sözcüklerdir (Torusdağ-Aydın, 2019, s. 69). Metinlerde yineleme; aynı sözcüğün yinelenmesi, eş-zıt-yakın anlamlı sözcüklerin yinelenmesi, parçalı (kısmi) yineleme, üst terim-alt terim ilişkili sözcüklerin yinelenmesi, genel kavram kullanarak yineleme şeklinde görülebilir. Aynen yineleme Dilidüzgün (2017)'e göre önem belirtme, görüşte ısrar etme, isteği teyit ettirme gibi amaçlarla kullanılabilir. Torusdağ-Aydın (2019)'a göre eş-yakın-zıt anlamlı sözcük yinelemesi ve parçalı yineleme ise akıcılığı nitelikli metinler oluşturulmasını, konu sürekliliğini ve anlam, sözcük zenginliğini sağlar. Metinde işlev dışı bir şekilde sık sık yinelemelerin yapılması metnin bilgisellik

ölçütünü azaltmaktadır (Beaugrande-Dressler, 1981, s. 54). Yabancı bir dili öğrenen bireyin aynen yinelemeyi doğru kullanması; vurgulamak, dikkat çekmek istediği unsuru doğru bir şekilde verebildiğini gösterir. Eş-yakın-zıt anlamlı yinelemeyi doğru yapan bir yabancı dil öğrencinin aynı kavram alanından farklı sözcük hazinesini kazandığını gösterir. Doğru parçalı yineleme bir sözcüğün kök ve gövde hallerinin doğru bir şekilde aynı metinde kullanılabilirliğini gösterir. Özellikle ileri seviyelerde eş-yakın-zıt anlamlı sözcük yinelemesinin ve parçalı yinelemenin doğru bir şekilde yapılması beklenir.

Bağlama unsurları alan yazında bağlaçlar, bağlayıcılar, bağıntı ögeleri olarak adlandırılmaktadır. Bu unsurlar Günay (2017)'a göre yazarın paragrafları arasındaki geçişleri yapmasını, yazının sınırlarını ve aşamalarını okura anımsatmasını sağlar. Yabancı dil öğrencisinin bağlama unsurunu doğru kullanması; bağlı cümlede anlam ve görev ilişkisini, cümle ve sözcükler arasındaki bağlantıyı doğru kurduğunu gösterir.

Metin içinde farklı zamanlar kullanılarak, tümcelerle verilmek istenen önermeler arasındaki ilişkiler, öncelik ve sonralık bakımından sıralanarak açıklanmış olur. Görünüş ekleri zamandan farklı olarak bir olayın süreye nasıl yayıldığı ile ilgili bilgi verir ve bu yayılmanın anlatı noktasına göre bir yere yerleştirilmesi, zaman işlevi ile gerçekleştirilir (Torusdağ-Aydın, 2019, s. 154-155). Bu şekilde metin, okuyucunun zihninde, belirli bir süreç içinde mantıksal sıra ile yapılandırılır. Yabancı dil öğrencinin zaman ve görünüş eklerini öğretildiği seviye için doğru kullanması; metindeki süreci doğru şekilde yapılandığını, öncelik sonralık ilişkisini, metnin örgüsünü kavradığını, metindeki önermeler arasında bağlantılar kurup sonuçlar çıkartabildiğini gösterir.

Bir metnin dilbilgisel yapıları arasındaki doğru ilişkilendirme ancak bağlaşıklık ögelerinin doğru kullanımıyla mümkündür. Çalışmamızda bu unsurların doğru bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı, bu yapılarda yanlış yapıldıysa yanlışın niteliği, yanlış çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir.

2. Yanlış Çözümlemesi

Yazma becerisi farklı şekillerde değerlendirilebilir. Corder'dan aktaran Büyükikiz-Hasırcı (2013) çalışmasında yanlışların; gelişimin ne kadar gerçekleştiğine, ikinci dilin nasıl kazanıldığına, öğrenme sürecinde hangi aşamaların gerektiğine ilişkin bilgiler verdiğini ifade etmiştir. Çetinkaya (2015)'nın çalışmasında ikinci bir dili öğrenenlerin yanlışlarının çözümlenmesinin, dil öğrenme sürecinin belli bir aşamasında yaşadıkları dilsel zorlukları ve gereksinimleri tanımlamaya yardımcı oldukları ifade edilmiştir. Araştırmamızda bu bilgilere ulaşmak için öğrencilerin yazılı anlatımlarında yaptıkları yanlışlara Çetinkaya (2015)'nin çalışmasındaki başlıklandırma ile yanlış çözümlemesi yöntemiyle bakılmıştır.

Yanlış çözümlemesi, öğretmenin öğretim tekniğini ve öğretim materyallerini gözden geçirmesi, öğretme sürecini değerlendirmesi ve öğretim programının yeniden düzenlenmesi konusunda yol göstericidir (Bölükbaş, 2011, s. 1359). Dilsel özellikler açısından yanlışlar beş başlıkta tanımlanmaktadır:

1. Yazımsal yanlışlar (Orthographic errors)
2. Sesbilimsel yanlışlar (Phonological errors)
3. Sözlüksel-anlamsal yanlışlar (Lexico-Semantic errors)
4. Sözdizimsel yanlışlar (Syntactic errors)
5. Biçimbilimsel yanlışlar (Morphological errors) (Çetinkaya, 2015, s. 169):

Yazımsal yanlışlar sözcüklerin yazımında yapılan yanlışlardır. Sözcüksel-anlamsal yanlışlar sözcüklerin yanlış anlamda kullanılması ile ilgili yanlışları kapsamaktadır. Sözdizimsel yanlışlar bir sözcük ya da sözcük öbeklerinin cümlede kullanılması gereken yerde kullanılmaması, eksiltilmesi ya da fazla eklenmesini içeren yanlışlardır. Biçimbilimsel yanlışlar ise sözcüklerin çekimlenmesi ya da türetiminde yapılan yanlışlardır. Biçimbirimlerde yapılan yanlışlardır.

Bilişsel işleme özellikleri açısından yanlışlar dört başlıkta tanımlanmaktadır:

1. Eksiltme (Omission): Genellikle işlevsel sözcük ya da biçimbirimler gibi gerekli dilsel öğelerin çıkarılması durumudur.

2. Ekleme (Addition): Cümleye artık öge/öğelerin eklenmesi durumudur.

3. Değişiririr (Substitution): Doğru olmayan bir ögenin doğru olan bir ögenin yerine kullanılmasıdır.

4. Yer Değişiririr (Permutation): Cümlelerin öğelerinin doğru sırada kullanılmaması durumudur (Çetinkaya, 2015, s. 170).

İletişimsel özellikleri açısından yanlışlar iki başlıkta tanımlanmaktadır:

1. Bölümsel (Local): Cümledeki yalnızca bir ögeyi etkileyen (örneğin fiil) ve bu hataya rağmen iletişimi engellemeyen yanlışlardır.

2. Bütünsel (Global): Cümlelerin temel yapısıyla ilgili yanlışlardır ve cümlelerin genel yapısını bozdukları için anlaşılmayı zorlaştırırlar (Ellis 1997, s. 20; Çetinkaya, 2015, s. 170)

Çalışmamızda dilsel özellikler başlığı altında yer alan sesbilimsel yanlışlar da sözlü iletişim içerisinde yer aldığı için çalışmamız dışında bırakılmıştır. Öğrencilerin dilleri farklı olacağından ve kaynak dilleri ile hedef dilin karşıtılıklarının ayrıntılı betimlenemeyeceğinden kaynak yanlışlarına bakılmamıştır. A1, A2, B1, B2 seviyelerinde bağlaşıklık unsurları kullanımı incelenmiş ve yapılan yanlışlar yanlış çözümlemesi ile değerlendirilip sonuçlara ulaşılmıştır.

3. Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizini; belli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenen bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2014, s. 259).

4. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı içerisinde Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi TÖMER’de eğitim alan ana dili Türk lehçelerinden olan 9, ana dili Arapça olan 11, ana dili Farsça ve Farsçanın lehçelerinden olan 14, toplam 34 öğrenci oluşturmuştur.

5. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Yabancılara Türkçe öğretiminde Türkiye’de Türkçe öğrenen yabancılara yazdırılan metinlerden yola çıkarak A1, A2, B1, B2 seviyelerinde bağlaşıklık öğelerini kullanma derecelerini belirlemeye, Türkçe öğrenen yabancıların yazma becerisi gelişiminin boylamsal incelendiği çalışmamızda;

Uygulama izni alındıktan sonra araştırma verileri toplanmaya başlamıştır. Araştırmanın başında Merkezde öğretim için kullanılan temel kaynak Gazi Üniversitesi Yabancılar İçin Türkçe kitabı incelenmiş, seviyelerde öğrenilen temalar ve dilbilgisi yapılarından yol çıkarak, uzman görüşü alınarak konu listesi oluşturulmuştur. Konu listesine A1-A2, B1-B2 seviyelerinde yeni öğretilen konular ve yapılar doğrultusunda konu eklenmiştir. Seviyelere göre öğrencilere verilen konular:

A1-A2

• Ülkenizdeki yaşamı, ülkenizin özelliklerini, orada nasıl bir hayatınız olduğunu anlatın.

• Türkiye’deki bir gününüzü, yaşantınızı, neler yaptığınızı anlatın.

• Türkiye’ye ne zaman geldiniz ve geldiğiniz günden beri neler yaşadınız?

Anlatınız.

• Siz nasıl bir insansınız, aileniz ve yaşamınız nasıl, sevdiğiniz şeyler neler? Gelecekteki planlarınız neler?

- Sevdiğiniz bir hikâyeyi ya da masalı anlatın.
- Bir anınızı anlatın.
- Ülkenizdeki bir şehir ile Türkiye'deki bir şehri karşılaştırın. Karşılaştırmayı yaparken eğitim, ulaşım, sosyal etkinlikler ve sağlık hizmetleri gibi konuları da dikkate alınız.
- Eskiden insanlar nasıl yaşıyorlardı? Hangi eşyaları kullanıyorlardı? Geçmişteki hayat mı şimdi yaşadığımız hayat mı daha kolay? Geçmiş ve günümüzü karşılaştırarak bir metin yazınız.

B1-B2

- Sizce 2100 yılında dünya nasıl bir yer olacak? İnsanlar nasıl yaşayacak? Teknoloji nasıl değişecek?
- İzlediğiniz bir filmi ya da bir diziyi anlatın. Filmin/dizinin sevdiğiniz ya da sevmediğiniz yönlerini anlatın. Filmi/diziyi neden sevdiğinizi ya da sevmediğinizi açıklayın.
- Ne tür kitaplar okumayı seversiniz? En sevdiğiniz kitabın ismi nedir? Kitabı anlatır mısınız? Kitabın sevdiğiniz ve sevmediğiniz yönlerini anlatın. Bunları neden sevdiğinizi ya da sevmediğinizi açıklayın.
- Siz bir yazarınız. Bize, size ait bir hikâye veya masal yazın.
- Eğer farklı bir hayatın olsaydı nasıl bir hayat isterdin? Kendinle ilgili neleri değiştirmek istedin? Hayatında neleri değiştirdin?
- Ölmeden önce yapmak istediğiniz yirmi şeyi ayrıntılarıyla anlatın. Neden bunları yapmak istiyorsunuz, açıklayın.
- Ailenizden birine ya da arkadaşınıza Türkiye'deki hayatınızı anlatan bir mektup yazınız.

Araştırma verileri 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı içerisinde Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi TÖMER'de eğitim alan 34 öğrenciden alınan metinlerinden elde edilmiştir. Öğrencilerden daha doğru bir ölçüm yapabilmek adına metin uzunluğu olarak en az 250-300 sözcükten oluşan metinler istenmiştir. Verilerin toplanmasına A1 SON seviyede başlanmıştır. Araştırmada A1 SON, A2 SON, B1 SON, B2 SON seviyelerinde öğrencilerden alınan 136 metin incelenmiştir. Sonrasında öğrenci metinlerinde metinsellik ölçütlerinden küçük ölçekli yapı, bağlaşıklık öğeleri incelenmiştir. Küçük ölçekli yapı incelemesinde Dilidüzgün (2017, s. 144), Torusdağ-Aydın (2019, s. 64) çalışmalarından alınan öğeler betimlenmiştir:

Dilbilgisel Bağlaşıklık ölçütleri

- Gönderim
- Değiştirim
- Eksilti
- Bağlaçlar (Bağlama Unsurları)
- Zaman ve Görünüş
- Yinelemeler

Bağlaşıklık ölçütleri metinlerde öğrencilerin kullandıkları dilsel yapıların betimlenmesini sağlamıştır. Bu yapılar yanlış çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Bu aşamada yanlış çözümlemesi ile ilgili Çetinkaya (2015, s. 172)'nin çalışmasında verdiği sınıflandırma dikkate alınmıştır:

- Dilsel Yanlışlar
- Yazımsal Yanlışlar
- Sözcüksel-anlamsal Yanlışlar
- Sözdizimsel Yanlışlar
- Biçimbilimsel Yanlışlar
- Bilişsel İşleme Yanlışları
- Eksiltme Yanlışları
- Ekleme Yanlışları
- Değiştirim Yanlışları

- Yer Değiştirim Yanlışları
- İletişimsel Yanlışlar
- Bölümsel Yanlışlar
- Bütünsel Yanlışlar

Yanlış çözümlemede veriler incelenirken yanlış yapının olması gereken hedef yapı üzerinden betimlenmiştir. Bu aşamada metin değerlendirmesi saha çalışanları değerlendirme tablosu uzmanlara gönderilmiştir. A1, A2, B1, B2 seviyelerinde bağlaşıklık unsurları her öğrenci için boylamsal olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında tüm öğrenciler için incelenen tüm öğelerde genel değerlendirme yapılmıştır. Araştırmacı tarafından puanlanan saha çalışanları metin değerlendirme tablosu puan değeri ile 3 alan uzmanı tarafından puanlanan saha çalışanları metin değerlendirme tablosu puan değeri karşılaştırılmıştır.

6. Bulgular

Bu bölümde öğrenci metinlerinden elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucu ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir.

6.1. Gönderim Kullanımı

Öğrencilerin yazılı anlatım sürecinde yaptıkları gönderimler dilsel özellikleri bakımından incelenmiş ve yanlışlar sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular sunulmuştur.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Gönderim	2991	26,46	2658	23,51	2890	25,56	2766	24,47
Yanlış	384	12,83	287	10,79	244	8,44	100	3,61

Tablo 1. Gönderim Kullanımı

Tablo 1’de görüldüğü gibi öğrenciler dört seviyede toplam 11305 gönderim yapmıştır. Toplam gönderim içerisinde gönderim yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Gönderim içerisinde yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli bir şekilde düşmüştür.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	2	0,52	2	0,69	5	2,07	1	0,99
Biçimbilimsel	348	90,86	271	93,77	224	92,56	97	96,04
Sözcüksel-anlamsal	4	1,04	7	2,42	2	0,83	1	0,99
Sözdizimsel	29	7,57	9	3,11	11	4,55	2	1,98
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	171	44,65	111	38,41	80	33,06	47	46,53
Ekleme	68	17,75	55	19,03	60	24,79	23	22,77
Değiştirim	140	36,55	119	41,18	97	40,08	29	28,71
Yer Değiştirim	4	1,04	4	1,38	5	2,07	2	1,98
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	291	75,98	240	83,04	178	73,55	83	82,18
Bütünsel	92	24,02	49	16,96	64	26,45	18	17,82

Tablo 2. Gönderim Yanlışları Tablosu

A1 seviyesi gönderimlerinde dilsel yanlışlar içerisinde en yüksek yüzdede biçimbilim yanlışları yapılmıştır. İkinci sırada sözdizim yanlışları, üçüncü sırada ise sözcüksel-anlamsal yanlışlar gelmektedir. A1 seviyesi gönderimlerinde en az yazımsal yanlış yapılmıştır. A1 seviyesi gönderimlerinde bilişsel işleme yanlışlarında en yüksek yüzdede eksiltme yapılmıştır. Değiştirim yanlışları ikinci sıradadır. Değiştirimden sonra ekleme yanlışları yapılmıştır. Yer değiştirim, gönderimlerde en az yapılan bilişsel işleme yanlışlarıdır. İletişimsel yanlışlarda ise bölümsel yanlışlar, bütünsel yanlışlardan yüksek yüzdededir. A2 seviyesinde de A1 seviyesinde olduğu gibi en fazla biçimbilimsel, sonrasında ise sözdizimsel, sözcüksel-anlamsal ve yazımsal yanlış yapılmıştır. A2 seviyesinde değiştirim bilişsel işleme en fazla yapılan yanlıştır. Değiştirimden sonra eksiltme, ekleme ve yer değiştirim yapılmıştır. Bölümsel yanlışlar A1 seviyesinde olduğu gibi bütünsel yanlışlardan fazladır. B1 seviyesinde en fazla biçimbilim yanlışları yapılmıştır. Sonrasında sözdizimsel yanlışlar gelmektedir. En az sözcüksel-anlamsal yanlış yapılmıştır. Bilişsel işleme yanlışlarında ise

sırasıyla değiştirim, eksiltme, ekleme ve yer değiştirim yapılmıştır. Bölümsel yanlışlar, bütünsel yanlışlardan fazladır. B2 seviyesinde en fazla biçimbilimsel yanlış, sonrasında ise sözdizimsel yanlış yapılmıştır. Yazımsal ve sözcüksel-anlamsal yanlış yüzdesi aynıdır. Bilişsel işlemede ise en fazla eksiltme yanlış yapılmıştır. Değiştirim yanlış ikinci sırada, ekleme yanlış ise üçüncü sırada gelmektedir. Diğer seviyelerde olduğu gibi en az yer değiştirim yanlış yapılmıştır ve iletişimsel yanlışlarda bölümsel yanlış yüzdesi, bütünsel yanlışlardan yüksektir.

	A1		A2		B1		B2	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Kişi Adılıyla G.	494	37,57	287	21,83	275	20,91	259	19,70
Yanlış	22	4,45	6	2,09	3	1,09	-	-

Tablo 3. Kişi Adılıyla Gönderim

Kişi adılı gönderim yüzdesi, A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. Kişi adılı yanlış yüzdesi de A1 seviyesinden B1 seviyesine düzenli düşmüştür ve B2 seviyesinde kişi adılı yanlış yapılmamıştır.

	A1		A2		B1		B2	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Dilsel Yanlışlar								
Yazımsal	2	9,09	1	20,00	2	66,67	-	-
Biçimbilimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözcüksel-anlamsal	1	4,55	1	20,00	-	-	-	-
Sözdizimsel	19	86,36	3	60,00	1	33,33	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	1	4,55	1	20,00	1	33,33	-	-
Ekleme	18	81,82	2	40,00	-	-	-	-
Değiştirim	3	13,64	2	40,00	2	66,67	-	-
Yer Değiştirim	-	-	-	-	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	2	9,09	1	20,00	2	66,67	-	-
Bütünsel	20	90,91	4	80,00	1	33,33	-	-

Tablo 4. Kişi Adılı Yanlış Tablosu

A1, A2 ve B1 seviyelerinde kişi adılıyla gönderimde en çok sözdizim yanlış yapılmıştır. Sözdizim yanlışlarında özellikle adılın art arda cümlelerde fazla eklenmesinden kaynaklı yanlışlar dikkat çekmektedir. Sözdizim yanlışlarında özellikle adılın art arda cümlelerde fazla eklenmesinden kaynaklı yanlışlar dikkat çekmektedir. Sözdizim yanlışlarından sonra A1 seviyesinde en çok yazımsal yanlış yapılmıştır. A2 seviyesinde yazımsal yanlış ile sözcüksel-anlamsal yanlış yüzdesi aynıdır. Dört seviyede de kişi adılıyla gönderimde biçimbilim yanlış yoktur. B1 seviyesinde ise sözdizim yanlışından sonra en fazla yazımsal yanlış vardır. A1 seviyesindeki kişi adılı yanlışlarında en çok ekleme yanlış yapılmıştır. Sonrasında ise değiştirim yanlış gelmektedir. En az eksiltme yanlış yapılmıştır. A2 seviyesinde değiştirim ve ekleme yanlış aynı yüzdededir. Eksiltme yanlış daha düşük yüzdede yapılmıştır. B1 seviyesinde en fazla değiştirim yanlış, sonrasında ise eksiltme yanlış yapılmıştır. Ekleme yanlış yoktur.

	A1		A2		B1		B2	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Dönüşlülük Adılıyla G.	14	11,57	21	17,36	45	37,19	41	33,88
Yanlış	5	35,71	5	23,80	10	22,22	3	6,66

Tablo 5. Dönüşlülük Adılıyla Gönderim

Dönüştürme adlı gönderim yüzdesi A1 seviyesinden B1 seviyesine yükselmiş; B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Dönüştürme adlı yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	-	-	-	-	1	10,00	1	33,33
Biçimbilimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözcüksel-anlamsal	1	20,00	1	20,00	1	10,00	-	-
Sözdizimsel	4	80,00	4	80,00	8	80,00	2	66,67
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	-	-	-	-	1	10,00	-	-
Ekleme	4	80,00	4	80,00	8	80,00	2	66,67
Değiştirme	1	20,00	1	20,00	1	10,00	1	33,33
Yer Değiştirme	-	-	-	-	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	-	-	-	-	1	10,00	1	33,33
Bütünsel	5	100	5	100	9	90,00	2	66,67

Tablo 6. Dönüştürme Adlı Yanlış Tablosu

A1 seviyesinde en fazla sözdizim, sonrasında ise sözcüksel-anlamsal yanlış yapılmıştır. B1 seviyesinde en fazla sözdizimsel yanlış yapılmıştır. Sözcüksel-anlamsal ve yazımsal yanlışlar aynı yüzdededir. B2 seviyesinde ise en fazla sözdizimsel yanlış, sonrasında yazımsal yanlış yapılmıştır. A1 ve A2 seviyelerinde en fazla ekleme yanlış, sonrasında ise değiştirme yanlış yapılmıştır. B1 seviyesinde de en fazla ekleme yanlış yapılmıştır. Eksiltme ve değiştirme yanlış aynı yüzdededir. B2 seviyesinde de en fazla ekleme yanlış, sonrasında ise değiştirme yanlış yapılmıştır. A1 ve A2 seviyelerinde sadece bütünsel yanlış yapılmıştır. B1 ve B2 seviyelerinde ise bütünsel yanlış, bölümsel yanlış yüzdesinden yüksektir. Öğrenciler daha çok dönüştürme adını kişi adıyla birlikte kullanma eğilimindedir.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İşaret ve Yer Adıyla G.	99	30,84	83	25,86	73	22,20	66	20,56
Yanlış	20	20,20	11	13,25	2	2,73	9	13,63

Tablo 7. İşaret ve Yer Adıyla Gönderim

İşaret ve yer adlı gönderim yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. İşaret yer adında yanlış yüzdesi, A1 seviyesinden B1 seviyesine düzenli düşmüştür. B2 seviyesinde işaret ve yer adlı yüzdesi yükselmiştir.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Biçimbilimsel	14	70,00	8	80,00	2	100	8	88,89
Sözcüksel-anlamsal	1	5,00	2	20,00	-	-	1	11,11
Sözdizimsel	5	25,00	-	-	-	-	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	14	70,00	7	70,00	2	100,00	8	88,89
Ekleme	5	25,00	1	10,00	-	-	-	-
Değiştirme	1	5,00	2	20,00	-	-	1	11,11
Yer Değiştirme	-	-	-	-	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	14	70,00	8	80,00	2	100,00	8	88,89
Bütünsel	6	30,00	2	20,00	-	-	1	11,11

Tablo 8. İşaret ve Yer Adlı Yanlış Tablosu

A1 seviyesinde en fazla biçimbilimsel, sonrasında sözdizimsel, en az sözcüksel-anlamsal yanlış yapılmıştır. A2 ve B2 seviyelerinde ise en fazla biçimbilimsel yanlış yapılmıştır. Sonrasında sözcüksel-anlamsal yanlışlar gelmektedir. B1 seviyesinde ise sadece

biçimbilimsel yanlış yapılmıştır. İşaret ve yer adlı yanlışlarında, A1 seviyesinde en fazla eksiltme yanlış yapılmıştır. Sonrasında ekleme yanlış gelmektedir. En az değiştirim yanlış yapılmıştır. A2 seviyesinde en fazla eksiltme yanlış yapılmıştır. Değiştirim yanlış ikinci sırada gelmektedir. En az ekleme yanlış yapılmıştır. B1 seviyesinde sadece biçimbilimsel yanlış yapılması sebebiyle eksiltme yanlış, B2 seviyesinde ise eksiltme ve değiştirim yanlış yapılmıştır. A1, A2 ve B2 seviyelerinde bütünsel yanlış yüzdesi, bölümsel yanlış yüzdesinden düşüktür. B1 seviyesinde bütünsel yanlış yoktur. İşaret ve yer adlarında yanlışların %73,80'i yön durumunun eksiltmesinden kaynaklı biçimbilim yanlışlarıdır.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İşaret Sıfatıyla G.	34	13,18	48	18,60	92	35,66	84	32,56
Yanlış	2	5,88	9	18,75	5	5,43	-	-

Tablo 9. İşaret Sıfatıyla Gönderim

İşaret sıfatıyla gönderim yüzdesi A1 seviyesinden B1 seviyesine yükselmiş, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. İşaret sıfatı yanlış yüzdesi, A1 seviyesinden A2 seviyesine yükselmiş; A2 seviyesinden B1 seviyesine düşmüştür. B2 seviyesinde yanlış yapılmamıştır. A2 seviyesinde işaret sıfatı yanlış yüzdesinin yükselmesinin sebebi ana dili Türkmençenin etkisiyle Türkmen öğrencilerin metnindeki tüm “o” sıfatlarını “ol” şeklinde yazmasındandır. Aynı konuda B1 seviyesinde de yanlış yapılmıştır.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Dilsel Yanlışlar								
Yazımsal	-	-	7	77,78%	3	60,00%	-	-
Biçimbilimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözcüksel-anlamsal	2	100,00%	1	11,11%	1	20,00%	-	-
Sözdizimsel	-	-	1	11,11%	1	20,00%	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	-	-	1	11,11%	2	40,00%	-	-
Ekleme	-	-	7	77,78%	2	40,00%	-	-
Değiştirim	2	100,00%	1	11,11%	1	20,00%	-	-
Yer Değiştirim	-	-	-	-	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	-	-	7	25,93	3	20,00	-	-
Bütünsel	2	100,00%	2	7,41	2	13,33	-	-

Tablo 10. İşaret Sıfatı Yanlış Tablosu

A1 seviyesinde işaret sıfatında sadece değiştirim kaynaklı sözcüksel-anlamsal yanlış yapılmıştır ve bunlar bütünsel yanlışlardır. A2 ve B1 seviyelerinde en fazla yazımsal yanlış yapılmıştır. Sözcüksel-anlamsal ve sözdizimsel yanlışlar aynı yüzdededir. A2 seviyesinde en fazla ekleme yanlış yapılmıştır. Değiştirim ve eksiltme yanlış aynı yüzdededir. B2 seviyesinde ekleme ve eksiltme yanlış aynı yüzdededir. En az değiştirim yanlış yapılmıştır. Üç seviye de bölümsel yanlış yüzdesi, bütünsel yanlış yüzdesinden yüksektir.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İyelik Ekiyle G.	801	26,70	695	23,17	735	24,50	769	25,63
Yanlış	164	20,47	114	16,40	118	16,05	48	6,24

Tablo 11. İyelik Ekiyle Gönderim

İyelik ekiyle gönderim yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine düşmüş; A2 seviyesinden B2 seviyesine yükselmiştir. Her seviye için iyelik eki gönderimi içerisinde iyelik eki yanlış yüzdesi ise A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Dilsel Yanlışlar								
Yazımsal	-	-	-	-	-	-	-	-

Bıçimbilimsel	161	100	114	100	117	100	48	100
Sözcüksel-anlamsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözdizimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilişsel Yanlılar								
Eksiltme	74	45,96	52	45,61	40	34,19	21	43,75
Ekleme	17	10,56	14	12,28	31	26,50	14	29,17
Değiştirim	69	42,86	43	37,72	41	35,04	12	25,00
Yer Değiştirim	1	0,62	5	4,39	5	4,27	1	2,08
İletişimsel Yanlılar								
Bölümsel	142	87,12	108	94,74	89	76,07	37	78,72
Bütünsel	21	12,88	6	5,26	28	23,93	10	21,28

Tablo 12. İyelik Eki Yanlı Tablosu

A1 ve A2 seviyelerinde ikinci sırada bilişsel işleme yanlılarından değiştirim yanlı, sonrasında ise ekleme yanlı yapılmıştır. En az yer değiştirim yanlı yapılmıştır. B1 seviyesinde yüksek yüzdeden düşüğe değiştirim yanlı, eksiltme yanlı, ekleme ve yer değiştirim yanlı yapılmıştır. B1 seviyesinde tamlananın eksiltmesinden kaynaklı olarak ekin de eksiltmesinden ve yanlı kişi iyelik eki kullanılmasından kaynaklanmış yanlılar dikkat çekmektedir. Değiştirimde ise yanlı kişi iyelik eki kullanımından kaynaklı yanlılar yapılmıştır. B2 seviyesinde ise en fazla eksiltme yanlı yapılmıştır. Ekleme yanlıları ikinci sıradadır. Sonrasında ise değiştirim yanlı yapılmıştır. B2 seviyesinde de diğer seviyelerde olduğu gibi en az değiştirim yanlı yapılmıştır. İletişimsel yanlılarda dört seviyede de bölümsel yanlılar, bütünsel yanlılardan yüksek yüzdededir. Bölümsel yanlı yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. Bütünsel yanlı yüzdesi ise B1 seviyesi dışında, A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. B1 seviyesinde yanlının yükselmesinin sebebi, özellikle dönüşlülük adılı gönderim yüzdesinin yükselmesi ve bu adılın fazla kullanılmasından kaynaklanmıştır. “kendim” adılının fazla eklenmesi cümlelerin sözdizimini bütünsel olarak etkilemektedir. Adıl ile iyeliğin de fazla kullanılması, bütünsel bıçimbilim yanlı yüzdesini yükseltmiştir.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Kişi Ekiyle G.	1354	25,86	1307	24,97	1345	25,69	1229	23,48
Yanlı	67	4,94	39	2,98	28	2,08	6	0,48

Tablo 13. Kişi Ekiyle Gönderim

Kişi ekiyle gönderim yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Kişi eki yanlı yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür.

Dilsel Yanlılar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Bıçimbilimsel	67	100	38	100	28	100	6	100,00
Sözcüksel-anlamsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözdizimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilişsel Yanlılar								
Eksiltme	22	32,84%	5	13,16	5	17,86	2	33,33%
Ekleme	12	17,91%	6	15,79	5	17,86	0	0,00%
Değiştirim	33	49,25%	27	71,05	18	64,29	4	66,67%
Yer Değiştirim	-	-	-	-	-	-	-	-
İletişimsel Yanlılar								
Bölümsel	24	36,92%	13	34,21	6	21,43	1	16,67%
Bütünsel	41	63,08%	25	65,79	22	78,57	5	83,33%

Tablo 14. Kişi Eki Yanlı Tablosu

A1 seviyesinde kişi eki yanlılarında en fazla değiştirim yanlı yapılmıştır. Sonrasında ise eksiltme yanlıları gelmektedir. En az ekleme yanlı yapılmıştır. A2 seviyesinde bilişsel işleme yanlıları yüksek yüzdeden düşüğe değiştirim yanlı, ekleme yanlı, eksiltme yanlı şeklinde sıralanmıştır. B1 seviyesinde yine en fazla değiştirim yanlı

yapılırken; eksiltme ve ekleme yanlışları aynı yüzdededir. B2 seviyesinde ise en fazla değiştirim, sonrasında ise eksiltme yapılmıştır. Değiştirim yanlışları yanlış kişi eki kullanılmasından kaynaklandığı için cümlelerin anlamını bütün olarak etkilemektedir. Dört seviyede de değiştirim yanlışları en fazla yapılan bilişsel işlemdir. Bu nedenle dört seviyede de bölümsel ve bütünsel yanlış yüzdeleri düzenli olarak düşse de bütünsel yanlış yüzdesi, bölümsel yanlış yüzdesinden yüksektir. Eksiltme ve ekleme yanlışlarının sebebi ise bağlı cümlelerde ortak öge kullanımında özellikle özne ve yüklem uyumsuzluğudur. Bu durum da bütünsel yanlış yüzdesini yükseltmiştir.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Belirtme Durumuyla G.	252	20,59	280	22,88	334	27,29	358	29,25
Yanlış	108	42,85	106	37,85	76	22,75	32	8,93

Tablo 15. Belirtme Durumuyla Gönderim

Belirtme durumu gönderim yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine yükselirken yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Biçimbilimsel	108	100	106	100	76	100	32	100
Sözcüksel-anlamsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözdizimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	19	17,59	17	16,04	25	16,67	11	17,19
Ekleme	33	30,56	43	40,57	14	9,33	12	18,75
Değiştirim	1	0,93	1	0,94	36	24,00	9	14,06
Yer Değiştirim	55	50,93	45	42,45	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	110	99,10%	101	98,06%	71	95,95%	29	90,63%
Bütünsel	1	0,90%	2	1,94%	3	4,05%	3	9,38%

Tablo 16. Belirtme Durumu Yanlış Tablosu

A1 ve A2 seviyelerinde belirtme durumu yanlışlarında en fazla eksiltme yanlışları, sonrasında değiştirim yanlışları yapılmıştır. İki seviyede de ekleme yanlışları üçüncü sıradadır. En az yer değiştirim yanlışları yapılmıştır. B1 seviyesinde bilişsel işleme yanlış yüzdesinde yüksekten düşüğe sıralama değiştirim, eksiltme, ekleme şeklindedir. B2 seviyesinde en fazla ekleme yanlışları yapılmıştır. Eksiltme yanlışları üçüncü sıradadır. En az değiştirim yanlışları yapılmıştır. Belirtme durumu değiştirim yanlışlarında, öğrencilerin en fazla yönelme durumu ile belirtme durumunu karıştırma eğiliminde oldukları görülmüştür. Eylem hazinesi geliştikçe belirtme durumu yanlış yüzdesi de düşmüştür. Özellikle öğrencilerin ayrı ayrı boylamsal incelemelerinde B1 ve B2 seviyelerinde de kullanılan fiillerin büyük bir kısmında belirtme durumunda yanlış yapılmadığı görülmüştür. Değiştirim ve eksiltme yanlış yüzdesi, A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli bir şekilde düşmüştür. Sadece ekleme yanlış yüzdesinde A1 seviyesinden A2 seviyesine yükselme, A2 seviyesinden B2 seviyesine düşme görülmüştür. A1 seviyesinin sonuna doğru anlatılan belirtme durumunda, A1 seviyesinde öğrenmedikleri için eksiltme yanlışları yapan öğrenciler, konuyu yeni öğrendikleri için A2 seviyesinde sözcüklere fazla ekleme kaynaklı yanlış yapmışlardır. Dört seviyede de bölümsel yanlış yüzdesi, bütünsel yanlış yüzdesinden yüksektir. Bölümsel yanlış yüzdesi, A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür.

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Soru ile G.	7	7,45	12	12,77	39	41,49	36	38,30
Yanlış	-	-	1	8,33	3	7,69	4	11,11

Tablo 17. Soru ile Gönderim

Soru ile gönderim yüzdesi A1 seviyesinden B1 seviyesine yükselmiş, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Soru ile gönderimde A1 seviyesinde yanlış yapılmamıştır. Yanlış yüzdesi A2 seviyesinden B2 seviyesine yükselmiştir. En fazla soru belirteciyle soru gönderimi yapılmıştır. Soru gönderiminde ikinci sırada soru adlı gelmektedir. Dört seviyede en düşük soru gönderimi yüzdesi, soru sıfatındadır.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Biçimbilimsel	-	-	-	-	2	66,66	4	100
Sözcüksel-anlamsal	-	-	1	100	-	-	-	-
Sözdizimsel	-	-	-	-	1	33,33	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	-	-	-	-	-	-	4	100
Ekleme	-	-	-	-	-	-	-	-
Değiştirim	-	-	1	100	2	-	-	-
Yer Değiştirim	-	-	-	-	1	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	-	-	-	-	-	-	4	100
Bütünsel	-	-	1	100	3	-	-	-

Tablo 18. Soru ile Gönderim Yanlış Tablosu

Soru ile gönderimde A1 seviyesinde sözcüksel-anlamsal yanlış yapılmıştır. Bütünsel değiştirim yanlışlarıdır. B1 seviyesinde biçimbilim yanlış yüzdesi sözdizimsel yanlış yüzdesinden yüksektir. B2 seviyesinde biçimbilimsel yanlış yapılmıştır. Eksiltme kaynaklı bölümsel yanlışlardır. Öğrencilerin özellikle belirteçleri B1 seviyesine kadar tam kullanamadıkları gözlenmiştir. Konuşma dilinin etkisiyle “nerede” soru adında yön durumunda ses düşürme kaynaklı yanlışlar, B1 ve özellikle B2 seviyelerinde çok daha fazla görülmüştür.

6.2. Değiştirim Kullanımı

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Değiştirim	49	14,84	72	21,75	131	39,58	79	23,87
İsme Dayalı Değiştirim	40	13,84	72	24,91	115	39,79	62	21,45
Cümleye Dayalı Değiştirim	9	21,43	-	-	16	38,10	17	40,48
Yanlış	4	8,16	12	16,66	3	2,29	1	1,26

Tablo19. Değiştirim

Seviyelerdeki toplam sözcük içerisinde değiştirim yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. İsme dayalı değiştirim yüzdesi, A1 ve A2 seviyelerinde cümleye dayalı değiştirimden yüksektir. İsme dayalı değiştirim yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine yükselmiş, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Cümleye dayalı değiştirim ise A1 seviyesinden B2 seviyesine yükselmiştir. A2 seviyesinde cümleye dayalı değiştirim yoktur. Değiştirimde yanlış yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine yükselmiş, A2 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	-	-	5	45,45	-	-	-	-
Biçimbilimsel	3	75,00	4	36,36	1	33,33	-	-
Sözcüksel-anlamsal	1	25,00	2	18,18	1	33,33	-	-
Sözdizimsel	-	-	-	-	1	33,33	1	100
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	-	-	2	18,18	1	33,33	1	100
Ekleme	1	25,00	2	18,18	1	33,33	-	-
Değiştirim	3	75,00	7	63,64	1	33,33	-	-

Yer Değişirir	-	-	-	-	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	3	75,00	9	81,82	1	33,33	0	-
Bütümsel	1	25,00	2	18,18	2	66,67	1	100

Tablo 20. Değiştirir Yanlış Tablosu

Değiştirirde yanlış yüzdesi A1 seviyesinden A2 seviyesine yükselmiş, A2 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. A1 seviyesinde değiştirir yanlışlarında en fazla biçimbilim yanlışı yapılmıştır. Sonrasında ise sözcüksel-anlamsal yanlışlar gelmektedir. A2 seviyesinde en fazla yazımsal yanlış yapılmıştır. Sözcüksel-anlamsal yanlışlar ikinci sıradadır. En az biçimbilim yanlışı yapılmıştır. B1 seviyesinde biçimbilim yanlışları, sözcüksel-anlamsal, sözdizimsel yanlışlar aynı yüzdededir. B2 seviyesinde sadece sözdizimsel yanlış yapılmıştır. A1 seviyesinde en fazla değiştirir yapılmıştır. Sonrasında ekleme yanlışları gelmektedir. A2 seviyesinde de en fazla değiştirir yanlışı yapılmıştır. Ekleme ve eksiltme yanlışı aynı yüzdededir. B1 seviyesinde ise ekleme, eksilme ve değiştirir yanlışı aynı yüzdededir. B2 seviyesinde sadece eksiltme yanlışı yapılmıştır. A1 seviyesinden B2 seviyesine değiştirir yanlış yüzdeleri düzenli bir şekilde düşmüş, eksiltme yanlış yüzdeleri ise yükselmiştir. Bölümsel yanlış yüzdeleri A1 seviyesinden B2 seviyesine düşerken bütümsel yanlış yüzdeleri yükselmiştir. Bunun sebebi sözcüksel-anlamsal ve sözdizimsel yanlış yüzdelerinin de yükselmesidir.

6.3. Eksilti Kullanımı

	A1		A2		B1		B2	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Eksilti	1036	22,34	1208	26,05	1248	26,91	1146	24,71
Ortak Öge Eksiltmesi	668	66,14	825	68,29	850	68,11	785	67,73
Tamlama Eksiltmesi	286	28,32	280	23,18	291	23,32	312	26,92
Cümle Eksiltmesi	56	5,54	103	8,53	107	8,57	62	5,35

Tablo 21. Eksilti

Seviyelerdeki eksilti yüzdelerine bakıldığında A1 seviyesinden B1 seviyesine eksiltinin yükseldiği, B1 seviyesinden B2 seviyesine ise düştüğü görülmüştür. Ortak öge eksiltmesi A1 seviyesinden A2 seviyesine, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Tamlama eksiltmesi A1 seviyesinden A2 seviyesine düşmüş, A2 seviyesinden B2 seviyesine yükselmiştir. Cümle eksiltmesi A1 seviyesinden B1 seviyesine yükselmiş, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Dört seviyede yapılan toplam eksilti incelendiğinde en fazla ortak öge eksiltmesi yapıldığı görülmüştür. İkinci sırada tamlama eksiltmesi gelmektedir ve en düşük yüzdede cümle eksiltmesi yapılmıştır. Ortak öge eksiltmesinde dört seviyede de en çok özne eksiltirilmiştir. Öznenen sonra eksiltelen öge yer tamlayıcıdır. B1 seviyesi dışında, üç seviyede en çok eksiltelen üçüncü öge zarf tümlecidir. B1 seviyesinde eksiltmede üçüncü sırada nesne gelmektedir. Dört seviyedeki toplam eksiltme sayısına bakıldığında en düşük yüzdede nesne eksiltmesi yapılmıştır.

6.4. Bağlama Unsuru Kullanımı

	A1		A2		B1		B2	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Bağlama Unsuru	1205	22,77	1321	24,96	1415	26,74	1351	25,53
Ekleme	385	31,95	348	26,34	382	27,00	396	29,31
Ayırt etme	30	2,49	40	3,03	73	5,16	65	4,81
Zıtlık	49	4,07	75	5,68	66	4,66	73	5,40
Zaman/Sıralama	340	28,22	356	26,95	357	25,23	317	23,46
Miktar/Derece	259	21,49	344	26,04	298	21,06	240	17,76
koşul	4	0,33	3	0,23	17	1,20	27	2,00

Açıklama	11	0,91	11	0,83	23	1,63	33	2,44
Örnekleme	12	1,00	17	1,29	41	2,90	32	2,37
Sebep/Sonuç	100	8,30	109	8,25	114	8,06	111	8,22
Onaylama	3	0,25	1	0,08	5	0,35	18	1,33
İhtimal	5	0,41	7	0,53	18	1,27	7	0,52
Kesinlik	7	0,58	8	0,61	17	1,20	28	2,07
Karşılaştırma	-	-	2	0,15	4	0,28	4	0,30
Yanlış	146	12,03	119	9	75	5,3	15	1,11

Tablo 22. Bağlama Unsuru

Dört seviyedeki bağlama unsuru yüzdesi A1 seviyesinden B1 seviyesine yükselmiş, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Dört seviyede bağlama unsuru yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. A1 seviyesindeki görevine göre bağlama unsuru kullanımı yüksek yüzdeden düşüğe sıralama ekleme, zaman/sıralama, miktar/derece, sebep/sonuç, zıtlık, ayırt etme, örnekleme, açıklama, kesinlik, ihtimal, koşul, onaylama şeklindedir. A2 seviyesinde yüksek yüzdeden düşüğe sıralama zaman/sıralama, ekleme, miktar/derece, sebep/sonuç, zıtlık, ayırt etme, örnekleme, açıklama, kesinlik, ihtimal, koşul, karşılaştırma, onaylama şeklindedir. B1 seviyesinde yüksek yüzdeden düşüğe sıralama ekleme, zaman/sıralama, miktar/derece, sebep/sonuç, ayırt etme, zıtlık, örnekleme, açıklama, ihtimal, kesinlik, koşul, onaylama karşılaştırma şeklindedir. B2 seviyesinde yüksek yüzdeden düşüğe sıralama ekleme, zaman/sıralama, miktar/derece, sebep/sonuç, zıtlık, ayırt etme, açıklama, örnekleme, kesinlik, koşul, onaylama, ihtimal, karşılaştırma şeklindedir. A1 seviyesindeki bağlama unsuru yanlışları yüksek yüzdeden düşüğe ekleme, zaman/sıralama, sebep/sonuç, miktar/derece, zıtlık, ayırt etme, açıklama, kesinlik görevindeki bağlama unsurları şeklinde sıralamıştır. A2 seviyesinde bağlama unsuru yanlışları yüksek yüzdeden düşüğe zaman/sıralama, ekleme, sebep/sonuç, miktar/derece, örnekleme, açıklama, aynı yüzde ile ayırt etme ve zıtlık şeklinde sıralanmıştır. B1 seviyesinde yüksek yüzdeden düşüğe zaman/sıralama, ekleme, ayırt etme, miktar/derece, örnekleme, sebep/sonuç, zıtlık, eşit yüzde ile ihtimal, kesinlik ve karşılaştırma görevindeki bağlama unsurlarında yanlış yapılmıştır. B2 seviyesinde ise yüksek yüzdeden düşüğe aynı yüzde ile zaman/sıralama ve miktar/derece, ekleme, aynı yüzde ile sebep/sonuç ve açıklama görevindeki bağlama unsurlarında yanlış yapılmıştır.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	36	24,49	30	27,27	20	27,40	2	15,38
Biçimbilimsel	30	20,41	23	20,91	18	24,66	1	7,69
Sözcüksel-anlamsal	23	15,65	17	15,45	11	15,07	5	38,46
Sözdizimsel	58	39,46	40	36,36	24	32,88	5	38,46
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	32	21,77	20	18,18	18	24,66	4	30,77
Ekleme	44	29,93	35	31,82	12	16,44	2	15,38
Değiştirim	59	40,14	51	46,36	35	47,95	6	46,15
Yer Değiştirim	12	8,16	4	3,64	8	10,96	1	7,69
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	41	30,60	52	46,02	38	50,67	2	13,33
Bütünsel	93	69,40	61	53,98	37	49,33	13	86,67

Tablo 23. Bağlama Unsuru Yanlış Tablosu

A1, A2, B1 seviyelerinde en fazla sözdizim yanlışları yapılmıştır. Sonrasında yüksek yüzdeden düşüğe sırasıyla yazımsal yanlışlar, biçimbilimsel yanlışlar, sözcüksel-anlamsal yanlışlar gelmektedir. B2 seviyesinde ise sözdizimsel ve sözcüksel-anlamsal aynı yüzdededir. Sonrasında yazımsal yanlışlar gelmektedir. En az biçimbilimsel yanlış yapılmıştır. A1 ve A2 seviyelerinde bilişsel işleme yanlışları yüksekten düşüğe değiştirim, ekleme, eksiltme, yer değiştirim yanlışları şeklinde sıralanmıştır. B1 ve B2

seviyelerinde ise yanlışlar yüksek yüzdeden düşüğe değiştirim, eksiltme, ekleme, yer değiştirim yanlış şeklidir. Sadece B1 seviyesinde bölümsel yanlış yüzdesi bütümsel yanlış yüzdesinden yüksektir.

6.5. Yineleme Kullanımı

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yineleme	312	34,62	296	29,39	364	20,88	379	21,64
Aynı Sözcüğü Yineleme	108	29,17	87	34,46	76	34,62	82	38,26
Eş-Yakın-Zıt Anımlı Sözcük Yinelemesi	91	29,17	102	30,74	126	40,11	145	36,94
Parçalı Yineleme	91	7,05	91	5,41	146	4,40	140	3,17
Genel Kavram Kullanarak Yineleme	22	34,62	16	29,39	16	20,88	12	21,64
Yanlış	40	12,82	28	9,45	22	6,04	11	2,90

Tablo24. Yinelemeler

Dört seviyede her seviye için kullanılan toplam sözcük içerisinde yineleme yüzdesinin A1 seviyesinden A2 seviyesine düştüğü, A2 seviyesinden B2 seviyesine yükseldiği görülmüştür. Her seviye için sözcük içerisinde aynen yineleme yüzdesi, A1 seviyesinden B1 seviyesine düşmüştür; B1 seviyesinden B2 seviyesine yükselmiştir. Her seviye metnindeki sözcüklerde eş-yakın-zıt anlamlı sözcük yinelemesi ve parçalı yineleme yüzdesi yükselmiştir. Bu durum öğrencilerin eş-yakın-zıt anlamlı sözcük hazinesinde ve sözcük türetiminde gelişimini göstermektedir. Genel kavramlar kullanarak yineleme yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Bu durum öğrencilerin genel alanlar içerisinde özel terminolojiyi de seviye ilerledikçe geliştirmesinden kaynaklanmıştır. Yineleme yanlış yüzdesi de A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür.

Dilsel Yanlışlar	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Yazımsal	11	26,19	8	28,57	1	4,76	3	27,27
Biçimbilimsel	23	54,76	14	50,00	16	76,19	8	72,73
Sözcüksel-anlamsal	8	19,05	5	17,86	3	14,29	-	-
Sözdizimsel	-	-	1	3,57	1	4,76	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	7	16,67	4	14,29	4	19,05	2	18,18
Ekleme	4	9,52	3	10,71	-	-	4	36,36
Değiştirim	31	73,81	19	67,86	17	80,95	5	45,45
Yer Değiştirim	-	-	2	7,14	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	29	78,38%	18	64,29	11	57,89	9	81,82%
Bütümsel	8	21,62%	10	35,71	8	42,11	2	18,18%

Tablo 25. Yineleme Yanlış Tablosu

A1 seviyesinde yinelemede dilsel yanlış yüzdesi yüksekten düşüğe biçimbilimsel, yazımsal, sözcüksel-anlamsal yanlışlar şeklinde sıralanmıştır. A2 seviyesinde de yanlış yüzdesi yüksekten düşüğe aynı şekilde sıralanmıştır, ancak A2 seviyesinde sözdizim yanlışları da yapılmıştır. B1 seviyesinde en fazla biçimbilimsel yanlış yapılmıştır. Sonrasında sözcüksel-anlamsal yanlışlar gelmektedir. Yazımsal ve sözdizimsel yanlışlar aynı yüzdededir. B2 seviyesinde de en fazla biçimbilimsel yanlış yapılmıştır. Sonrasında yazımsal yanlışlar gelmektedir. B2 seviyesinde sözcüksel-anlamsal ve sözdizimsel yanlış yapılmamıştır. A1 ve A2 seviyelerinde en fazla değiştirim, sonrasında eksiltme yanlışları yapılmıştır. A1 seviyesinden en az ekleme yanlışları yapılmıştır. A2 seviyesinde ise ekleden sonra en düşük yüzdede yer değiştirim yanlışları gelmektedir. B1 seviyesinde en fazla değiştirim yanlışları yapılmıştır. Eksiltme yanlışları daha düşük yüzdededir ve ekleme, yer değiştirim yanlışları yapılmamıştır. B2 seviyesinde en fazla değiştirim yanlışları yapılmıştır. İkinci sırada ekleme yanlışları gelmektedir. En az eksiltme yanlışları yapılmıştır. Bölümsel yanlış yüzdesi B2 seviyesinde, bütümsel yanlış yüzdesi ise B1 seviyesinde yükselme göstermiştir. Dört seviyede de bölümsel yanlış yüzdesi bütümsel yanlış yüzdesinden yüksektir.

6.6. Zaman ve Görünüş Eki Kullanımı

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Zaman ve Görünüş Ekleri	736	20,97	829	23,62	1011	28,81	933	26,59
Yanlış	116	15,76	104	12,54	90	8,90	37	3,96

Tablo26. Zaman ve Görünüş Ekleri

Zaman ve görünüş eki yüzdesi, A1 seviyesinden B1 seviyesine yükselmiş, B1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. Dört seviyede 26 farklı zaman kullanılmıştır. Görülen geçmiş zaman ve şimdiki zaman tüm öğrenciler tarafından metinlerde kullanılmıştır. Öğrenci metinlerinde dört seviyede en çok kullanılan zaman görülen geçmiş zamandır. Öğrencilerin seçtikleri konular ve kullandıkları zaman arasında doğrudan ilişki vardır. Öğrenciler en çok nasıl bir insan olduklarını, ailelerini, ülkesindeki yaşamlarını, Türkiye'ye geldikten sonra yaşadıklarını, Türkiye'deki yaşamlarını anlattıkları konularda metin yazmayı tercih etmiştir. En yüksek yüzdede zaman ve görünüş yanlışları yeterlilik birleşik zamanlarında yapılmıştır

	A1		A2		B1		B2	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Dilsel Yanlışlar								
Yazımsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Biçimbilimsel	115	34,02	102	30,18	86	25,44	35	10,36
Sözcüksel-anlamsal	-	-	-	-	-	-	-	-
Sözdizimsel	-	-	-	-	-	-	-	-
Bilişsel Yanlışlar								
Eksiltme	31	26,96	13	12,75	25	29,07	7	20,00
Ekleme	14	12,17	5	4,90	4	4,65	-	-
Değiştirim	70	60,87	83	81,37	57	66,28	28	80,00
Yer Değiştirim	-	-	1	0,98	-	-	-	-
İletişimsel Yanlışlar								
Bölümsel	46	52,87	67	75,28	34	50,00	10	32,26
Bütünsel	41	47,13	22	24,72	34	50,00	21	67,74

Tablo 27. Zaman ve Görünüş Ekleri Yanlış Tablosu

Dört seviyede biçimbilimsel yanlışlar içerisinde en çok değiştirim yanlışı, sonrasında eksiltme yanlışı yapılmıştır. A1, A2, B1 seviyelerinde ekleme yanlışları üçüncü sırada gelmektedir. B2 seviyesinde ekleme yanlışı yoktur. Dört seviyede de yer değiştirim yanlışı yapılmamıştır. A1 ve A2 seviyelerinde bölümsel yanlış yüzdesi bütünsel yanlış yüzdesinden yüksekken B1 seviyesinde bölümsel ve bütünsel yanlış yüzdesi eşittir. B2 seviyesinde ise bütünsel yanlış yüzdesi bölümsel yanlış yüzdesinden yüksektir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de Türkçe öğrenen yabancıların yazma becerilerinin A1, A2, B1, B2 seviyelerinde boylamsal olarak nasıl geliştiğini tespit etmek ve yazılı anlatımlarında yaptıkları yanlışlardan hareketle Türkçe dil görünümelerini betimlemeyi amaçlayan bu araştırmada 34 öğrencinin yazılı metinleri incelenmiştir. Gönderim öğelerinde dört seviyede de kişi eki en yüksek yüzdededir. Sonrasında iyelik eki ile gönderim yapılmıştır. Üçüncü sırada kişi adılı ile gönderim gelmektedir. Sonrasında en fazla belirtme durumu ile gönderim yapılmıştır. İşaret ve yer adılı ile gönderim altıncı sıradadır. İşaret sıfatı ile gönderim sonrasında gelmektedir. Dört seviyede de dönüşlülük adılı yedinci sırada kullanım yüzdesindedir. Dört seviyede de en düşük yüzdede soru gönderimi yapılmıştır. Gönderim öğelerinde yanlış yapılan öğeler; yüksek yüzdeden düşüğe iyelik ekiyle gönderim, belirtme durumuyla gönderim, kişi ekiyle gönderim, işaret ve yer adılıyla gönderim, kişi adılıyla gönderim, dönüşlülük adılıyla gönderim, işaret sıfatıyla gönderim, soru ile gönderim şeklinde sıralanmıştır. En yüksek yüzdede değiştirim, eksiltme, yineleme, bağlama unsuru B1 seviyesindedir. En fazla değiştirim yanlışı A2 seviyesinde, yineleme ve bağlama unsuru yanlışı A1 seviyesinde yapılmıştır. En yüksek yüzdede zaman ve görünüş eki B2 seviyesinde kullanılmıştır. En fazla yanlış yüzdesi A1

seviyesindedir. Dört seviyede yüksek yüzdeden düşüğe dilsel yanlışlar biçimbilimsel (%83,15), sözdizimsel (%8,15), yazımsal (%5,04) ve sözcüksel-anlamsal (%3,67) yanlışlar şeklinde sıralanmıştır. Dilsel yanlışlar içerisinde, yazımsal yanlışlar dışında, biçimbilimsel yanlışlar, sözcüksel-anlamsal yanlışlar ve sözdizimsel yanlışlar A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli bir şekilde düşmüştür. Yazımsal yanlışlar A1 seviyesinden A2 seviyesine yükselmiş, A2 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. Dört seviyede toplam yanlışlar içerisinde yüksek yüzdeden düşüğe bilişsel yanlış sıralaması değiştirim (%41,38), eksiltme (%32,28), ekleme (%20,85), yer değiştirim (%5,50) şeklindedir. Bilişsel yanlışlarda eksiltme, ekleme, değiştirim, yer değiştirim A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. Dört seviyede iletişimsel yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. İletişimsel yanlışlar içerisinde dört seviyede bölümsel yanlış yüzdesi (%70,58) bütünsel yanlış (%29,42) yüzdesinden yüksektir. İletişimsel yanlışlarda bölümsel yanlışlar A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşerken bütünsel yanlışlar ise B1 seviyesi dışında düşmüştür. B1 seviyesinde bütünsel yanlışlarda yükselme görülmüştür. Bu durum B1 seviyesi dışında cümlelerin tümünü olumsuz etkileyecek, okur ile metin iletişimde sorun oluşturacak yanlış yüzdesinin düşük olduğunu göstermektedir. B1 seviyesinde cümlelerin bütünü etkileyecek biçimbilimsel yapıların fazla anlatılması, şart kipinin anlatılması, bağlaçların yoğun olarak verilmesi öğrencilerin basit cümle dışında yapıdaki cümle kurma yüzdesinin yükselmesine sebep olmuştur. Yanlışların da bu doğrultuda yapılması bütünsel biçimbilim ve sözdizim yanlışlarını artırmıştır. B2 seviyesinde yapının daha fazla kullanılması, öğrencilerin yapılarıdaki doğru kullanım yüzdesini yükseltmiş ve bütünsel yanlış yüzdesi düşmüştür.

İncelenen 8 gönderim ögesinin %75'inde yanlış yüzdesi düzenli olarak düşmüştür. İşaret ve yer adıyla gönderimde B2 seviyesinde, işaret sıfatıyla gönderimde ise A2 seviyesinde öğrencilerin sorun yaşadığı görülmüştür. İşaret ve yer adında konuşma dilinin etkisiyle B2 seviyesinde yön durumunun eksiltilmesi, işaret sıfatında ise ana dili Türk lehçelerinden olan öğrencilerin işaret sıfatını "o" yerine "ol" şeklinde yazmaları yanlış yüzdesini yükseltmiştir. Gönderimlerin tümünde toplam yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düşmüştür. İncelenen diğer bağlaşıklık unsurları değiştirim, yinleme, bağlama unsurları, zaman ve görünüş eklerinde de yanlış yüzdesi A1 seviyesinden B2 seviyesine düzenli düşmüştür. Cümlelerin anlamını ve okur ile metin ilişkisini olumsuz etkileyen bütünsel yanlış yüzdesi B1 ve B2 seviyeleri için; dönüşlülük adında, kişi ekinde, bağlama unsurlarında, zaman ve görünüş eklerinde bölümsel yanlıştan daha yüksektir. Bu durum bu dört unsur için metin oluşturma sürecinde B1 ve B2 seviyelerinde sorun yaşadıklarını göstermektedir. İncelenen 13 bağlaşıklık unsurundan %84,61'inde doğru kullanım sonucunda gelişim görülmüştür.

Yabancılar Türkçe eğitimi alanında çalışacak uzmanların metin oluşturma sürecinde dilsel bütünlüğün tespiti için bağlaşıklık unsurlarının doğru kullanımına dikkat etmesi gereklidir.

Çalışmamızda özellikle kişi adının fazla kullanımına yönelik ekleme kaynaklı sözdizim yanlışları fazladır. Bu doğrultuda eğitimciler kişi ekinin kişi adını taşıma özelliğini öğrencilere net bir şekilde aktarmalıdır. Öğrenciler eş anlamlı olduğunu düşündüğü "yaşam" ve "hayat", "anlat-" ve "söyle-" gibi sözcükleri her cümlede birbirinin yerine kullanabileceğini düşünmektedir. Sözcüklerin aynı anlamda olsalar da her cümle için uygun olmadığı özellikle belirtilmelidir. Sözcüklerin sadece anlam boyutu değil, bağlam boyutu da verilmelidir. Sözcük türetimi konusunda farklı türetim ekleriyle türetim, Türkçenin çekimli yapısının ve çekim ekleri sıralamasının uygulama boyutunda çekimleme oyunları oynanmalıdır. Sözcüksel-anlamsal çalışma bırakılmamalı, ileri seviyelerde de üzerinde durulmalıdır. Zaman ekleri öğretilmeden önce, öğrencilerin zamanla metinde karşılaşmaları sağlanmalı, zamanlar sezdirilmelidir. Öğrencilerin zaman anlatıldığı seviyede değil de sonraki seviyede zamanı daha doğru kullandığı sonucu doğrultusunda, zamanlar öğretilmeden önce

metin verilmesi zaman yanlışlarını azaltacaktır. İşaret ve yer adında konuşma dilinin etkisiyle yön durumunda eksiltme yapılan biçimbilimsel yanlışlar özellikle A2 ve B1 seviyelerinde çok fazla görülmüştür. Öğrenciler sokakta konuşulan Türkçe ile daha fazla iletişim kurduka zaman zaman ağız özelliklerini ve konuşma dilinde kolay söyleyiş sağlayan, ama yazma dilinde yanlış olan ifadeleri de edinmektedirler. Konuşma dilinin takibi ve eğitimcinin kontrolü ile doğru bir şekilde geliştirilmesi, yazı dilini de olumlu etkileyecektir. Bu konuda yüzde yüz bir denetim sağlanamaz; ancak konuşma kulüpleri ve öğrencilerin birlikte etkinlik gerçekleştirecekleri sosyal faaliyet grupları kurulmalıdır. Durum eki anlatımlarında eklerle ilgili bilgi verilmesinin yanı sıra eylem ad bağlantısı üzerinde de durulmalıdır. Öğrenciye ekin neden kullanıldığının fark ettirilmesi gereklidir. Durum ekleri, özellikle belirtme durumu, anlatımında cümle içerisinde bağlantı kurularak anlatım yapılmalıdır. İyelik ve belirtme durumunun sözcükte birlikte kullanılmasında eksiltme yanlışları fazla yapılmaktadır. Bu konularda anlam farkına dayalı karşılaştırmalı örnekler verilmelidir. “sıfat-fiil+iyelik, isimfiil+iyelik/belirtme durumu” yapılarında iyelik yanlışları çok fazla yapılmaktadır. Özellikle “-dik/-ecek+iyelik”, “-me/-mek+iyelik/belirtme” yapılarında öğrenciler değiştirim ve eksiltme yapmaktadır. Sıfat-fiil eklerinin, isim-fiil eklerinin her birinin ayrı zamanlarda verilmesi, görevleri ve cümleye kattıkları ayrı anlamlar üzerinde durulması öğrencilerin eksiltme ve değiştirim yanlışlarını azaltacağı düşünülmektedir. Ekleri kullanarak öyküleyici metinler oluşturulabilir. Yeterlilik yardımcı fiilinde tüm öğrencilerde eksiltme yanlışları fazladır. Bu konuda metin oluşturulup drama çalışması yaptırılabilir. Sözcükte ek sıralamasında orta ve ileri seviyelerde seviyeye uygun cümle ve metin çözümlenmeleri yaptırılmalıdır. Öğrencilerin ek sıralamasını fark etmeleri sağlanmalıdır. Bu tür etkinliklerle öğrencilerin metin oluşturma sürecinde, yapıları doğru kullanmasına yardımcı olunmalıdır.

Yabacılara Türkçe öğretiminde yazma becerisi diğer becerilerin de gelişimini etkileyen önemli bir alandır. Yazma becerisine yönelik daha fazla araştırma yapılmalı, ana dili farkına dikkat edilmeli, uygulamaya dönük çalışmalar yapılmalı ve yazma becerisinin diğer becerilerin gelişiminde de önemli etkisi göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Açık, F. (2008). Türkiye’de yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *I. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu* (27 -28 Mart 2008), 37-48.
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe yazıları*. Multilingual.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. TDK Yayınları.
- Aşkın Balcı, H. (2018). *Metindilbilimin ABC’si*. Say Yayınları.
- Bakır, S. (2015). *Yabancı uyruklu öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarının, yazma becerisi öz yeterliklerinin ve Türkçe yazma becerilerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Beaugrande, R. de., Dressler W.U. (1981). *Introduction to Textlinguistics*, Longman.
- Bölükbaş, F. (2011). Arap öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3) Summer, 1357-1367.
- Büyükkiz, K. K., Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarının yanlış çözümlenme yaklaşımına göre değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 51-62.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Corder, P. (1967). The Significance of Learner's Errors, *IRAL*. 5, 161-170.
- çakır, İ. (2010). Yazma becerisinin kazanılması yabancı dil öğretiminde neden zordur?. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 28(1), 165-176.
- Çerçi, A., Derman, S., Bardakçı, M. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarına yönelik yanlış çözümlemesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 695-715.
- Çetinkaya, G. (2015). Yanlış çözümlemesi: yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B2 düzeyindeki öğrencilerin yazılı metinlerine ilişkin görüşler. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3(1), 164-178.
- Çevik, S., Zengin, D. (2015). Almanca hazırlık öğrencilerinin yazılı anlatım yanlışlarının çözümü, *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 3(1), 85-98.
- Dilidüzgün, Ş. (2008). *Türkçe öğretiminde metindilbilimsel bağlamda uygulamalı bir yaklaşım* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Dilidüzgün, S. (Ed.). (2016). *Kuram ve uygulama bağlamında Türkçe öğretimi*. Anı Yayıncılık.
- Dilidüzgün, Ş. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe öğretimi, uygulamalı bir yaklaşım*. Anı Yayınları.
- Durmuş, M. (2013). *Yabancılara Türkçe öğretimi*. Grafiker Yayınları.
- Ellis, R. (1997). *Second language acquisition*. Oxford University.
- Ercan Güven, A. N. (2019). *Dil öğretim merkezlerinde Türkçe öğrenen yabancıların yazılı ü-, -anlatımlarının bağdaşıklık ve tutarlılık düzeylerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Guiraud, P. (1999). *Dilbilim, anlambilim*. (Çev. B. Vardar.). Multilingual.
- Günay, V. D. (2017). *Metin bilgisi*. Papatya Yayıncılık.
- Hengirmen, M. (1997). *Yabancı dil öğretim yöntemleri ve TÖMER yöntemi*. Engin Yayınları.
- İnan, K. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarının hata analizi bağlamında değerlendirilmesi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(9) Summer, 619-649.
- Nurlu, M. (2019). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, görüşler-projeler-etkinlikler-öneriler*. Kalem Kitap Yayıncılık.
- Yağmur Şahin, E. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazılı anlatımlarındaki ek yanlışları, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 6 (XV), 433-449.
- Şimşek, B. (2020). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkçedeki görevli dil öğelerini kullanma durumlarının incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Torusdağ, G., Aydın, İ. (2019). *Metindilbilim ve örnek metin çözümlemeleri*. Pegem Akademi.
- Yıldırım, S. (2016). *B1 düzeyinde Türkçe öğrenen yabancıların yazılı anlatımlarının bağdaşıklık düzeyleri (Gazi Tömer Örneği)* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Yiğit, İ. (2023). Hititlerde kült dansları ve dans-müzik-din ilişkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 95-108.

HİTİTLERDE KÜLT DANSLARI VE DANS-MÜZİK-DİN İLİŞKİSİ

İrfan YİĞİT*

Öz: Müziğin ortaya çıkış nedeni "Din"dir. İnsanların doğa karşısında yaşadıkları güçsüzlük hissi inanma duygusunu ortaya çıkarmıştır. İnanma duygusunun birtakım kalıplara, şekillere bürünmesi ile din kavramı oluşmuştur. İnanılan varlıklara karşı dini görevlerini yerine getirmeye çalışan insan bir takım yöntem ve araçlarla bunu gerçekleştirmiştir. Bu araçların başında da müzik ve dans gelmektedir. Müziğin ilk ortaya çıkış şekli dini müzik olarak gerçekleşmiştir. Eski çağlardan itibaren müzik ve dans birtakım dini ritüellerle iç içe olmuştur. Kadim medeniyetlerde dini ritüellerin gerçekleştirilmesinde dans ve müziğin kullanılması bu iki unsurun ilahi bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Tanrıların kızdırılmaması için ritüellerde uygulanan dansların ve bu danslarda kullanılan müziklerin dansçılar ve müzisyenler tarafından kusursuz yapılmasına özen gösterilmiştir. Hititler kaderlerini tanrıların yönettiğini ve yaşamları süresinde başlarına gelen (iyi-kötü) tüm olayların, hastalıkların, yenilginin, onlar tarafından verildiğini düşünmekteydiler. Bu durumda onların hoşnutluğunu kazanmak amacıyla kurban sunu, onları bayram törenlerinde anmaya gayret ederlerken, çeşitli fallarla da olaylar karşısında tanrıların isteklerini, kızgınlıklarını, yol göstericiliklerini öğrenmeye çalışmışlardır. Doğumdan başlayarak ölüm dahil yaşamın tüm safhalarında her şeyin iyi olması, hastalıkların öğrenilmesi ve iyileşmenin sağlanması, ölümden sonra çok güzel bir ortamda kalınabilmesi için ritüel törenler kullanılmıştır. Hititlerin de dinsel uygulamalarının pek çok bölümüne müziğin eşlik ettiği görülmektedir. Çünkü müzik tanrıları mutlu kılar ve onlar için yapılan törenlerin daha görkemli olmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Hitit, kült, dans, müzik, müzik arkeoloji, dini müzik.

CULT DANCES AND THE RELATIONSHIP BETWEEN DANCE-MUSIC-RELIGION IN THE HITTITES

Abstract: The reason for the emergence of music is "Religion". The feeling of powerlessness people experience in the face of nature has revealed a sense of belief. Religion was formed when the surface of opinion took on specific patterns and shapes. People who try to fulfil their religious duties towards the beings they believe in have done so with several methods and tools. The most important of these tools are music and dance. The first-way piece that appeared was as religious music. Since ancient times, music and dance have been intertwined with some religious rituals. The use of dance and music in the performance of religious rituals in ancient civilisations enabled these two elements to gain a divine quality. In order not to anger the gods, care was taken to ensure that the dances performed in the rituals and the music used in these dances were performed flawlessly by the dancers and musicians. The Hittites thought that the gods controlled their destiny and that all the good or bad events, diseases, and defeats that happened to them during their lives were caused by them. In this case, while they tried to make sacrifices and commemorate them in festival ceremonies to gain their satisfaction, they also tried to learn the gods' wishes, anger and guidance in the face of events through various fortune-telling. Ritual ceremonies were used to ensure that everything was well at all stages of life, starting from birth and including death, to learn about diseases and ensure recovery, and to stay in a beautiful environment after death. It is

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, irfan.yigit@izu.edu.tr

 ORCID ID: 0000-0002-7265-1991

seen that music accompanied many parts of the religious practices of the Hittites. Because music makes the gods happy and makes the ceremonies held for them more magnificent.

Keywords: *Hittite, cult, dance, music, music archeology, religious music.*

Kadim medeniyetlerde müziğin ortaya çıkış nedeni dinî kaygılara dayanmaktadır. İnsanların doğa karşısında yaşadıkları güçsüzlük hissi inanma duygusunu ortaya çıkarmıştır. İnanma duygusunun birtakım kalıplara, şekillere bürünmesi ile din kavramı oluşmuştur. İnanılan varlıklara karşı dini görevlerini yerine getirmeye çalışan insan bir takım yöntem ve araçlarla bunu gerçekleştirmiştir. Bu araçların içerisinde müzik ve dans yer almaktadır. Müziğin ilk ortaya çıkış şekli “Dini müzik” formunda olmuştur. Bu da müziğe dini bir nitelik kazandırmaktadır.

Dansın kökenleri ilk insanlara kadar götürülebilir. Fakat ritmik düzenli hareketlerle belirli bir amaç doğrultusunda yapılan dansın izleri milattan önce yaşamış olan antik medeniyetlerde görülmektedir. Bu medeniyetlerden M.Ö. 3000’lerde yaşamış olan Hititler ve Mısırlılar gibi antik medeniyetlerden kalan kalıntılar ve belgelerde dans resmedilerek belgelenmiştir (Yiğit, 2023, s. 352).

Eski çağlardan itibaren müzik ve dans birtakım dinî ritüellerle birlikte kullanılmıştır. Temeli primitif toplumun doğaya karşı olan tutumu üzerine kurulu olan müzik ve dans, toplumların günlük yaşantısının, inanç kültürünün bir parçası olarak var olmuştur. Doğaya hükmetme duygusu ve yönetme amacıyla başlattığı primitif faaliyetler müziğin ve dansın tarihsel süreçte başlangıcını meydana getirmiştir. Av sonrası ve önemli günlerden sonra yapılan görsel şölenler kabilenin diğer üyelerinin de çıkardıkları sesler ve hareketler ile desteklenmiş gelenek haline gelmiştir. Böylece insanın yaşamında dans, ritim, çalgı gibi kavramlar yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır (Nacakcı, 2021, s. 7). Fikirselsel ve dış dünyaya yansımalarıyla fikirlerini üretim boyutuna taşıyan insan bu yeteneğini müzik ve dans için de sürdürmüş ikisinin de gelişimine katkı sağlamıştır (Kılınç, 2019, s. 38). Başlangıçta bireysel olan dans sonrasında ihtiyaçların şekillenmesi ile toplumsal ve sosyal bir hal almıştır.

Primitif çağlardan günümüze insanlığın kültürel değişim ve dönüşüm süreci, insan biliminde genel olarak “Paleolitik” (üretim öncesi), “Neolitik” (üretim) ve endüstriyel (yoğun üretim) olarak en az üç döneme ayrılabilir (Uçan, 2015, s. 12). Dünyanın farklı bölgelerinde dansa ve müzikal seremonilere ya da müzik aletlerine ait arkeolojik veriler Paleolitik Döneme kadar götürülmektedir. (Masalcı Şahin, 2020, s. 202) Neolitik çağ insanlık tarihi için devrim niteliği taşımaktadır. Bu çağ insanın avcı toplayıcı göçer yaşamdan tarım üretimine ve yerleşik hayata geçtiği dönemdir. (Ergener, 2022, s. 16) Yerleşik hayatın başlaması ile de farklı ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar içerisinde dini, kültürel ve sanatsal unsurlar vardır.

Anadolu topraklarında, Neolitik ve Kalkolitik devirlerde (M. Ö. 10000 / 12000 – 3000) üretilen ve arkeolojik kazılar neticesinde ele geçen materyaller, müzik tarihi bakımından ilk önemli verileri oluşturmaktadır. İkonografik deliller, ses çıkarmak için kullanılmış olan obje parçalarının ortaya çıkarılması, bugün elde olan verilerle Anadolu topraklarında müzik kültürünün en eski ifadeyle neolitik devirlerde başladığını bizlere göstermektedir (Karaağaç, 2018, s. 287). Arkeolojik kalıntılar bizlere bu konuda ışık tutmaktadır.

Bugüne kadar ortaya çıkarılan arkeolojik bulgular içerisinde en eski enstrüman Arkeolog Ivan Turk tarafından Solevenya Divje Babe mağarasında bulunan Neandertal devirlere ait kemik flütür. Bob Fink’in bu arkeolojik malzeme üzerinde yaptığı inceleme göre, flütün 43.000 – 67.000 yıl öncesinde ayının uyluk kemiğinden yapıldığı tespit edilmiştir. Bunu yapan insanların müzik kulağı olduğu yapılaş tekniğinden anlaşılmaktadır. 2008 yılında Prof. Dr. Nicholas J. Conard yönetiminde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Almanya, Swaiba Alpleri’ndeki Hohle Fels mağarasında bulunan yaklaşık 40.000-45.000 yıl öncesine ait flüt, kızıl akbabanın ön kol kemiğinden yapılmıştır. Ayrıca deniz kabuklarından yapılan

süs eşyaları düşünüldüğünde alet yapma konusunda yetenekli olan ilk insanların müzik ile tanışmalarını 130.000 yıl öncesine götürmek muhtemel olabilir (Nacakçı, 2021, s. 14-15). Bu buluntular göstermektedir ki insanların müzikle olan geçmişleri binlerce yıl öncesine dayanmaktadır.

Antik medeniyetlerde dini ritüellerin gerçekleştirilmesinde dans ve müziğin kullanılması bu iki unsurun ilahi bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Tanrıların kızdırılmaması için ritüellerde uygulanan dansların ve bu danslarda kullanılan müziklerin dansçılar ve müzisyenler tarafından kusursuz yapılmasına özen gösterilmiştir. Çünkü meydana gelecek olan felaketlerin nedeni olarak yapılan dansın ve icra edilen müziğin görülmesi durumunda müzisyenler veya dansçılar öldürülmektedir (Elbaş, 2010, s. 247). Bu durum müzisyenler ve dansçılar üzerindeki toplumsal baskıyı göstermektedir.

Antik dönemlerde müzisyenler kölelerden, kültürlü prenslerden veya tapınakların hizmetinde ki rahiplerden oluşmaktaydı (Attali, 2017, s. 48). Sümerlerde ilk zamanlarda yetenekli ve büyük müzisyenlerin krallar için çalışmaya başladığı M.Ö. 2000’li yıllara kadar müzisyenlerin tapınaklarda ve mabetlerde yaşadıkları belirlenmiştir. Bu yüzden ilk zamanlardan beri müzik, büyü ve din ile büyük bir bağ içerisindeydi. Müzisyenlerin genel olarak çalıp söyledikleri şeyler hakkında ise birçok bilgi vardır. İlk zamanlarda sadece basit ilahi ve ayin müzikleri yapılmış, daha sonraları ise çok daha özenle yapılmış ilahiler söylenmiştir. Sümerler uygarlığı dine odaklanmış ve tapınak müziklerine dayalı olsa da müzik, bayramların, askeri törenlerin, cenazelerin ve diğer ayinlerin değişmez bir olgusu olmuştur (Erol, 2010, s. 288).

M.Ö. ikinci bin yıldaki (yani müziğin yazılı ve gelişkin uygulamalarıyla karşılaşmaya başlandığı zamanlarda) Anadolu ile ilişki halindeki coğrafyalara dönük müzikteki gelişim ve dönüşüm için tam bilgi sahibi olmak için bakılması gereken diğer önemli ortam Mısır’dır. Mısır’daki müziğin başlangıcı da erken zamanlara dayanır. Ancak Mezopotamya’daki kadar eski değildir. Beşinci hanedanına ait Ur mezarlarındaki kalıntılarla aynı çağa ait kabartmalarda Mezopotamya’dakine çok paralel çalgılar görülür (Erol, 2010, s. 289).

M.Ö. 1. bin’in başlamasıyla, Asurlular dikkat çeker ve Asurlular, din ve kültürde Mısır’ın mirasçıları olarak görülürler. Müziklerine ait bilgiler müziğin çoğunlukla törensel, ileri çalgılarla yapılmış olduğu şeklindedir (Erol, 2010, s. 290).

Anadolu’nun en eski dini, dünyanın farklı bölge ve medeniyetlerinde olduğu gibi doğa ile olan etkileşime dayanmaktaydı. Doğanın gücü inançlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu güç ve daha niceleri toplumun mutluluğu ve sürekliliği için büyük öneme sahipti. Toplumun parçası olan insan ve yaşadığı toplum düzenli olarak uygun dinsel etkinliklerle bu güçlerin onayını alması gerekiyordu. Böylece her bölgenin kendine ait koruyucu tanrıları, dini merkezi, mitolojisi ve temelde tarım evreleri ile bağlantılı seremonileri oluşmuştu (Macqueen-Davutoğlu, 2022, s. 122).

Hitit dininin özü “tanrıları memnun etmek, onları kızdırmamak” kuralına dayanmaktadır. Bu kural, Hitit inancını bir “ritüeller/ayinler dini” olma niteliği kazandırmış ve tanrılar için uygun dini ritüelleri, kurbanları ve bayramları gerçekleştirerek onları sakinleştirmeyi amaçlamıştır.(Reyhan, 2016, s. 93) Hititler kaderlerini tanrıların yönettiğini ve yaşamları süresinde başlarına gelen (iyi-kötü) tüm olayların, hastalıkların, yenilginin, onlar tarafından verildiğini düşünmekteydiler. Bu durumda onların hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla kurbanlar sunup, onları bayram törenlerinde anmaya gayret ederlerken, çeşitli fallarla da olaylar karşısında tanrıların isteklerini, kızgınlıklarını, yol göstericiliklerini öğrenmeye çalışmışlardır. Doğumdan başlayarak ölüm dahil yaşamın tüm safhalarında her şeyin iyi olması, hastalıkların öğrenilmesi ve iyileşmenin sağlanması, ölümden sonra çok güzel bir ortamda kalabilmesi için ritüel törenler kullanılmıştır. Bu ritüellerin yapıldığı en

önemli dini mekân ise Şapinuva şehridir.¹ Bu şehrin Hitit dini dünyasında ne kadar önemli bir konumda olduğunu yapılan dini tören örneklerinden anlayabiliyoruz (M. Süel, 2010, s. 833).

Hitit Krallarının kendi tanrılarına olduğu kadar yabancı hatta düşman ülkelerin tanrılarını başkente getirdiklerini yazılı belgeler kanıtlamaktadır.(Peter, 1990, s. 28) Anadolu'nun yerli halkı Hattilerdir. Hattilen yaşadıkları çağa göre yüksek bir kültüre sahiptiler. Hititler Anadolu'ya geldiklerinde bu yüksek kültürle karşılaştılar ve tanrıları, kültürleri ve müziklerini benimseyerek Hatti medeniyetini kendi medeniyetleri gibi özümstediler. Panteonları o kadar büyüktü ki ülkelerinin tanrılarına "Hatti'nin bin tanrısı" gibi etkili bir ifadeyle hitap ediyorlardı. Hitit kaynaklarında geçen tanrıların yüksek sayısı iki nedene bağlanır. Bir yandan Hitit Krallığı'nın Kizzuwatna, Suriye ve Batı Anadolu'da genişlemesi, fethedilen ülkelerdeki tanrıların devlet kültürüne dahil edilmesi ile sonuçlanmıştır. Öte yandan Anadolu'daki birçok merkez Hatti'nin bir parçası olduktan sonra bile resmi devlet tanrılarına çok yakın özellikler barındırmasına rağmen eski tanrılarını bırakmadılar ve ülkenin çevresel bölgelerindeki yerel kültlerin odak noktası olarak kaldılar. Hitit tanrılarının Yazılıkaya kabartmalarında görüldüğü gibi insan suretinde tasvir edilirdi. Aksi takdirde hayvan formunda örneğin boğa suretindeki fırtına tanrısı gibi veya taş bir nesneyle (huwasi) temsil edilmekteydi (De Martino, 2023, s. 203).

Hitit Krallığı'nın baş tanrısı Fırtına Tanrısıydı ve insan toplumlarının organizasyonları tanrılar dünyasına yansdığından, kendisi tanrıların kralı olarak kabul ediliyordu. Fırtına Tanrısı semavi bir tanrı idi. Fırtına tanrısının eşi Hatti kökenli Güneş Tanrıçasıydı. Kutsal yeri Arinna idi ve Hitit metinlerinde hitap edilirken "Arinna'nın güneş tanrıçası" adıyla hitap ediliyordu. Hurri kökenli Hepat, çocukları Şarruma, Allanzu ve Kunzisalli, Tesop, Hitit Tanrıçası İnara, Geyik Tanrı Kurunt(iy)a, bitkilerin tanrısı fırtına tanrısı Telipinu, vahşi hayvanların efendisi Teteshapi gibi eski Hatti tanrıları Hitit dininde varlıklarını sürdüren tanrılardır (De Martino, 2023, s. 203).

Dans eden Hitit Tanrıçası

Anadolulu olmayan halkalarda Hitit dininin oluşumunda rol oynamıştır. En önemlileri, üçüncü binyıl sonlarında İç Anadolu'ya gelen Hint Avrupa kavimleri ve ikinci bin yılda etkileri giderek artan Hurrilerdir (Macqueen-Davutoğlu, 2022, s. 123). Hitit dili Hint-Avrupa dil grubuna mensuptur. Hititler mensup oldukları bu dil grubunun kültür, efsane, müzik, dans, din ve geleneklerinin kalıtsal izlerini taşımaktadırlar. Mesela dini törenler öncesi

¹ Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Ortaköy İlçesi, Çorum merkezinin 53 km güneydoğusundadır. Boğazkale'nin ise kuş-çuşuyla 60 km kuzeydoğusunda konumlanmaktadır.

temizlik, müzikte ahenk, toplum olma özelliği, yöneticilere saygı gibi unsurlar kültürel aktarımlarla Hititlere geçmiştir.

Hitit dini üzerinde Hurri etkisi çok daha güçlü ve yaygındır. M.Ö. 1430’larda I. Tuthaliya ve kraliçesi Nikalmati’nin tahta çıkmasıyla başlayan imparatorluk hanedanının Hurri kökenli olduğu düşünülmektedir ve Şippiluliuma dönemine gelindiğinde Hurrileşme süreci hız kazanmıştır. 13. Yüzyılda, büyük ölçüde III. Hattuşili’nin Hurri eşi Puduhepa’nın etkisiyle resmi din adeta “el değiştirmiş” yüzyılın sonunda panteon tümüyle Hurri etkisi altında kalmıştır. Bunun en açık delilleri Yazılıkaya tapınağı kabartmalarında görülebilir. Hitit panteonundan derlenen tanrılar Hurri tören düzeninde sıralanmış ve hurice adlar almıştır.(Macqueen-Davutoğlu, 2022, s. 124) Hitit İmparatorluğunun dini, böyle uzun ve karmaşık bir sürecin nihai sonucudur (Macqueen & Davutoğlu, 2022, s. 125).

Boğazköy Yazılı Kaya

Hititler farklı dinler ve kutsal kitaplarda da adı geçen bir medeniyettir. İncil’de Hittim olarak geçen ve iyi bilinen topluluğa ve bireylere “Hitit” diyoruz. Bu halka kimi zaman “Hetoğulları” adı verilir ki, Hititlerin Almancası “Hethiter”dir. Kral Davud’un güzel eşi Batşeba’ya kavuşabilmek için muharebe meydanında ölüme gönderdiği bahtsız Uriya gibi İncil’de geçen Hititlerden çoğunu iyi biliriz. İncil’e göre Hititler Filistin’in güneyindeki dağlık Ludea bölgesinde yaşayan çok sayıda küçük kabileden birisidir. Ancak Eski Ahit metinlerinde kayda değer bir konuma ve güce sahip bir “Hitit ülkesinin” varlığından söz edilir. Bu metinlerin en dikkat çekeni İkinci Krallar Kitabı’dır. Burada Aramiler birbirlerine şöyle derler: “Bakın, İsrail Kralı bize saldırmak için Hitit ve Mısır krallarıyla anlaşmış!.” (2. Krallar Kitabı 7, s. 6). 9. Yüzyılda Elyesa Peygamber dönemine tarihlenen bu metinde yalnızca Hitit Krallarından bahsedilmekle kalmaz, bu krallar Mısır firavunlarıyla da eş tutulur (BRYCE, 2020, s. 9).

Yazının önemini Hitit metinlerinin günümüze ulaştığı kil tabletler sayesinde öğreniyoruz. Devlet yönetiminde ve dini ritüellerde meydana gelen gelişmeleri, kanunları kil tabletlere yazma fikri Hititlerin gelişmişlik düzeylerini ortaya koyma bakımında önemli bir unsurdur.

Hitit çivi yazısı Mezopotamya’dan alınmış, Hititçe’ye uydurulmuş olduğundan, Mezopotamya, Sümer, Akad ve Hurri etkileri de her konuda kendini göstermiştir. Yani yazıyla birlikte birçok medeniyet ve kültür ögesi de Anadolu’ya gelmiştir. Bu etkiler arasında elbette müzikte vardır. Gerçekten de metinlerde Babil ve Hurri etkisi kendini açıkça belli eder (Erol, 2010, s. 294).

Hititleri etkileyen Hurriler, insanların bazı mekanlarda tanrılara daha yakın olabildiğine inanıyorlardı. Tanrılar için bazı kutlamaların yapıldığı kutsal mekanlar vardı. Bu yerlerden en önemlisi Şapinuva şehri idi. Ancak Şapinuva’nın diğer kutsal mekanlardan farklı bir özelliği var idi. Çünkü her türlü hastalığın, zararın ve felaketin kaynağının insan ve

insanlığın yaptığı kötülükler olduğu bu dünyada temizlenmek, arınmak için yapılması gereken işlemlerin başında Şapinuva'da üretilen ve oradan gelen itkalzi kutsal metinlerinin okunması, ağız temizlenmesi geliyor. Boğazköy metinlerinde geçen, "bu önemli kutsal kil kitaplarının Şapinuva ülkesinden getirildiği yolundaki ifadeler, bu şehrin önemini anlamamızı sağlıyor. Bir şehrin dini bakımdan bu kadar önemli ve vazgeçilmez olması örneğine az rastlanan bir durumdur (A. Süel-Süel, 2006, s. 81).

Ortaköy arşivlerinde, Hurri dilin de yazılmış tabletlerin önemli bir bölümünü ağız temizleme (tövbe) ile ilgili ritüeller (itkalzi ritüelleri), yani Hurri temizlik ritüelleri teşkil eder (Aygül, 1998, s. 43). İtkalzi ritüeli ile ilgili Ortaköy-Şapinuva kazı başkanlığı tarafından yayınlanan bir broşürde şöyle açıklanmaktadır:

“Şapinuva, başkentlik vasıflarının yanı sıra çok kutsal bir şehirdir. MÖ 14. yüzyılın başlarında, "İtkalzi" [Hurrice 'temizlik, arınma'] adı verilen ve olasılıkla Babil'den Mitannilere, Mitanniden Hurrilere, Hurrilerden de [özellikle Kizzuwatna etkisiyle] Hititlere geçen bir arınma ritüeline kucak açmıştı. Taduhepa-Tuthaliya çiftinin düğün törenleri vesilesiyle, Şapinuvaya çok uzak olmayan Zithara'da, bir hasat zamanı gerçekleştirilen bu ritüel, teferruatlı dualar, niyazlar ve majic uygulamalar içeriyordu. "İtkalzi Ritüeli"nin muhtemel amacı, krâlî çifti geçmiş günahlarından arındırmak, evliliklerinden önce temiz bir sayfa açmak ve elbette tahtın veraseti için doğurganlıklarını arttırmaktı. O gün yapılan bütün uygulamalar kralın emriyle tabletlere yazılırdı. Orijinali Hurrice olan ve 22 tableten oluşan "İtkalzi Ritüeli"ni Hititler çok sevmiş olmalıdır. Zira zamanla "İtkalzi" sadece kraliçe ve kral için uygulanan bir arınma olmaktan çıktı. Ritüelin çok daha kısa, kolay ve Hititçe-Hurriceversiyonları yazılmaya başlandı. Bir süre sonra "İtkalzi Ritüelleri"nde kutsal suların kullanımı ön plana çıktı. Şapinuva ve çevresindeki yedi farklı kutsal kaynaktan toplanan sular, önce Şapinuva'da birleştiriliyor ardından küçük testilere doldurularak Hatti Ülkesinin dört bir yanına gönderiliyordu. Günahlarından arınmak isteyen Hititler, bu sularla ağız temizliği yapıyorlardı. Zira "İtkalzi Ritüeli"nde sadece Şapinuva'nın kutsal suları kullanılabilirdi. Bu tövbe ritüelini nasıl yapacaklarını anlatan talimatlar ise, kil tabletler üzerine [belki de altın stylus'larla] yazılırdı. Şapinuva'da özenle hazırladıkları "İtkalzi Tabletleri" de, testilerle birlikte Hitit İmparatorluğumun diğer şehirlerine gönderildi.²

Hitit siyasi gücünün artmasıyla, eski devirlerde küçük tarım topluluklarının koruyucuları niteliğindeki tanrılar, hızla kendilerini sarayın ve büyük bir imparatorluğun bekçileri konumunda bulmuşlardır. Ancak temel özellikleri ve insanoğluluyla ilişkileri değişmemiştir. Hititlerin gözünde tanrılar efendi idiler. İnsanın gayesi hizmetkarın efendisine yaptığı gibi, onlara hizmet etmektir. Karşılığında ise tanrı, iyi bir efendi gibi hastalık, kıtlık ve düşman saldırılarına karşı onları korur ve dini sorumluluklarını ihmal eden kötü hizmetkarları da cezalandırırlandı (Macqueen-Davutoğlu, 2022, s. 129). Tanrıların bu tutumlarını etkilemek için Hititliler Dans- Müzik ve Din arasında kutsal bir ilişki kurarak ayinlerde uygulamaya başlamışlardır.

1. Hititlerde Dans-Müzik-Din İlişkisi

Hitit toplumuna baktığımızda genel olarak tutucu ve geleneklerine bağlı bir toplumla karşılaşmaktayız. Çok geniş tanrılar topluluğu sahibi Hititler, tanrıların her birini mutlu etmek, onların ilgi ve sevgisini daima hissetmek isterlerdi.(Taş, 2010, s. 872) Bunu yerine getirebilmek içinde çeşitli kült seremonileri ve ritüeller gerçekleştirilmekteydiler. Antik dönemlerde ayinlerin gerçekleştirilmesinde kurban, temiz su, şarap, yiyecekler, dans ve müzik kullanılmıştır. Hititlerde ritüeller, seremoniler, kült törenleri ve şenliklerde kurban sunumundan sonraki en önemli araçları, müzik aleti çalma, şarkı söyleme, dans etme eylemleridir (Reyhan, 2016, s. 98).

² Ortaköy-Şapinuva Kazı Başkanlığı "İtkalzi Ritüeli ve testisi" bilgi broşürü.

Üyesi oldukları Eski Ön Asya'nın diğer toplumları gibi, Hititlerin de dinsel uygulamalarının pek çok bölümüne müziğin eşlik ettiği görülmektedir. Çünkü müzik tanrıları mutlu kılar ve onlar için yapılan törenlerin daha görkemli olmasını sağlar. Tanrısal gücün ve uygarlığın sembolü sayılan müziğin, Mezopotamya ve Mısır'da koruyucu tanrıları vardır (Dinçol, 2023, s. 315). Koruyucu tanrıların istek ve arzularını gerçekleştirme yollarından olan müzik içinde enstrümanlar önemli araçlardı.

Hititler tarafından kullanılan enstrümanların çoğu Mezopotamya kökenlidir (Dinçol, 2023, s. 317). Şimdiye dek yapılan tüm arkeolojik araştırmalar neticesinde bütün delilerin bizlere söylediği tarih boyunca Anadolu kültürünün -özel olarak Hitit uygarlığının- yakın ilişki halindeki Mezopotamya'da müzik aletlerinin pek çok eski (ilk gelişkin) örneği ve bu durumla bağlantılı olarak yazılı müziğin ilk örnekleri ile karşılaşıldığıdır (Erol, 2010, s. 287).

Hititler ile birbirlerini her bakımdan etkilemiş ve iç içe geçmiş medeniyetler olan Sümer, Hatti, Asur, Akad, Babil, Hurri, ve Mısır gibi uygarlıkların müziği ile ilgili elde edilen veriler Hitit müziği araştırmaları için önemli katkılar sağlamıştır. Sümerler toplumun üst sınıfına ait kişilerin günlük yaşam sıkıntılarının öldükten sonra müzik sayesinde dindirildiğine inanırlardı. Bu yüzden ölen kişilerle birlikte müzik aletlerini de gömerlerdi. Bu sayede Güney ve Kuzey Mezopotamya topraklarını içeren Irak'ta Ur kentinde bulunan kral mezarlarından çeşitli müzik aletleri oldukça iyi korunmuş bir halde ele geçirilmiştir (Conka, 2004, s. 58).

Hititler müziği daha çok kutsal mekanlarda yapılan içkili eğlenceler ve dini ritüellerde kullanmışlardır. Bu ayinlerde şarkılar ve müzik vasıtasıyla tanrılarıyla iletişim sağladıklarına inanıyorlardı. Tanrıları onurlandırmak amacıyla sunulan ve içilen içkinin tanrısal bir simgesi vardı ve bu yüzden Hitit kültüründe içki içmek tanrı ile özdeşleştirilirdi. Çoğunluklar Hitit kralları vazo ve kabartma tasvirlerinde kendilerine müzisyenler çalgılarıyla eşlik ederken ve tanrılara içki sunarken gözüktürler (Conka, 2004, s. 58). Dansör gibi profesyonel tapınak dansçıları dışında rahibeler, komedyen/soytarılar, şarkıcılar gibi başka bazı görevlilerin, beylerin hatta kraliçenin bile törenin akışı içerisinde dans ettiği görülmektedir (Dinçol, 2023, s. 318).

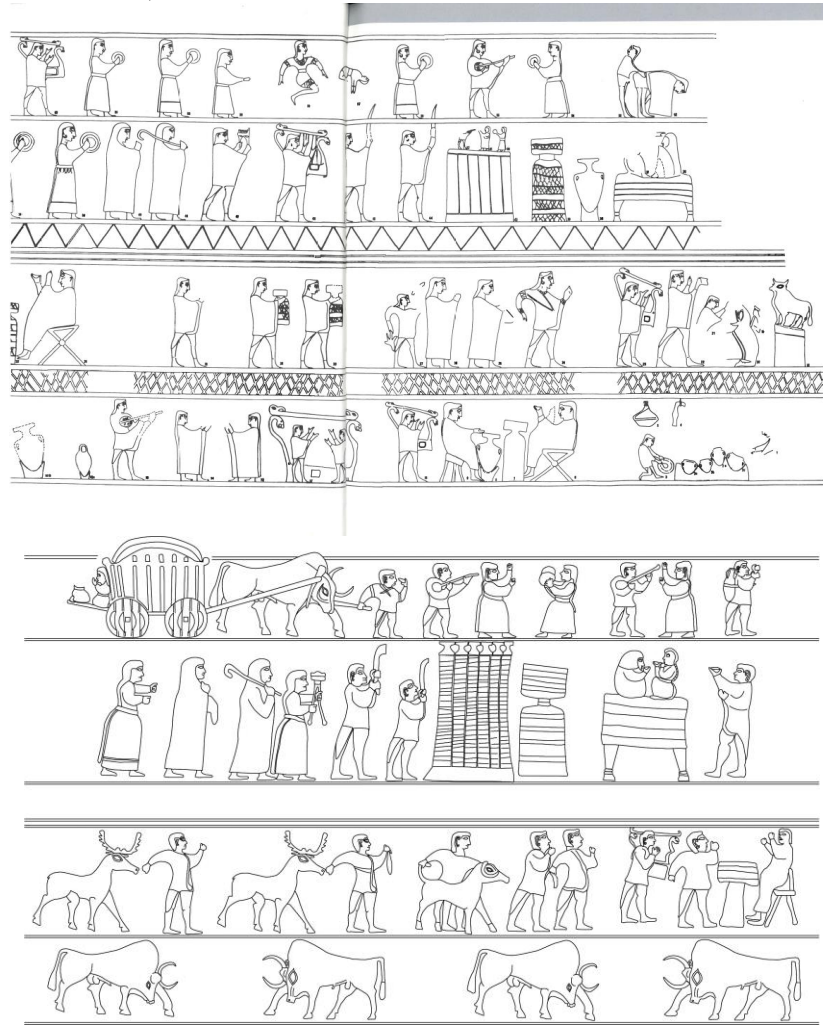
Alp Dinçol, Richard J. Dumbrill ve daha birçok değerli Anadolu ve Hitit araştırmacılarının kendi bulgularından yola çıkarak üzerinde bulunduğu ortak tespit müzik ve dansın genel olarak Anadolu'nun, özel olarak ise Anadolu'nun en önemli uygarlıklarının başında gelen Hitit yaşantısının dini yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğudur. Gerçekten de belgeler, bulgular, kalıntılar bize bu mesajı verir.(Erol, 2010, s. 286) Hitit mitolojisinde de müzik ve enstrümanlar geçmektedir. Tanrıça İştar sahilde gezerken hem çalar hem de söylediği şarkıyla dev deniz yılanı şeklinde olan canavar Hedammu'yu etkileyerek denizden çıkmasını sağlar ve öldürtmeye çalışır (Sipahi, 2019, s. 87).

Alacahöyük orthostatları

Hititlerde müzik ve dans kullanımı konusunda bilgi edinmemizi sağlayan kaynakların başında filolojik olarak, çiviyazılı kil tabletler, arkeolojik olarak ise dinsel törenlerin betimlendiği boyalı ve kabartmalı vazolar ve orthostatlar gelir. Hititlerin başkenti Hattuşa'daki (günümüzde Boğazköy) devlet arşivlerinde bulunan binlerce tabletin büyük çoğunluğunu dinsel içerikli metinler oluşturur. Bu belgeler, resmi karakterli olmaları nedeniyle ancak devletin dinsel uygulamalarındaki, yani kültürteki, kurallara bağlı yoğun müzik kullanımını hakkında bilgi verirler (Dinçol, 2023, s. 315).

Hitit Krallığının ilk dönemleri olan eski Hititlerin erken dönemlerinde kabartmalı vazolar topluma ait birçok konu hakkında bilgiler vermektedir. Üzerlerinde dans ve ayin figürlerinin de yer aldığı Hitit dönemine ait üç kült vazo bulunmuştur. Çankırı'ya yakın İnadık Köyü'nde arkeolojik kazılarda bulunan İnadık vazosu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, M.Ö. 1650 yılında yapıldığı belirtilen Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Yörüklü beldesi yakınlarındaki Hüseyinde Tepesi'nde ortaya çıkarılan Hüseyinde A ve Hüseyinde B vazoları ise Çorum Müzesi'nde sergilenmektedir. Hitit dönemi seramik kabartmalı vazolarının bugüne kadar ortaya çıkarılan, en büyük ve eksiksiz olanı İnadık vazosudur.(Masalcı Şahin, 2020, s. 219) Üzerinde dans figürleri yer alan bu kült vazolar dans ve müziğin tarihçesini daha eskilere götürmektedir. Vazo üzerindeki figürler dini bir ritüeli anlatmaktadır. Bu ritüel figürleri sayesinde dansın dini ritüellerin bir parçası olduğunu anlaşılmaktadır. Hattuşa'nın kuzeybatısında konumlanan İnadık bölgesinde ortaya çıkartılan kült vazosunda hangi bayramın tasvir edildiği bilinmemektedir. Yeni yıl kutlamasının tasvir edildiği tahmin edilmektedir. Bu kutlamalar esnasında "kutsal evlilik" sahnesine de yer verilmiş (Reyhan, 2016, s. 97).

İnadık ve Hüseyinde Vazosu tasvirleri

Hitit müziği en iyi şekilde, bayram ritüeli olarak adlandırdığımız metinlerde belgelenmiştir. Devlet tarafından yönetilen kutsallığın önemli bir bölümünü oluşturan, öncelikle kral, olmazsa kraliçe, ya da bir prens, o olmadığı takdirde yüksek düzeyde bir rahip ya da rahibe tarafından yönetilen çok sayıdaki dinsel bayramın uygulanışını ayrıntılarıyla anlatan bu metinlerin bir tür yönetmelik ya da uygulama protokolü olduklarını söyleyebiliriz.(Dinçol, 2023, s. 315) Hitit kralları bayram törenlerinde ve yıl içerisinde yapılan çeşitli dini etkinliklerde müzisyenler eşliğinde dini ayinler yapılmasını sağlamıştır. Dans kültürü kadim medeniyetlerde dini törenler içerisinde kullanılmıştır. Dans, savaşa gitmeden önce, kuraklık dönemlerinde, arınma ayinlerinde, bayramlarda ve cenazelerde yapılarak dini ritüellerin bir parçası olmuştur. Kutsal alanlardaki ritüellere enstrümental müzik ve şarkılar eşlik etmektedir (Schwemer, 2013, s. 223).

Eğlenceli, müzikli, danslı, yemeli, içmeli ritüellerle kendini gösteren bayramlar, toplum için dinsel bir ayin; aynı zamanda, Hitit Krallığı'nın devamlılığını, Hitit krallarının meşruiyetini sağlayan ideolojik aygıtlardır.(Reyhan, 2016, s. 113) Hitit medeniyeti yaşadıkları çağa göre çok büyük bir alanı kaplıyordu. Ulaşımın ve iletişimin zor olduğu bir dönemde insanları yönetmek onları belli bir baskı altında tutabilmek çok zor ve önemliydi. Hititler her ne kadar dini gerekçeyle çok sayıda bayram kutluyorsa da bu bayramları ve törenlerin bir amacı da siyasi idi. Müzik dans ile toplum huzurlu tutuluyor, din ve tanrı korkusuyla seremonileştiriliyor, bir nevi halkı etkilemenin bir aracı olarak kullanılıyordu.

Hitit bayram törenlerine ait belgelerde çeşitli görevleri icra eden kadın ve erkek pek çok kült görevlisine rastlamaktayız. Bu meslek grupları arasında dini görevliler, dansçılar, şarkıcılar, farklı kökenli olan özellikle Luvi, Hurri ve Hatti kökenli kadınlar ve müzik aleti çalanlar bulunmaktadır.(Masalcı Şahin, 2020, s. 129) Müzikli törenlerinde ilahi söyleyenlere ve çalgıcılara dansçılar ve hokkabazlar eşlik eder; şarkılar hem koro halinde hem de solo olarak Hititçe, Luvice, Palaca, Hurrice ve Hattice dillerinde söylenmektedir (Conka, 2004, s. 58).

Hitit metinlerinden 165'in üzerinde bayramın kutlandığı bilinmektedir. Muhtemelen yerel düzeyde kutlanan bayramlar da vardır ve onlar bu sayının dışındadır. Tapınak görevlilerine ait talimatları içeren bir metinde sadece Hattuşa'da kutlanan bayramların sayısının 18 olduğu belirtilmektedir (Reyhan, 2016, s. 94).

Dini nitelik taşıyan ritüellerde kullanılan müzik ve dans çeşitli zamanlarda sağlık alanında da etkili olarak kullanılmışlardır. Hitit metinlerde iyileştirme ile ilgili ritüeller de müziğe yer verildiğini görüyoruz. Bir iyileştirme ritüelinde hastaya yılan, arı ve kartaldan oluşan müzikli öyküler anlatılarak onun iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde müzik ve telkin vasıtasıyla ilkel bir terapinin uygulandığı anlaşılmaktadır (Sipahi, 2019, s. 87).

Hattice olarak törenler esnasında kralın törene katılımını ve müziğin başlayacağına işaret eden seslenişler yapılmaktadır. Bunlar aha, zinir zinir (müzik müzik), aa, mişa (al), Zinuriya zinuriya, ari (Hurrice: yol), wariyati hapanuşa (Luvice) ve bir de“hu ve hu impu” dur. Hapiya adamları tarafından üçüncüsünün söylendiği (Hapi adamları hû diye haykırır) kaydedilmiştir (Masalcı Şahin, 2020, s. 195).

Müziğin uygulayıcılarının dini kimliğe sahip insanlardan oluşması da dini nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Literatürde “Sanga-LuSankunni” olarak adlandırılan din görevlileri rahiplerdir. Pek çok müzikal aktiviteyi bu rahipler yerine getirmektedir.(Masalcı Şahin, 2020, s. 190) Şarkıcı, müzisyen LUNAR ritüellerde görev yapmakta ve tanrıların şarkıcısı olarak isimlendirilmekte, çeşitli tanrıların şarkılarını ya da onların adları verilen şarkıları icra etmektedirler (Masalcı Şahin, 2020, s. 185).

Mezopotamya'da “Gala” isimli müzisyenler vardır. Bu kişiler ağıt yakan din görevlileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kişiler Hititler döneminde bayram kutlamalarında, taç giydirmen törenlerinde matemden daha çok coşkuyu arttırmak üzere müzik yapılmakta ve bu esnada vokal müzik yapılmasının yanında vürmalı ve telli müzik aletleri ile

icralar yapılmaktadır. Hattice de “sahtarili” ve Hititçe de “halliari” olarak adlandırılmaktadır. Bu kişiler kült şarkıcılarıdır (Dinçol, 2023, s. 316). Arkeolojik belgelerde şarkıcıların törenlerde günlerce şarkı söylediğini görebiliyoruz. Tanrılar için yalnızca şarkı söylemiyorlar aynı zamanda onlar için içki içme törenleri gerçekleştirme yetkisine de sahiptirler. Müzisyenler/şarkıcılar dini ritüellerde ekmek parçalama eylemini gerçekleştirmektedirler. Şarkıcılar/müzisyenler görüldüğü gibi Hitit kült törenlerinin hem müzikal görevleri hem tanrılara çeşitli kurbanlar sunma ve onlar onuruna içme gibi hizmetleriyle devlet kültüründe geniş bir yer edinmişlerdir (Masalcı Şahin, 2020, s. 166).

Hititler günlük yaşantılarında söylenen halk şarkıları ve icra edilen müzikle ilgili bilgiler şu an için mevcut bulunmamaktadır. Metinlerdeki ve tasvirlerdeki müzik ve dansla ilgili konular ritüeller ile ilgili olup kutsal yapılarda ve saraylarda yapılmaktadır.(Sipahi, 2019, s. 87) “Kanisli adamlar” ya da “Kanisli şarkıcılar” olarak çiviyazılı metinlerde geçen Hititçe belgelerde geniş yer alan bir müzisyen topluluğu vardır.(Masalcı Şahin, 2020, s. 159) Dini ritüellerde şarkı söyleyen ve diğer vokal eylemleri yerine getiren kadın görevlilere “zintuhi” denmektedir (Masalcı Şahin, 2020, s. 179).

Dans ve müziğin ölüm ritüellerinde kullanılması günümüze kadar ulaşan birçok kültür içerisinde yer almaktadır. Ölüm ritüeli en basit şekliyle ilk insanın ölümüyle başlamış zamanla içerik ve uygulama yöntemleri farklılıklar arz etmiştir. Yakınçağ kültürleri incelendiğinde hâlâ dans ve müzik eşliğinde ölülerine uğurlama törenleri yapan toplumlara rastlamaktayız (Yiğit, 2023, s. 352).

Ölüm ritüellerinin nasıl uygulandığı önemlidir. Hititler ölülerini yakarak veya gömerek defnetmektedirler. Hitit metinlerinde ölü yakma törenlerinde de lir eşliğinde şarkılar söylenmekte, ağıtlar yakıp dualar etmektedirler. Ölünün ruhu için içki seremonileri yapılmaktadır.

Yapılan seremonilerin uygulama biçimleri kadar kullanılan enstrümanlarda önem arz etmektedir. Hitit metinlerinde sazın karşılığı olarak geçen GİSTIBULA sazı/çalgısı ölüm törenlerinde kullanılmaktadır. Ölünün ruhu için gerçekleştirilen törenlerde bu enstrüman ile şarkılar seslendirilmektedir. Bu törenler eski Türklerin yuğ törenlerini akla getirmektedir. Eski Türklerde de ozanlar ölünün arkasından saz çalmaktadırlar. Ölünün arkasından saz çalma geleneği Anadolu’da bazı yörelerde hala devam etmektedir (Masalcı Şahin, 2020, s. 125).

Hitit dönemine ait müzik notaları bilinmese de müzik tasvirli kabartmalara ve yazılı metinlere göre Hititler tarafından kullanılan çalgı aletleri telli, üflemeli ve vurmali olarak üç ana kısma ayrılabilir. Bulunan yazılı tabletlerde müzik aletlerinin nasıl akord edildiği ve çalındığını açıklayan bazı bilgiler vardır. Bunlara göre o dönemde kullanılan müzik ölçülerinden birisi bizlerin bugün de kullandığı do-re-mi ölçüsüdür (Conka, 2004, s. 58).

Hititler kült törenlerinde kullandıkları bazı enstrümanları kutsamışlar bu nedenle bakımları yapılmıştır. Çalgının müzikal kullanımı dışında bir kült aleti olarak kullanıldığı görülmektedir (Masalcı Şahin, 2020, s. 101).

Hitit tasvir sanatında çalpara/zil çalan müzisyenlerin ilk örnekleri, kabartmalı vazolardaki alaylarda betimlenmiştir. Büyük vazodaki siyah elbiseli kadın müzisyen hem zil çalıyor hem de şarkı söylüyor olmalıdır. Kadın müzisyenin elindeki zillerin üst üste, iki ayrı disk şeklinde gösterilmesi, kabartmalı vazolarda yeni bir uygulamadır (Yıldırım, 2013, s. 90). Türk İslam Tasavvuf geleneğinde enstrümanlar ile ayinler yapan tarikatlar mevcuttur. Dini ritüellerde enstrüman kullanma geleneği antik medeniyetlerden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hitit dini ritüellerinde kullanılan çalpara enstrümanı tasavvuf musikisinde de kullanılmaktadır. Nazariyat kitaplarında çârpâre(چارپاره) olarak isimlendirilen enstrüman dini müziğin bir parçası olarak geçmektedir. çârpâre(چارپاره) osmanlıca sözlüklerde çarlpâre (چارلپاره) olarakta geçmektedir. Anlam olarak Lehçe-i Osmânî sözlüğü raks zili olarak anlamlandırmaktadır.(“Çârpâre”, t.y., s. 11) Bu enstrüman nevbe törenlerinde kullanılmaktadır. Diyanet İslam Ansiklopedisi Nevbe törenlerini şöyle açıklamaktadır:

“Hem Arapça hem Farsça’da yer alan “sıra, nöbet” anlamındaki nevbe/nevbet kelimesi daha çok tekke (tasavvuf) müzikisinde kullanılmıştır. Nevbe, tekkelerde belirli ritim sazlarının ve seslerin iştirakiyle yapılan özel törenlerin ve bunlarda yer alarak seslere eşlik eden ritim çalgılarının adı olduğu gibi bazı tarikat zikirleri esnasında kullanılan özel bir ritim çalgısının da ismidir.”(“NEVBE”, 2007, s. 37).

چارپاره اس * جارپاره رقص
ذلی

Tarikatlarda kullanılan musiki aletlerini fotoğrafları. Sağda (yukarıdan aşağıya) çârpâre-çârpâre yer almaktadır (İnançer, 2016, s. 320).

Enstrümanlara dini anlamlar yükleme olayı her medeniyette ve dönemde yer almaktadır. Hitit müziğinde en sık kullanılan enstrümanlardan birisi Sümerce olarak kaydedilmiş olan “GIŠ D.INANNA”dır. Kelime anlamı olarak “Tanrıça İnanna’nın tahtası” demektir (Dinçol, 2023, s. 323). İşaret verme aracı olarak kullanılan boynuz, görevliler tarafından tanrının kapısında durarak üfleyip işaret vermektedirler. Tanrıça İnara’nın mitlerinde bir keçi boynuzu ile tanrıya haber ulaştırılmaktadır (Masalcı Şahin, 2020, s. 95).

Tanrıyı içme törenlerinde boynuzun bir kült kabı olarak kral tarafından kullanıldığı görülmektedir. Boynuz şekilli enstrüman farklı dinlerde kullanılan sembolik bir imgedir. Z Dergisinde “Nâkûr’un Sesi” Ya da “Sûr’a Üfleme” başlıklı bir yazıda boynuz şekilli bir enstrüman olarak figüre edilen sur buna örnektir:

“Elmalılı Hamdi Yazır: Nâkûr, sûr gibi ağızla üfl enerek çalınan boruya denir. Boru çalmak, ahiret yolculuğu için emr-i ilahinin zuhurudur. ‘Üfürülen boynuz’u kullanacak olan İsrâfil, boruyu andıran bu enstrümana üfleyerek çıkaracağı müzik ya da ses ile ilk seferinde bütün varlığı bozuma uğratarak kıyameti başlatacak; ikinci seferinde ise ölü olan bütün canlılar dirilecektir.”(“Nâkûr’un Sesi” Ya da “Sûr’a Üfleme”, 2020, s. 33).

Kral ve kraliçe eşliğinde bazı bayramlarda tanrılar için flüt çalan çalgıcılar vardır. AN.TAH. ŞUM bayramının on altıncı gününde kral ve kraliçe tanrı “Hulla’yı içerler ve bu

esnada flüt çalan adamlar müzik icra ederlerken ALAM.ZU adamı da söylemektedir.(Masalcı Şahin, 2020, s. 89) BALAG Mezopotamya’da bir çalgının adı olarak geçmekte ayrıca bir çeşit ilahi içinde bu isim kullanılmaktadır.(Masalcı Şahin, 2020, s. 133) Ur’da bulunan yazılı tabletlerin en önemlisi Sümer ve Akadları birleştiren Kral Sargon’un kızı ve aynı zamanda Ay Tanrısı Nanna’nın tapınağında görevli bir rahibe olan Enheduanna’nın Sümerli aşk ve savaş tanrıçası İna’ya yazmış olduğu ilahilerdir. Bunlar yakın doğunun en eski edebiyat örnekleridir (Conka, 2004, s. 58).

Hitit kült törenlerinde önemli bir kavramda “Libasyon”dur. M.Ö. 2 binlerde tanrılara bazı sunumlar yapılmaktaydı. Bu sunumlarda ekme ve içki gibi gıdalar sunulurdu. Çalınan müzik enstrümanlarından içki içildiği de belgelerde geçmektedir. Tanrıların memnuniyetsizlikleri veya onlara karşı en ufak işlenen bir suç karşısında onların öfkesinin çekileceği düşünülerek bu törenlere büyük önem verilirdi. Törenlerde ilahiler söylenir, şarkılar eşliğinde çalınan enstrümanlar ile tanrılara sunular yapılırdı. Boğa, geyik gibi kutsal sayılan hayvan biçimli kaplar ile, tanrılara haber verme aracı olarak kullanılan boynuz enstrümanlar ve özel kaplar ile sunular yapılır, kült törenleri düzenlenirdi. Bu özel kaplara sıvı süt, bal, şarap, bira gibi içecekler konulurdu. Katı olarak ise et ekme, yağ ve buğday türleri konulurdu. Libasyon yapıldığında tanrıların içildiği bildirilmekte ve bu suretle dini inançlara göre her halde Tanrı ile birleşildiği düşünülmekte idi (A. Sedat, 1967, s. 514). İslam literatüründe “İttiâd” kavramı “Allah’ın bir kısım varlıklara hulûl ederek onlarla birleşmesi” anlamına gelmektedir. Burada geçen “Hulûl” kavramı da “İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terim” olarak anlamlandırılmaktadır. Hititlerin tanrı ile birleşmesi durumu İslam literatüründeki hulûl ve ittihâd kavramları ile ifade edilebilir.(İTTİHÂD, t.y.) Tanrılara sıvı veya katı kurban sunarken ve özel bir uygulama olan “kral ve kraliçenin tanrıları içmesi” sırasında müziğin yoğun bir şekilde devreye girdiği gözlemlenmektedir (Dinçol, 2023, s. 316). Yoğun müzikle yapılan kral ve kraliçenin tanrıları içmesi uygulamasını İslam literatüründe “vecd” kavramı ile ifade edilebilir. Vecd, insanın dış dünya ile ilişkisinin tamamen kesilerek Allah’la bir olma duygusunun yaşanmasıdır. Batı dillerinde vecd karşılığı kullanılan "extase" kelimesi, kendinden dışarı çıkma anlamına gelir. Yani ruhun beden etkisinden kurtularak Allah’la birleşmesi, Allah’ın varlığında kendini yok etmesi halidir (Peker, 1993, s. 51).

Libasyon törenlerinde görülen sawatar isimli boynuz şekilli enstrüman ve içecek sunumu yapılan alet tanrıların karşısına çıkarılmadan önce bakımları yapılmakta, yağlanmaktadır (Masalcı Şahin, 2020, s. 93). Vurmalı çalgılar arasında geçen URUDUtambura-/tampura- enstrümanı bakır bir nesne olarak kayıtlarda geçmektedir. Çiviyazılı belgelerde kaydı yeterince yoktur. Ancak yabancı pek çok dilde tef anlamını veren tamburin ile benzeşmektedir. Türkçede de silindir kap anlamı vardır. Klasik Türk müziğindeki telli çalgı olan “tambur” ile ses benzerliği vardır (Masalcı Şahin, 2020, s. 53).

Sonuç

Dinî müzik, kökenleri antik medeniyetlere kadar uzanan binlerce yıllık bir geleneğin ürünüdür. Antik medeniyetlerin doğa olayları karşısındaki çaresizlikleri, siyasi gerekçeler ile dini gücü kullanan kralların insanları etkileme aracı olarak dini kullanmalarında en önemli araçlar dans ve müzik olmuştur. Dansın kült törenleri ve ritüellerde kullanılması bir ibadet niteliği kazanmasına neden olmuştur. Dinin özü olan ibadet kavramının dans ile sembolize edilmesi antik medeniyetlerin bu konuya verdikleri önemin bir göstergesidir.

Dini müzik ile dans kültürü de aynı nitelikte özellikler taşımaktadır. Tanrılara karşı gösterilen saygıda en önemli şartlardan olan müzik ve dansın en güzel şekilde yapılmaya çalışılması toplumsal açıdan da önemlidir. Toplum, dans ve müziğin tanrıların gazabını üzerlerine çekme ya da bu felaketlerden kurtulmanın bir sembolü olarak görüp değer atfetmişlerdir.

Günümüzde eğlence kültürünün en önemli araçlarından olan dans ve müziğin ilk ortaya çıkışının dini kaygılarla olması bu iki sanatsal alana kutsallık atfedilmesine neden olmaktadır. Çeşitli toplumsal olayların kutlanmasında danslar yapılmıştır. Müziğin tarihsel seyirindeki değişim dans üzerinde de etkili olmuştur. Araştırmamıza konu olan dans türlerinin dini törenlerin bir parçası iken zamanla eğlence kültürünün bir ögesi haline nasıl geldiğini müziğin tarihsel seyri ile açıklamak mümkündür. Başlangıçta saraylarda ve özel malikânelerde yapılan dans toplumun geneline yayılarak düğünlerin ve eğlencelerin bir parçası haline gelmiştir. Danslar yapılırken çeşitli enstrümanlar ve kadın-erkek dansçılar kullanılarak içeriği zenginleştirilmiş ve toplumlara göre farklılıklar meydana gelmiştir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde net bir şekilde diyebiliriz ki müzik ve dansın ortaya çıkışında din en önemli etkidir. Müzik ve dans üzerinde oluşturduğu etki neticesinde de dini müzik ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Attali, J. (2017). *Gürültüden müziğe*. (Çev.G. G. Türkmen,). Ayrıntı Yayınları.
- Aygül, S. (1998). Ortaköy-Şapinuwa: Bir Hitit merkezi. *TÜBA-AR. Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 1, 37-61.
- Bryce, T. (2020). *Hititler Anadolu Savaşçıları*. (Çev. Ülke Evrim Uysal). Kronik Kitap Yayınları.
- Conka, S. (2004). Hititlerde müzik. *Atlas Dergisi*, 3, 58.
- Çarpâre. (t.y.). *İçinde Lehçe-i Osmânî*, 2, 1065.
- De Martino, S. (2023). *Din ve mitoloji, içinde Hititler: bir Anadolu imparatorluğu*. 203-218. Yapı Kredi Yayınları.
- Dinçol, B. (2023). *Hititlerde müzik ve dans, içinde Hititler: Bir Anadolu imparatorluğu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Elbaş, O. (2010). Hitit müziği, müzisyenler ve çalgıları. *7. Uluslararası Hititoloji Kongresi*, 245-261.
- Ergener, R. (2022). *Anadolu'nun kültürel kökleri tarih, mitoloji ve din*. Maya Kitap.
- Erol, L. (2010). Anadolu müzik kültürü birikiminin dünya müzik tarihi için anlamı. *7. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 285-297.
- İnançer, Ö. T. (2016). İstanbul'da tarikat ayin ve zikirleri. *Antik Çağdan*, 21, 316-327.
- İttihâd. (t.y.). *TDV İslâm ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 13 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ittihad>
- Karaağaç, B. (2018). Arkeolojik çağlarda Anadolu'da müzik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 285-298.
- Kılınç, U. (2019). *Mitolojinin müziği*. Karum Yayınları.
- Macqueen, J. G., & Davutoğlu, E. (2022). *Hititler: ve Hitit çağında Anadolu: 149 resim, harita ve planla*. Akılçelen Kitaplar.
- Masalıcı Şahin, G. (2020). *Hititlerde müzik, müzik aletleri ve müzisyenler*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Nacakçı, Z. (2021). *İnsan-kültür-müzik (Varoluştan müzik kültürüne)*. *Müzik Kültürü*, (Ed. Alaattin Canbay, Zeki Nacakçı). Pegem Akademi.
- Nâkûr'un Sesi" Ya da "Sûr'a Üfleme. (2020). *Z Kültür Sanat Şehir Tematik Dergi*, 4, 32-33.
- Nevbe. (2007). *İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 37-38.
- Peker, H. (1993). Tasavvuf psikolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 35-52.
- Peter, N. (1990). Tanrılar ve Tapınaklar kenti Hattuşa. *Anadolu Araştırmaları*, 12, 21-40.
- Reyhan, E. (2016). Hitit kültür dünyasında bayram ritüelleri. *Electronic Turkish Studies*, 11(16), 89-114.

- Schwemer, D. (2013). *Tanrılar kültü, büyü ritüeli ve ölümlerin bakımı*. (Eds. M. Doğan–Alparıslan–M. Alparıslan). Hititler 432-449.
- Sedat, A. (1967). Libasyon kapları" gaga ağızlı desti" ile" kol biçimli alet" ve hitit metinlerindeki karşılıkları. *Belleten*, 31(124), 513-530.
- Sipahi, İ. T. (2019). Hititlerde dans-müzik ve günümüze yansımaları. *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(1), 71-97.
- Süel, A., & Süel, M. (2006). Stratejik bir başkent: Şapinuva. *National Geographic (Türkiye)*, Ocak, 80-81.
- Süel, M. (2010). Şapinuva Hitit kenti, Ağlönü kutsal alanı. 7. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 829-844.
- Taş, İ. (2010). Hititlerde lanet ve beddua olgusu üzerine bir çalışma. 7. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 869-890.
- Uçan, A. (2015). *Türk müzik kültürü*. Evrensel Müzik ve Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2013). Hüseyinde kazısı ve eski Hitit Sanatı'na katkıları. *Çorum Kültür ve Sanat Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*, 5, 14, 76-92.
- Yiğit, İ. (2023). Mısır'dan İskandinavya'ya dans. *Müzik Din İlişkisi*. 352-367.

Yavuzer, H. (2023). Din toplum ilişkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 109-124.

DİN TOPLUM İLİŞKİSİ

Hasan YAVUZER*
Esra CİHAN**

Öz: Din, insanlık tarihi boyunca her yerde ve her zaman var olmuş, bundan sonra da varlığını devam ettirecek evrensel bir olgudur. Birey-lere ve toplumlara ait her alanda din olgusunun etkilerini görmek mümkündür. Antropologlar bireysel olarak inanmayanlar olmakla birlikte dinsiz bir topluma rastlanmadığını dile getirmektedir. Din toplum ilişkisinde din mi toplumu etkiler yoksa toplum mu dini etkiler soruları bu alanda çalışmalar yapan kişilerin temel soruları olmuştur. Genel olarak çıkarılan sonuç ise dinlerin toplumları etkilediği gibi toplumların da dinleri etkilediği yönündedir. Tarih bunun örnek-leri ile dolu olduğu gibi günümüzde de aynı örnekleri görmek müm-kündür. Dolayısıyla dinler ve toplumlar arasında karşılıklı bir etkil-e-şim söz konusudur. Dinler nasıl ki insanların karakterlerinin oluşma-sında, yaşamlarının güzelleşmesinde, eksik ve yanlışların ortadan kaldırılmasında insana yön veriyorsa aynı şekilde toplumlar da dine yön vermekte ve dini etkilemektedir. Bir toplum, içinde bulunduğu sü-recin şartlarına göre dinin inanç, ibadet ve ahlaki kurallarını değiştire-bilmekte ya da kendi arzu ve isteklerine göre dini kurallar koyabil-mektedir. Kişi inandığı gibi yaşamayınca da yaşadığı gibi inanmaya başlamaktadır. Bu çalışmada dinin özellikle toplumsal yönü üzerinde durul-makta, din ve toplum ilişkisi açıklanmaktadır. Bununla birlikte bu ça-lışmada sadece dinin topluma olan etkileri değil toplumun dine olan etkileri de farklı yönleri ile ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, toplum, din toplum ilişkisi, dinin sosyal ve kültürel hayata etkisi, sosyoloji, din sosyolojisi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND SOCIETY

Abstract: Religion is a universal phenomenon that has existed everywhe-re and always throughout the history of mankind and will continue to exist. One can see the influence of the phenomenon of religion in all spheres belonging to individuals and societies. Anthropologists claim that, although there are individual non-believers, there is no non-religious society. Plutarch, one of the ancient Greek philosophers, also says: "Travel the world and you will find cities without walls, without literature, without law, without wealth; but you will not find a single city without a sanctuary and without God," referring to the fact that religion is an important phenomenon for society. As in the past, today there are societies without knowledge, art and philosophy, but there is no society without religion, and this is not expected in the future. Questions about whether religion influences society in the rela-tionship between religion and society or society influences religion ha-ve been fundamental questions for those working in this field. The overall result is that religions influence societies, which means that ci-ties also influence religions. History is full of examples of this, and the same examples can be seen today. Thus, there is mutual interaction between religions and societies. Just as religions guide individuals in shaping their characters, beautifying their lives, and eliminating defi-ciencies and mistakes, societies also guide religions

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, hasanyavuzer@nevsehir.edu.tr

 ORCID ID: 0000-0002-6672-156X

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, esracihann1@gmail.com

 ORCID ID: 0009-0009-6149-2428

and influence religions. A society can change the faith, worship and moral rules of religion according to the conditions of the process in which it finds itself, or it can establish religious rules according to its own desires. When a person does not live the way he believes, he begins to believe the way he lives. This study focuses on the social aspect of religion and explains the relationship between religion and society. However, in this study, not only the influence of religion on society, but also the influence of society on religion is considered in various aspects.

Keywords: Religion, society, religion-society relationship, the impact of religion on social and cultural life, sociology, sociology of religion.

Din, insanlık tarihi ile başlayan, tarihin her döneminde ve her toplumda da var olan evrensel kurumlarından bir tanesidir. Evrensel, önemli ve zorunlu kurumlardan biri olan “Din, insanla birlikte var olmuş, onunla yaşayan ve kıyamete kadar da yine insanla beraber yaşayacak bir olgudur” (Cilacı, 1995, s. 18).

Dr. Lütfi Doğan’ın “Din ve Toplum” isimli çalışmasında da bahsettiği gibi dinin insanla beraber doğduğunu görmekteyiz (Doğan, 2011, s. 75). Dolayısıyla dinin tarihinin insanlık kadar eski olduğunu ve insanlık ile beraber başladığını söylemek mümkündür. Dünya genelinde özellikle de semavi dinlerde din olgusunun başlangıcı insanın varoluşuyla birlikte kabul edilmektedir. İslam inancına göre ilk insan Hz. Adem’in aynı zamanda ilk peygamber olduğu kabul edilmektedir. Dünyada en fazla taraftarı olan Hristiyanlık’ta yer alan “Adam” ve “Eva” ile de İslam dininde zikredilen “Hz. Adem” ve “Hz. Havva” kastedilmektedir. Yahudilik ve diğer ilahi dinlerde de aynı inancı görmek mümkündür. Bu da dinin insanlık tarihi ile yaşıt olduğunu göstermektedir.

Tarihin her döneminde ve her toplumda bireysel olarak inanmayanlar çıkmakla beraber dünya tarihinde dinden ve dini yaşam tarzından tamamen uzak dinsiz bir toplum görülmemiştir. Antropologların vermiş olduğu bilgiye göre birey olarak dine inanmayanlar olsa da bütünüyle inanmayan, yani dinsiz bir topluma rastlanmamıştır. Bundan sonra da bireysel olarak inanmayanlar olmakla beraber tamamen dinsiz bir toplumun görülmesi gibi bir durum beklenmemektedir. Eski Yunan filozoflarından Plutargue “dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız” (Kahraman, 1984’den akt. Güneş, 2014, s. 153) diyerek bu gerçeği farklı bir şekilde ifade etmiştir.

1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu Din-Toplum İlişkisidir. Çalışmanın konusu gereği, bu araştırmada din ve toplum arasındaki ilişkinin açıklanması üzerinde durulmaktadır. Dinin tarih içinde ortaya çıkışı ve geçmişten günümüze dinin toplumları nasıl etkilediği üzerinde durulurken diğer yandan da toplumların dini nasıl etkilediği ve şekillendirdiği bu araştırmanın konusunu oluşturmuştur.

Din, var olduğu toplumları birçok yönüyle etkileyen ve o toplumlardan da birçok yönüyle etkilenen çok boyutlu bir olgudur. Bu sebeple bu çalışmanın konusu da, din ve toplum arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma birbirinden ayrı düşünülemeyecek olan “din” ve “toplum” kavramlarını ele almakta ve bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Sadece dinin toplumu etkilemesi üzerinde değil toplumun da dini etkilemesi üzerinde durulması da bir diğer amacımızdır.

3. Araştırmanın Önemi

Sosyoloji ve din sosyolojisi açısından hem toplumun hem de dinin önemli bir yeri vardır. Bu çalışma din ve toplum ilişkisini ele alması bakımından önem arz etmektedir.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma sınırlılıkları gereği sadece din olgusu ya da sadece toplum üzerinde durmak yerine din ve toplumun birbirlerini etkilediği noktalar üzerinde durmaktadır. Tamamen dini yargılar odaklı değil din ve toplum arasındaki etkileşimin sosyolojik açısından da ele alınması bu araştırmanın sınırlılıklarını belirlemektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada literatür taraması yapılmış, elde edilen veriler ışığında nitel yöntem kullanılarak çalışma tamamlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Din

Toplumdaki ihtiyaçlara dayalı olarak ortaya çıkan toplumsal kurumlar vardır. Bu kurumlara örnek olarak aile, din, ekonomi, siyaset ve eğitim gibi kurumları görmekteyiz. Temel kurumlardan biri olan din, evrensel, önemli ve zorunlu bir kurumdur. Dolayısıyla hem bireyler hem de toplumlar bu kuruma ihtiyaç duymaktadır. Geleneksel toplumlarda geçmişte böyle olduğu gibi modern çağ olarak da kabul edilen günümüzde de aynı durum devam etmekte ve insanlar bir dine inanarak yaşamaktadır.

Tarihi veriler ve yapılan araştırmalar da “İnsanlık tarihinin tetkiki kesin olarak şunu ortaya koymuştur ki, dünya üzerinde dinden ve dini yaşayıştan uzak bir toplum yaşamamıştır. Çünkü din fikri, insanla beraber doğmuş, onunla beraber yaşamış, günümüzde olduğu gibi gelecekte de onunla beraber yaşayacaktır. Nerede insan varsa, orada bir inanç ve kanaat da var olmuştur. Bunun için insanlığın ne kadar Kadim tarihine, ne kadar önceki devirlere inerse inelim, daima bir din vakıası ile karşı karşıya geliriz” (Frayer,1961’den akt. Aydın, 1986, s. 47). “Geçmişte böyle olduğu gibi, bugün de ilimsiz, san'atsız, felsefesiz cemiyetler vardır, ancak dinsiz bir cemiyet yoktur” (Bergson, 1932’den aktaran Aydın, 1986, s. 47). Bunun sebeplerinden en önemlilerinden biri insanın yaratılışı ile ilgilidir. İnsan yaratılış itibarıyla ruh ve bedenden ibarettir. “Bedeni ihtiyaçları karşılamak nasıl hayatın bir gereği ise, manevi varlığın devamı da ruhi ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Onun bu ihtiyaçlarını karşılayan en köklü müessese ise dindir” (Harman, 2006, s. 7). Bu nedenle insanlar her koşulda bir dine inanma ihtiyacı duymuş, bir Tanrıya sığınmak zorunda kalmıştır.

“WIN-Gallup International’ın 2012 yılında 57 ülkeden 51.927 kişiden veri toplayarak gerçekleştirdiği “Küresel Dindarlık ve Ateizm Endeksi” araştırmasına göre dünya nüfusunun yüzde 59’u kendisini “dindar” olarak tanımlarken (buraya tüm dinlere mensup kişiler dahildir), yüzde 23’ü “dindar değil”, yüzde 13’ü ise “ateist” olarak tanımlamıştır” <http://politikaakademisi.org> (erş. trh. 13.09.2023, 16:09). Sekülerleşme ve modernleşme sürecinin tüm dünyayı etkisine aldığı 21. yüzyılda dahi, gerek dindar olmamakla beraber inandığını belirtenler gerekse de inanmakla beraber dindar da olduğunu bildirenlerin hala büyük çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. İnanmayan ve ateist olduğunu beyan edenlerin ise yüzde 13 gibi az bir orana tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

“Gallup’un 2011’deki anketine göre, Amerikalıların %92’si Tanrıya inandığını belirtmiştir” (Kurt, 2018, s. 286). Bilimde, teknolojiye, ekonomi ve dünya siyasetinde çok önemli bir yeri olan Amerika Birleşik Devletlerinde de insanların çok büyük bir kısmının bir Tanrıya inanma ihtiyacı duyması dinin önemini ve onsuz edilemediğini, edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Yapılan başka bir araştırma da ise dünya genelinde inanç durumu şöyle belirlenmiştir. “Hristiyanlık: %31, Müslümanlık: %25, inançsızlar: %15,6, Hindu: %15,2, Budistlik: %6,6, Halk dini: %5,6, Yahudilik: %0,2” <https://www.webtekno.com> (erş. trh. 25.01.2023, 22:57). Bu araştırmada verilerine göre dünya genelinde bir dine inanan ve inanmayan kişilerin oranları göz önüne alındığında inanmayan kişilerin %15,6 gibi görece küçük bir oranda olduğu görülmektedir. Dünya genelinde yaklaşık %85 oranında çok büyük bir nüfusun ise bir dine inandığı görülmektedir. Dolayısıyla halk arasında inanmayan kişilerin

arttığı yönünde bir düşünce olsa da, bir dini inanca bağlı olan kişilerin oranının hâlâ çok daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Gerek ülkemizde gerekse tüm dünyada gençlerin dinden ve dini değerlerden uzaklaştığı görüşü yaygın olarak dile getirilmektedir. Konuyla ilgili olarak Yavuzer ve arkadaşları tarafından 2017-2018 eğitim öğretim yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde okuyan ve %55,1'i kadın, %44,9'u erkeklerden oluşan 350 öğrenciye uygulanan anket sonuçlarına göre katılımcıların %96,3'ünün Allah'ın varlığına ve birliğine inandığı tespit edilmiştir (Yavuzer, Erdem, & Açıköz, 2018: 22,27). Çalışmanın yapıldığı 2017-2018 eğitim öğretim yılında 81 vilayetten 23.000 civarında öğrencisi bulunan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nin öğrenci profilinin ülke genelindeki üniversite öğrencilerinin genel durumu ve din algısı hakkında da bir fikir vermektedir (Yavuzer, Erdem, & Açıköz, 2018, s. 44). Bu veri sonucunu tüm üniversiteler ve tüm gençler için yaygınlaştırmamız bile 81 vilayetten öğrencisi olan bir üniversitenin öğrencilerinin verdiği cevaplar gençlerin din algısı ile ilgili bir anlam ifade etmektedir.

Kurt'un da belirttiği gibi "Din, insanlığın başlangıcından beri var olan bir kurumdur. Onun olgusal gerçekliği, tüm modern yasalarca kabul edilmiş ve dini düşünce, davranış, ibadet ve eğitim hakkı da anayasa maddeleriyle temel hak ve özgürlükler çerçevesinde güvence altına alınmıştır" (Kurt, 2018, s. 123). Birleşmiş Milletler Kurulunun yayınlamış olduğu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 18. Maddesinde belirtildiği gibi; "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Buna göre, herkes din ya da inanç değiştirmekte özgürdür. Ayrıca dinini ya da inancını tek başına ya da toplulukla birlikte açık olarak ya da özel olarak öğretim, uygulama, ibadet ve ayinlerle açıklama özgürlüğüne sahiptir" <http://ihuam.ankara.edu.tr> (erş. trh. 05.10.2023, 10:16).

Toplumların temel kurumlarından biri olan din teoloji/ilahiyat ve din bilimlerinin konusu olduğu gibi "din, sosyolojinin ve sosyologların da temel ilgi alanlarından biri olmuş ve buradan da din sosyolojisi doğmuştur (Okumuş, 2013, s. 79). Günümüzde bağımsız bir bilim olarak Din Sosyoloji başta din, din toplum ilişkisi ve dini gruplar olmak üzere pek çok konuyu kendisine ilgi alanı olarak belirlemiştir. Sosyolojinin diğer alt dallarında olduğu gibi Din Sosyolojisi de her geçen gün büyük ilgi görmekte ve bu alanda önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Dinler "inanç, ibadet ve ahlak" olmak üzere inananlarına üç önemli noktada yol göstermektedir. Joahim Wach bunu "teolojik, pratik ve sosyolojik" (Wach, 1990, s. 21-32) olarak ele almaktadır. Her iki tasnife göre de dinler inanç, ibadet ve ahlak konusunda birey ve toplumların önemli bir boşluğunu doldurmaktadır. Her din inananlarına aynı zamanda ibadet görevi de yüklemekte ve tüm dinlerde ibadet bulunmaktadır. Ahlak, muameleat veya sosyolojik boyutuyla ise dinin toplumsal yönü öne çıkmaktadır. Dinler sadece inanç, ibadet ve ahlak konuları yani dinin sosyolojik boyutları ile de ilgilenmemekte, hayatın her safhasında ve karşılaşılan her durumda din insanın yanında yer almakta, inanan insan inancından, ibadetlerinden ve davranışlarından cesaret almakta, huzur ve mutluluk duymaktadır. Çünkü Harman'ın da belirttiği gibi "İnsanın psikolojik yapı ve yaşayışında karşılaştığı yalnızlık, çaresizlik, korkular, üzüntü ve sarsıntılar, hastalıklar, musibet ve felaketler karşısında ona ümit, teselli ve güven sağlayan en son sığınak din olmuştur" (Harman, 2006, s. 7).

Dinin inanç, ibadet ve diğer farklı özelliklerinden yola çıkan Glock'da din ve dindarlığın beş boyutundan bahsetmekte ve onları şöyle sıralamaktadır.

- 1- Dinin inanç boyutu,
- 2- İbadet boyutu,
- 3- Dini tecrübe (duygu) boyutu,
- 4- Dini bilgi boyutu ve
- 5- Dinin etkileme boyutu" (Dikbıyık, 2019, s. 204-205)

Tarihsel anlamda dinin ortaya çıkışının insanlığın tarihi kadar eskiye dayandığını görmek mümkündür. İnsan bir tanrıya inanma, hayatındaki anlamsızlıkları bu inanışla

açıklama ihtiyacı duyan bir varlıktır. Din olgusu insanlar için olmazsa olmaz mutlak ihtiyaçlardan biridir. Bu yüzden insanlar her yerde ve her zaman bir dine ve tanrıya/yaratıcıya, yüce güce inanma ihtiyacı duymuşlardır.

İnsanın doğumundan ölümüne hatta ölümden sonrası hayata kadar karşısına çıkan birçok olayı anlamlandırmak için dine ihtiyacı vardır. Bir dini inanca sahip olmayan birey, yaşamında karşılaştığı olayları bütünüyle anlamlandıramaz. Bu durum da insanı belli bunalımlara ve çıkmazlara sürükler. Bu yönüyle bakıldığı müddetçe dahi insanın dine olan ihtiyacı önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîmde “Biz bir resul göndermedikçe azap etmeyiz” (İsra, 15) ayeti de din ve inanç konusunun insanlık tarihi ile başladığının ve her toplumda dinin varlığının en önemli göstergelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. “Din ve Toplum İlişkisi” isimli çalışmasında Mehmet Aydın makul bir dinin kalp huzuru için mutlak bir zaruret olduğunu söylemiştir (Aydın, 1986, s. 48). Bu açıdan bakıldığında din; insanın yaşamı boyunca kendisine ve topluma huzur sağlayan ve düştüğü çıkmazlarda açılan kapı niteliği taşımaktadır. Bu durumu Aydın yine aynı eserinde Liebman, 1952’den yaptığı aktarmada/alıntıda “dünyadaki gayemizi anlamak kudretini, Allah’a mensubiyet hissini, topluluk halindeki arkadaşlıkta bulduğumuz his iştirakini, bizim kendi ufak benliklerimizi büyük ve manevi gayelere tabi kılmak kabiliyetini bize sadece dinler vermektedir” şeklinde açıklamaktadır (Liebman, 1952’den akt. Aydın, 1986, s. 48).

Bu kadar önemli olmasına rağmen tarihin her döneminde ve her toplumda da din var olduğu için herkesin mutabık kaldığı kesin ve net bir din tanımını yapmak mümkün olmamış farklı din mensupları ve farklı bilim dallarından farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan bazılarında yer verilecektir. “Din: «İnsanın kaderini bağlı gördüğü üstün bir güç veya ilkeye inancı, bu inancın sonucu olan ve bir yaşama kuralı yaratabilecek zihni ve ahlaki tutum» dur” (Doğan, 1979, s. 75). Bir başka din tanımına bakılacak olursa; “Din, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir “inançlar, semboller ve pratikler (örneğin, ritüeller) kümesidir” (Marshall, 1999, s. 156).

Pek çok sosyolog tarafından da ilgi gören Otto’nun tarifine göre ise “Din, Kutsalın tecrübesidir”. İslam kelamcılarında göre din “emir ve yasakları Allah tarafından belirlenen, peygamberler vasıtasıyla insanlara tebliğ edilen, akıl sahiplerine dünya ve ahiret saadetinin yollarını gösteren ilahi hükümlerdir.” İslam inancında olduğu gibi diğer din mensuplarına göre de din kendilerine dünya ve ahiret saadeti kazandırmaktadır. Bu nedenle bir dine inanma ve o dinin gereklerini yerine getirme konusunda gayretleri olmaktadır.

Her dinî kültürün din kavramını ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasının “yol, inanç, âdet, kulluk” olduğu söylenebilir. Bütün bu kelimeler, kökleri insanın iç hayatında bulunan ve semereleri çeşitli davranışlarla tezahür eden köklü bir fenomeni ifade etmeyi amaçlamaktadır (Harman, 2006, s. 2).

1.1.1. Dinlerin Geleceği

Tarihin her döneminde bireysel olarak inanmayanlar olmakla beraber topyekün dinsiz bir toplum olmadığı daha önce de zikredilmişti. Din, din adamları ve dini kurumlar aleyhinde çeşitli toplumlarda ve farklı zamanlarda olumsuz görüşler ve beyanlar gündeme gelmiştir. Benzer durumları günümüzde de görmek mümkündür.

Orta çağ sonlarına doğru Hristiyan dünyasındaki kilise yönetimi ve Hristiyan din adamlarının dini kendi çıkarları için kullanmalarına ve din istismarlarına karşı çıkanlar olmuştur. Bu uygulamaların da etkisi ile özellikle de sanayi devriminden sonra ve aydınlanma döneminde dine karşı olumsuz görüşler ve ciddi eleştiriler daha çok dile getirilmiştir (Şen, 2019, s. 34-62). Yanlış uygulama ve din istismarlarından dolayı kilise ve kilise yönetimi ile din ve din adamları ağır şekilde eleştirilmiş, zamanla dini kurumların (Kilisenin), dinin ve din adamlarının itibar kaybına uğrayacağı, güç kaybedeceği ve dinin ortadan kalkacağı ileri sürülmüştür. Buna da zaman verilmiştir. Bu iddialardan bir kısmı haklı çıkmış, zamanla

Hristiyan dünyada kilise ve din adamları eski güç ve itibarlarını kaybetmiştir. Ancak din ortadan kalkmadığı gibi yeni dini akım ve dini gruplar gündeme gelmiş ve bu yeni dini akım ve gruplar dünyanın hemen her yerinde her geçen gün güç kazanmışlar, aynı durum günümüzde de devam etmektedir (Onay, 2019, s. 137-147).

Dinin her alanda etkisini yitireceği ve zamanla da dinin yok olacağı iddialarına rağmen dinin etkisini yitirmediği ve 21. Asırda da yok olmadığı gibi insanların geneli üzerinde hâlâ büyük etkileri olduğu görülmektedir. Dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri olan Amerika Birleşik Devletlerinde seçimi kazanan devlet başkanı başkent Washington DC.deki en büyük kiliseye giderek papazın huzurunda İncil'e el basarak yemin etmekte ve yeminden sonra göreve başlamaktadır. Avrupanın göbeğinde yer alan Vatikan ise bir din devletidir. Devlet başkanı Papa aynı zamanda katolik dünyanın da dini lideridir. Hz. Peygamber ve 4 Halife dönemi başta olmak üzere, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde de devlet başkanı aynı zamanda din başkanı olarak görev icra etmiştir. Günümüzde de Suudi Arabistan başta olmak üzere İslam dünyasında din devlet ilişkisinde benzer örnekler görmek mümkündür.

Kurt'un da belirttiği gibi "Temel bir kurum olarak insanlığın başlangıcından beri sürekli varlığını sürdüren; insanın tutum ve davranışlarını, insan ilişkilerini ve toplumsal hayatı belirleyen din, her devirde başta entelektüeller olmak üzere herkesin ilgi odağı olmuştur" (Kurt, 2018, s. 41). Geleneksel toplumlardaki gücünü kaybetmiş olmasına rağmen günümüzde de aynı durum devam etmektedir. Bundan sonra da devam edeceğinde şüphe bulunmamaktadır. "Dinin tıpkı dinozorlar gibi yok olup gideceği biçimindeki bazı öngörülere rağmen dinî inanç, dünyamızda her zaman var olduğu gibi canlı" (Chalfant vd. 1987, s. 3) bir biçimde varlığını devam ettirmektedir (Okumuş, 2009, s. 324).

1.2. Toplum

İnsan sosyal bir varlıktır. Tüm insanlar da yaşamları boyunca yalnız yaşayabilmenin aksine toplu halde yaşama ihtiyacı duyan ve toplu olarak yaşayan varlıklardır. Bunun sebebi olarak insanların birbirlerine ihtiyaç duyması ve yardımlaşma duygusuna sahip olunmasıdır. İnsanların toplu halde yaşamalarının sonucu olarak toplumlar oluşmuştur. "Toplum, ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup" olarak tanımlanabilir" (Marshall, 1999, s. 732). Bir başka tanımda "toplum, ortak bir mekânda birlikte yaşayan, temel sosyal gereksinimlerini tatmin etmek için çeşitli gruplar içinde işbirliği yapan, ortak bir kültüre bağlı olan ve belli bir sosyal birim olarak işlevde bulunan kişilerin örgütlenmiş işbirliğidir" (Fitcher, 2012, s. 88).

Sosyolojinin de en temel kavramı ve en önemli konusu olan toplum, bireylerin toplamı demek değildir. "Toplum, belirli bir kültürü ve bir takım toplumsal kurumları paylaşan insanlar arasındaki ilişkilerden meydana gelir. Başka bir deyişle toplumu oluşturan şey bireylerden çok bireylerin arasındaki ilişkiler, paylaştıkları değerler ve davranış kalıplarıdır. Futbol oynamayı bilen 11 kişiyi bir araya getirdiğimizde nasıl bir futbol takımı elde edemezsek, sadece bireylerin bir araya gelmesiyle de toplum oluşmaz. Futbol takımında her oyuncunun bir görevi ve yerine getirmesi beklenen bir rolü vardır. Oyuncular birbiriyle ilişkilidir, her biri diğer oyuncuların rollerini bilir ve buna göre davranır. Toplumda da insanlar ve gruplar arasında ilişkiler vardır ve toplum insanları etkileyen bu ilişkilerden meydana gelir" (Özkalp, 2007'den akt. Şavran, 2012, s. 5).

Toplumlar, insanların ortak bir değer etrafında bir araya gelerek yaşadıkları topluluklardır. Çünkü insan doğası gereği yalnız yaşayamayan, başka kişilere ihtiyaç duyan bir varlıktır. Toplumlar statik değil, dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla toplum içinde hareketlilik söz konusudur. Bu sebeple toplumda farklılıklar, değişkenlikler, sorunlar ve çatışmalar olağandır. Toplumların hiçbir kurala ve bütünleştirici etkiye sahip olmadan bir arada, düzen halinde yaşamalarının pek de mümkün olmayacağı aşikârdır. Toplumların bir

arada huzur içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri için bazı gereklilikler vardır. Bu yüzden insanların düzen halinde bir arada yaşamaları için kanunlar, kurallar ve normlar oluşturulmuştur. Kanunlar, kurallar ve normlar haricinde her toplumun gelenek ve göreneklerinden dolayı barındırdığı yaşam şekilleri ve dini inanışları da toplumların bir arada ve huzur içinde yaşamasını kolaylaştıran unsurlardandır.

2. Din Toplum İlişkisi

Din, toplum içinde doğar ve toplum içinde yaşanır. Dolayısıyla dinin toplum ile toplumun da din ile çok yakın bir ilişkisi söz konusudur. “İnsanlık tarihinin her döneminde din canlılığını korumuş ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma kudretini sürdürmüştür” (Harman, 2006, s. 6-7). Din mi toplumu etkiler yoksa toplum mu dini etkiler soruları bu alanda çalışmalar yapan kişilerin temel soruları olmuştur. Genel olarak çıkarılan sonuç ise dinlerin toplumları etkilediği gibi toplumların da dinleri etkilediği yönündedir. Dolayısıyla dinler ve toplumlar arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu başlık altında dinin topluma olumlu katkılarına yer verilecektir.

Sosyolojik olarak gerçekleşen bir olay olması sebebiyle din, bireyleri olduğu gibi toplumları da ilgilendirir. Din ve birey arasında olduğu gibi din ve toplum arasındaki ilişkinin boyutunun da yüksek seviyelerde olduğu söylenebilir. Birey açısından konuya bakıldığında; insanın günlük hayatında karşısına çıkan bilinmezliklerin anlamlandırılmasında ve gönül huzuruna ulaşılmasında dinin önemi oldukça büyüktür. Dolayısıyla dinin, insanın iç rahatlığına kavuşması ve gönül huzuruna erişmesi için bir gereklilik olduğunu söylemek mümkündür. Konuya toplumsal boyutu ile yaklaşıldığında ise; toplumdaki birlik ve beraberliğin sağlanması ile düzen ve dengenin yürütülmesinde olduğu gibi toplumsal sorunların en aza indirilmesinde de dinin önemi oldukça büyüktür.

Dinler hayata bakış açımızın şekillenmesinde de önemli etmenlerdendir. İçinde yaşadığımız toplum ve yaşadığımız dinin gerekleri, doğru ve yanlışları anlamlandırma ve yorumlamamızda olduğu gibi hayata bakış açımızın karakterimize yerleşmesinde de önem arz etmektedir. Din, insanlara kazandırdığı ahlaki ve manevi donanımlarla kendilerini ve davranışlarını kontrol etme, hakkına razı olma ve kimseyi rahatsız etmeme konusunda çok önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Kul hakkı olarak bilinen hususlardaki ısrarlı talimatları insanların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması ve güvenliğinin temininde önemli etmenler olarak dikkat çekmektedir. “Dinler inanç, ibadet ve toplumsal yönleri itibarıyla insanlığa huzur ve güven vermeyi bizatihi temel fonksiyonları olarak görürler. İnsanlığın da giderek en fazla ihtiyaç duyduğu ve geleceğin en önemli ve pahalı gereksinimi güvenliktir” (Usta, 2008, s. 52). Din koymuş olduğu kural ve prensipler ile bu ihtiyacın karşılanması ve huzurun sağlanmasına önemli katkı sağlamaktadır.

Din sadece bireyle ilgili alanlarda değil, aile hayatında, çocuk yetiştirme konusunda, eğitim, ekonomi ve sağlık alanında da insanlara yol gösterici ve toplumu geliştirici özelliğe sahiptir. Aynı zamanda toplumsal barış ve huzurun sağlanması noktasında da etkin rol oynamaktadır. Böyle olunca Din; inanç, ibadet ve ahlâk çerçevesinde hem bireyler hem de toplumlar için vazgeçilmez bir olgudur. Bundan kaynaklı olarak tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde insanlar bir tanrıya ve bir dine inanma ve sığınma ihtiyacı duymuş, bu yüzden de dünya genelinde farklı dinler ve inanç sistemleri gündeme gelmiştir. “Din olgusu ahlâk için de bir kaynaktır. Dinden kuvvet almayan, dine dayanmayan bir ahlâk sistemi, tarihin hiçbir döneminde ve dünyanın hiçbir ülkesinde kendisinden bekleneni verememiştir. Milli şairimiz M. Âkif bu gerçeği şu mısralarında şöyle dile dile getirir;

“Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır,

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır” (Cilacı, 1995, s. 20).

Dinsiz bir toplumu düşünmek mümkün değildir. Abdurrahman Güneş’in “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri” isimli çalışmasında da değindiği gibi; tarihsel olarak

bakıldığı zamanda bireysel olarak inanmayan insanlar olsa dahi tamamıyla dinsiz bir topluma rastlanmamaktadır (Cilacı, 1995'den akt. Güneş, 2014, s. 153). Bu açıdan bakıldığında hem tarihsel arka planda hem de günümüzde din, hem bireysel hem de toplumsal hayatta başköşede yerini almaktadır. Yine aynı şekilde “Toplumsal Değişme ve Din” isimli çalışmasında Ejder Okumuş'un da bahsettiği gibi din günümüz toplumların hayatında vazgeçilmez bir fenomendir (Okumuş, 2009, s. 324). Her yerde ve her zaman insanlar bir dine inanma ihtiyacı duymuş ve bir dine inanarak hayatlarını devam ettirmiştir.

Din olgusunun başlangıcı insanlık tarihi kadar eski dönemlere dayandırılır. İnsanlık tarihinin her döneminde ve her toplumda dine yer verildiği görülmektedir. Pek çok yönden din ve toplum birbiri ile koparılamaz bir bağ ile bağlıdır. Bu nedenden dolayı insanlar bir dine inanma ve onun gereklerini yerine getirerek yaşama ihtiyacı duymuş, bundan da mutlu olmuştur. Din, insanların bireysel olarak yaşamlarını etkilemenin yanında toplumların birlik-beraberlik ve refahı için de önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Dolayısıyla din, toplum ve birey üçlüsünün etkileşimi yeryüzünde birçok alanı etkilemektedir. Bundan dolayı din olgusu birey için önemli olduğu kadar toplum için de önemlidir. Bireyin iç huzurunun sağlanması noktasında dine ihtiyaç duymanın yanında toplumsal huzurun sağlanması noktasında da dine ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayıdır ki insanlar sadece doğdukları ve yaşadıkları yerlerde dinlerinin gereklerini yerine getirmekle kalmamakta, gittikleri yerlere dinlerini, dini değerlerini ve dini kurumlarını da götürmektedirler. Küresel dünyada bunun en canlı örnekleri görülmekte, her hangi bir din dünyanın farklı yerlerinde de görülmekte, yaşanmakta ve yaşatılmak için gayret gösterilmektedir. Dinlerin yayılmasının ve yeni dini arayışların ortaya çıkmasının en temel sebeplerinden biri olarak göç olgusu söylenilebilmektedir. Göç ile birlikte dinler sadece yayılmakla kalmamakta, insanların diğer dinleri tanımaları ve yeni dini arayışlara girmesi de gerçekleşmektedir. Bu durum dahi din ve toplum ilişkisinin canlı bir örneği niteliğindedir.

Din, doğumdan ölüme kadar hayatın her alanı ile ilgili kurallar koymakta ve tüm hayatı etkilemektedir. Sadece bu dünya hayatı değil öldükten sonraki hayat ile ilgili de kurallar ve hükümler koymaktadır. İnsanlar da inandıkları dinin kural ve hükümlerini yerine getirmekten mutluluk duymaktadır. Birey ve toplumlar gündelik hayata dair plan ve programlarını yaparken din ve dini değerlerini hep göz önünde bulundurmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere din ve toplumun etkileşiminin sonuçları çok boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle din, geçmişte olduğu gibi hem içinde yaşadığımız toplumun hem de dünya genelinde tüm toplumların en etkili alanlarından biri olmaya devam etmektedir.

Durkheim dinin görevlerinden bahsederken “din insanın belli kurallara uyarak kendini disipline etmesine yardımcı olur. Bireyler arasında birleşme ve dayanışma sağlar. Geleneklerin devamlılığını sağlar, dini ayinler insanlarda huzur ve güven ortamı yaratarak onları mutlu kılar, kaygılardan, endişelerden uzaklaştırır” demektedir (Özkalp, 2013, s. 204). Bütün bunlar din birey ve din toplum ilişkisinin açık örnekleri olarak dikkat çekmektedir. Din, insanların kendilerini ve davranışlarını kontrol ederek görev ve sorumluluklarının gereğini yapmaya davet etmektedir. Yerine getirilen ayinler/ibadetler kişileri huzurlu ve mutlu etmekte, onlara gönül huzuru kazandırmaktadır. Huzurlu bireylerden oluşan toplumların da huzurlu toplumlar olarak varlıklarını devam ettirecekleri değerlendirilmektedir. Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de dinin topluma etkisi hayatın her alanında ve her döneminde devam etmektedir. Din mensupları kendi dinlerini gelecek nesillere öğretmek ve yaptırmak konusuna hep önem vermiş, o dinin nesilden nesile aktarılması sağlanmıştır. Çünkü “Din, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bireysel ve toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasını oluşturarak, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerden şekillenen toplumsal yapının belirlenmesinde en etkin unsurlardan biri olmuştur” (Kurt, 2018, s. 11). Dinin toplumun her katmanına olduğu gibi mahalli birlikler ile köy-kent yapıları üzerinde de önemli etkisi vardır. Dünyanın hemen pek çok yerinde büyük yerleşim merkezleri, dini mekanlara yakın yerlerde

gelişen aynı zamanda kutsallık merkezleridir. Kudüs, Mekke ve Roma ilk akla gelen örneklerdir. Tarihte büyük devlet geleneği de din desteği ile olmuştur (Aydın, 2018, s. 169).

Din toplum ilişkisinde din ve toplumu birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü toplumun olduğu her yerde din de var olmuş ve insanlar bir yaratıcıya sığınmıştır. Din; toplumların zorluklara, yanlışlara ve haksızlıklara karşı sağlam bir duruş sergilemesinde olduğu gibi toplumların birliğini, dirliğini ve huzurunu koruma noktasında da önemli işlev sahibidir. Din toplumu etkiler, birleştirir, kaynaştırır, korur, bir arada tutar, değiştirir ve dönüştürür. Toplum da dini etkiler, dönüştürür ve değiştirir. Tarih bunun örnekleri ile doludur. “Toplumun bekası, mutluluğu, içtimaî hakların, ahlaki kayıtların, büyük bir titizlikle korunmasına bağlıdır. Cemiyetlerin devam ve bekası için zaruri olan hak ve görevleri teminat altına alacak, bu kavramları himaye edecek ve insan kalbinin derinliklerine yerleştirecek olan en kıymetli değer bunlara kutsiyet vermiş olan “din”dir, “uluhiyet fikri”dir” (Cilacı, 1995, s. 27).

Dinin toplumlar üzerindeki etkisine bakıldığında insanlar arasındaki iletişimi kuvvetlendirmek, yardımlaşma, dayanışma ve kaynaşma duygusunu güçlendirerek birlik ve beraberlik sağlamak gibi önemli etkileri olduğu görülmektedir. “Din, insanlara yardımlaşma duygusu kazandırarak insanların birbirlerine yardım etmelerinde, sıkıntılı zamanlarda, hastalık, depresyon, sel gibi felaketlerde birbirlerine maddi ve manevi yönden destek olmalarında da işlev görerek toplumun kaynaşması veya bütünleşmesine önemli katkılarda bulunur” (Okumuş, 2009, s. 328). Zor ve sıkıntılı zamanlarda dinin bütünleştirici etkisi toplumu bir arada tutmaya ve beraberlik duygusunun benimsenmesine sebep olmaktadır. Milli mücadele yıllarında ülkemizde din ve dini değerler çok etkin olmuş, “ölürsem şehit kalırsam gazi” inancı kadın erkek genç ihtiyar herkesi cephelelere koşturmuştur. Bu aşk ve heyecan düşmanın sayısal olarak kendilerinden çok fazla, silah ve mühimmat bakımından da çok güçlü olmalarına rağmen vatanın kurtulmasına önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye’de 06.02.2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli yaşanan ve 11 il’i doğrudan, tüm ülkeyi de dolaylı olarak etkileyen, 50.000’in üzerinde de can kaybına sebep olan asrın felaketi olarak kabul edilen büyük depremde hem milli duyguların hem de dini duyguların bütünleştirici etkisi hat safhaya çıkmıştır. Böyle zor bir dönemde İslâm dini için önemi büyük olan yardımlaşma duygusu Türk toplumunda kendini fazlasıyla göstermiştir. Toplum içinde deprem bölgelerindeki ihtiyaçlar için yapılan yardımların fazlalığı Türk toplumunun İslâm dininin verdiği bilinç ile hareket ederek yardımlaşma, dayanışma, kaynaşma, bütünleşme, birlik ve beraberlik bilinci ile hareket edildiğini ortaya koymuştur.

Böyle zor bir dönemde başta dost, müttefik ve kardeş İslam ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok yerinden arama kurtarma başta olmak üzere pek çok alanda Türkiye’ye insani yardımlar yapılmıştır. Bu davranışların gerçekleşmesinde insani duyguların olduğu gibi dini duygu ve öğretilerin de çok önemli katkıları olmuştur.

Din toplum ilişkisinde, din olgusunun insanı etkilediği unsurlardan biri de dinin iç huzuru sağlıyor olmasıdır. Birey çıkmaza düştüğünü hissettiği, ruhsal bunalım yaşadığı, hayatını anlamlandıramadığı ve aklındaki sorulara cevap bulamadığı zamanlarda dine karşı yönelim durumu artmaktadır. Dolayısıyla din olgusunun, birçok problemin çözülmesine ve sorunun yok olmasına sebep olduğu gibi toplumsal hayata da önemli düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Aydın’ın da dile getirdiği gibi “Özellikle yüksek tipli dinler toplum hayatının üzerine bir düzenleyici olarak gelmişler ve toplumsal yapıları da önemli değişikliklere uğratmışlardır” (Aydın, 2018, s. 168). Konuya İslam dini açısından yaklaştığımızda İslam dini, içinde doğduğu toplumu her bakımdan dönüştürmüş, (Şibli, 1977, s. 403) başta inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere pek çok uygulamayı da köklü bir şekilde değiştirmiştir (Şibli, 1977, s. 95-101). Bu durum İslam ordusunun cepheye giderken dahi söylediği şu sözlerde kendisini bulmuştur.

“Allahım sen iletmeseydin doğru yolu bulamazdık;

Zekat veremez, namaz kılamazdık...,

Bağışla yeter ki sen, her şeyimiz uğrunda feda!

Gönlümüzü kılma ya Rabb, huzur ve sükunetten cüda!” (Şibli, 1977, s. 327).

Dinin topluma olumlu etkisi, bireysel olduğu gibi grupsal ve kurumsal yapılar çerçevesinde de görülmektedir. Yani din, bir taraftan bireyin inanç ve kişilik durumunu etkilediği gibi diğer taraftan da grupsal ve toplumsal kurumlar ile kültürel değerler üzerinde de etkili olur. “Dinin grupsal etkisi iki düzeyde ele alınabilir. 1- Dinin doğal gruplar üzerindeki etkisi, 2- Salt dinden doğan gruplar sorunu. Birincisi ile anlatılmak istenen, aile, klan, kabile, köy, kent ve hatta ulus gibi bir dinin çatısı altındaki sosyal gruplarla dinin ilişkisidir. Dinin bunlar üzerinde, din ve toplumsal yapı farklarına, dinin içeriği ve toplumun kültür seviyesine bağlı olarak belli etkilerde bulunduğunu, yerine göre de oluşturup şekillendirdiğini görmekteyiz. Mesela yüksek tipli dinler aileyi ve klanı, getirdikleri ilkelerle önemli değişikliklere uğratmışlardır. İslam dini de cahiliye toplumunun aile konusundaki pek çok eğilim ve anlayışını tasfiye ederek belli bir aile tipi önermiş ve bunu da topluma yerleştirmiştir. Bunların yanında bir de salt dinden doğan gruplar vardır. Bunlar varlığını dinden alan yeni sosyal oluşumlardır. Fırka, mezhep ve tarikat en belirgin biçimleridir ve genelde dini daha iyi yaşama kaygısından, onu anlama ve yorumlama çabalarından doğmuşlardır” (Aydın, 2018, s. 169).

Aydın’ın da belirttiği gibi “Bugün din olayı, sadece her mabedin müntesiplerini, dinler tarihçilerini, sosyologları, kültür - antropoloji uzmanlarını değil, inançsız insanları bile meşgul etmekte; basın, radyo, televizyon gibi büyük haber bültenlerinin, haftalık dergilerin, magazinlerin ana konularından birini teşkil etmektedir. İşte dine gösterilen bu ilgi, çağdaş insanın ruhundaki endişenin bir işaretidir. İşte yine bu endişedir ki, dini, birçok ilmi, felsefi kitapların ve çok sayıda romanların, denemelerin, şiirin ana konusu yapmaktadır (Chevalier’den akt. Aydın, 1986, s. 53).

2.1. Birleştirici ve Ayrıştırıcı Yönüyle Din

Pek çok yönüyle dinin toplumlar içindeki yapıcı etkisi oldukça fazladır. Bununla birlikte dinin toplum üzerinde yapıcı, bütünleştirici etkileri olduğu gibi ayırıcı, dışlayıcı ve ötekileştirici etkileri de vardır. Dini inançlar, ibadetler ve diğer ritüeller toplumu bir arada tutmaya ve kaynaşmaya itmektedir. İslâm dininde inananların kardeş ilan edilmesi (Hucurat, s. 10), kardeşlerin birbirine sahip çıkmasının tavsiye edilmesi, camide cemaatle namaz kılmanın teşvik edilmesi, bayramlarda tüm ailenin bir arada bulunması, akraba ve komşu ziyaretleri gibi durumlar sonucunda insanlar bir araya gelmekte, güçlerini ve imkanlarını birleştirmektedir. Burada dinin bütünleştirici fonksiyonunu oldukça net bir şekilde görmek mümkündür. Bunun yanı sıra dinin insanlar arasında ayrıştırma, dışlama, ötekileştirme ve çatışmaya sebep olduğu durumlar da vardır. Bu durumlar farklı dinlere mensup bireyler arasında olabileceği gibi aynı dinin üyeleri arasında da görülmektedir. Geçmişte bunun örnekleri görüldüğü gibi aynı durum günümüzde de devam etmektedir. Bu bölümde dinin ayrıştırıcı, dışlayıcı, ötekileştirici ve çatıştırmacı başka bir ifade ile olumsuz etkilerinden örnekler verilecektir.

Hristiyan dinine mensup kişiler arasındaki mezhep savaşları ile Müslümanlar arasında meydana gelen Cemal ve Sıffin gibi savaşlar aynı din mensupları arasında meydana gelen ayrıştırma, dışlama ve ötekileştirme konusunda en canlı örnekler olarak dikkat çekmektedir. Tarih boyunca dünya genelindeki savaşların pek çoğu da din savaşları ya da din kaynaklı savaşlar olmuştur. İslam tarihindeki Müşrikler ile Müslümanlar arasında meydana gelen Uhut, Hendek ve Bedir savaşları bu konuda verilebilecek en güzel örnekler olarak yer almaktadır. Haçlı savaşları da farklı dine mensup insanlar arasında yani Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında yaşanan din savaşları arasında yerini almaktadır. Günümüzde Avrupa, Amerika ve dünyanın farklı yerlerinde görülen İslam karşıtlığı ve İslam düşmanlığı anlamına gelen

İslamophobi de bu ayrıştırma, ötekileştirme ve dışlamanın en canlı örneklerdir. Bu ayrıştırma, ötekileştirme ve dışlamanın etkisi ile günümüzde dahi demokrasi ve insan haklarının geliştiği, din ve inanç özgürlüklerinin hakim olduğu bazı ülkelerde Müslümanların kutsallarına saldırılmakta, Müslümanların kutsalı olan Kur'an-ı Kerim yakılmakta, camiler kundaklanmakta ve sırf inancından dolayı Müslümanlara kötü muameleler yapılmaktadır. Farklı toplumlarda farklı dinlere ve din mensuplarına yapılan olumsuz durumlar, dışlama ve ayrıştırmalar da bu konuda verilebilecek diğer örneklerdir.

Dünya üzerinde var olan dinler incelendiğinde esasında bütün dinlerin özellikle de ilahi dinlerin bütünleştirici, bireysel ve toplumsal huzuru sağlayıcı, toplumlarda yardımlaşma, dayanışma ve kaynaşmayı kuvvetlendirici özellikleri vardır. Fakat din mensubu kişilerin bağnazlığı, cahilliği, önyargısı ve hoşgörüsüzlüğü ile dinin emir ve yasaklarına dikkat etmemeleri toplum içinde çıkan ayrışma ve çatışmaların bir sebebi olabilmektedir. Burada da karşımıza dinin ayırıcı fonksiyonu çıkmaktadır.

Günümüzde sadece ülkemizi ilgilendirmekle kalmayan, bütün İslâm dünyasını hatta tüm dünya kamuoyunu meşgul eden Kur'an-ı Kerim'in yakılmasına yönelik eylemler bu ayrıştırma ve nefret duygularının en açık örnekleridir. Bu eylemlere karşı gösterilen tepkiler de dinin ve dini değerlerin toplum üzerinde ne kadar etkili olduğunu açıkça göstermektedir. <https://www.aa.com.tr> (erş. trh. 05.10.2023, 16:02)

İsveç'te bir kişinin İsveç'in Türkiye Büyük Elçiliği önünde ve polis nezaretinde Müslüman toplumun kutsalı olan Kur'an-ı Kerim'i yakması yalnızca Türk toplumunda değil bütün İslâm âleminde büyük bir tepkiye neden olmuştur. İsveç'te başlayan Kur'an-ı Kerim yakma olayı daha sonra Danimarka ve Hollanda'da da devam etmiş, İslam ülkelerinin büyükelçilikleri önünde yapılan bu eylemler Müslümanlar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu durum sadece tepki ile kalmamış İslam ülkelerinin bununla ilgili tedbirler almasına sebep olduğu gibi ülkeler arasındaki siyasi, ticari ve diğer ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. <https://www.aa.com.tr> (erş. trh. 05.10.2023, 16:08)

Bu durum bile tek başına dinin toplum üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkilerinin olabileceğini de göstermektedir. Tüm bunlara rağmen "dinin birleştirici rolü, ihtilaf yaratıcı ve parçalayıcı rolünden daha yaygın ve daha belirgindir" (Arslantürk, 2010, s. 44).

2.2. Dinin Toplumsal İşlevleri

Daha önce de belirtildiği gibi din toplumsal alanda pek çok işlevi yerine getirmektedir. Burada onlardan bazıları maddeler halinde dile getirilecektir.

a- Dinin toplumlardaki en etkili sosyal işlevlerinden biri kimlik kazandırmaktır. İnanıldığı dine göre hem bireye hem de topluma; Müslüman, Hristiyan, Yahudi ya da bir başka kimlik kazandırmaktadır. Birey ve toplum bu kimliği taşımaktan onur duymakta, dinin kazandırdığı bu kimlik de insanın hayatına da anlam katmaktadır. Din, bu işleviyle kişinin kimlik bunalımına düşmesini engelleyici en önemli bir güçtür. Din, kararlı ve sağlam bir insan kimliği oluşturarak toplumsal ilişkilerin kişilikli ve bütünlüklü olarak gerçekleşmesinde de etken olur.

b- Dinin toplumsal işlevlerinden biri de meşruluk kazandırmaktır. Dinin toplum üzerinde etkili olmasının nedenlerinden belki de en önemlilerinden biri de budur. Aile ve evlilik ile ilgili olarak cinsel ilişki konusundaki meşruluk bu konuda bir örnektir. Ekonomi ve siyaset başta olmak üzere sosyal hayatın her alanında benzer örnekler görmek mümkündür. Bu durum kişileri olduğu gibi toplumları ve yöneticileri de rahatlatmakta ve gönül huzuru vermektedir. Hayatın her alanında bunun örneklerini görmek mümkündür.

c- Dinin bir diğer sosyal işlevi de toplumsal yardımlaşma, dayanışma, kaynaşma, birleşme ve bütünleşmeye yaptığı katkıdır. Sosyal kaynaşma, birleşme ve bütünleşmeyi sağlayan en önemli faktörlerden biri belki de en önemlisi dindir. Din birliği, inanç birliği,

ibadet ve ibadet yerlerindeki birliktelik insanları birbirine yaklaştırmakta, kaynaşma ve birleşmelerine katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde bayramlar da toplumların birlik ve beraberliği ile tanışma ve kaynaşmalarına önemli katkı sağlamaktadır. Dinin yardımlaşma ve paylaşma konusundaki talimatları da toplumsal birlik ve beraberlik ile huzur ve güvenin sağlanmasında rol oynayan önemli faktörlerdendir. Dinlerin ahlak ve kul hakkı konusundaki ilkeleri de toplumların huzur ve mutluluğu ile birlik ve beraberliğinde önemli rol oynayan faktörlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla inanç, ibadet ve ahlâk konuları toplumu bütünleştirme ve toplumsal huzuru sağlama noktasında olumlu sonuçlara sahiptir. Pek çok sosyolog gibi “Durkheim de toplumu bir arada tutan şeylerle ilgilenmiş ve bunlardan en önemlisinin din olduğunu söylemiştir” (Özkalp, 2013, s. 194). İnsanın yaratılıştan getirdiği özellikler de buna etki etmektedir. “Toplum-din bütünleşmesinin ve toplumun gönül huzurunu sadece dinde bulmasının nedeni ise, insanın yapısıyla alakalı bir problemdir. Çünkü insan, ruh ve maddeden meydana gelmiştir. Maddi varlığımızın devamı için nasıl kendimizi tabiat şartlarına karşı korumak lüzumunu duyuyorsak, ruhi varlığımızın devamı için de manevi değerlere inanmak ihtiyacını duymuşuzdur” (Aydın, 1986, s. 48).

d- Dinin sosyal işlevlerinden bir tanesi de önleyici işlevlerdir. Din koymuş olduğu kurallar ile birey ve toplum için zararlı olan şeyleri yasaklamış ve yapılmasını haram kılmıştır. İnsanın kendi canına kıyması yani intihar etmesi yasaklandığı gibi başkalarının canına kıyması ve başkalarını öldürmesi de yasaklanmıştır. Mal, can ve namus konusunda koymuş olduğu kurallar ile mal, can ve namusa verilebilecek zararları önlemeye çalışmıştır. Çalışma, üretme ve kazanma konusunda aldığı tedbirler ile de tembellik ve dilencilik yasaklandığı gibi yapılan işe hile katmak, sahtekârlık yaparak başkasını aldatmak da yasaklanmıştır. Kazancına haram karıştırılmaması konusunda olduğu gibi kazancını harama harcamak ve israf etmek de yasaklanmıştır.

e- Dinin en önemli sosyal işlevlerinden bir diğeri de, inananlarına çeşitli toplumsal durumlarda ve değişik toplumsal olaylar karşısında takip edecekleri tutum ve tavırları belirleyen bir zihniyet ve ideoloji kazandırma işlevidir. Bu zihniyet ve ideoloji sayesinde din toplumda sosyalizasyon görevi de yaparak, toplumsal huzurun sağlanmasında da önemli işlevler yerine getirmektedir.

f- Dinin bir başka sosyal işlevi de din, hem bireyin benliğinin oluşmasında ve kişiliğinin gelişmesinde, hem de topluma uyumunda da yardımcı olur. Böylece din, aidiyet bilinci ile birlikte var olma ve taraf olma bilinci kazandırmaktadır (Okumuş, 2013, s. 97-101).

g- Din, toplumun kültürünün oluşmasında da önemli bir etkidir. Din, kültürün ve kültürel değerlerin oluşması ve korunmasında olduğu gibi kuşaktan kuşağa aktarılmasında da önemli bir faktördür. “Dinler toplumların kültürü üzerinde de büyük bir etki oluştururlar. Özellikle ilkel toplumlarda din, kültürü tümüyle etkiler ve şekillendirir. Mesela bayramlar, ekonomik anlaşmalar ve çeşitli sportif çalışmalar, hep dinî bir düşünceden kaynaklanmaktadır” (Dodurgalı, 1995’den akt. Güneş, 2014, s. 158).

2.3. Dinin Temel Kurumlarla İlişkisi

Din temel kurumlar ile olduğu gibi toplumun diğer kurum ve kuruluşları ile de etkileşim halindedir. “Din, aile, ekonomi, siyaset, eğitim, boş zamanlar, hukuk ve ahlak gibi kurumlar, sosyal sınıf ve tabakalar, kültür, kimlik, yerel birlikler, dernek, kulüp, mesleki kuruluşlar vb. üzerinde çeşitli etkileri olan bir fenomen ve bir kurumdur” (Okumuş, 2013, s. 95).

Din, başta inanç konusu olmak üzere müntesiplerine ve onların temel kurumlarına pek çok konuda yeni prensipler getirmekte ve onları etkilemektedir. “Her din, inananlarına yeni bir zihniyet getirir. Dinin getirdiği zihniyet, toplum hayatının din dışında kalan bölümlerinde de etkili olur. Bu nedenle herhangi bir dine özgü zihniyet, sadece tabiata karşı değil, fakat

aynı zamanda aile, eğitim, ekonomi ve devlet gibi toplumsal kurumlara ve olgulara karşı da bir tavır almayı gerektirir” (Arslantürk, 2010, s. 45).

“Din, kültürün ilk basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi tabii birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. İnsanlarla dinin bu birlikteliği günümüze kadar çeşitli biçimlerde devam etmiş ve tarihin sonuna kadar da devam edeceği benzemektedir” (Okumuş, 2013, s. 93).

Din ile aile arasında karşılıklı dinamik bir etkileşim vardır. Tarih boyunca din aileyi, aile de dini etkileye gelmiştir. Aynı durum halen devam etmektedir. Din ailenin kuruluşundan, evlenme yasaklarından, eşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarına, çocukların yetiştirilmesinden hayata atılmalarına kadar, çocuklar için de anne babalarına karşı görev ve sorumluluklarına karşı tedbirler almıştır. Ailenin dini etkilemesi de yaygın bir durum olup, aile bireylerinin inancı, yaşantısı ve kültürel değerleri de dini, dini inançları ve dini algıyı etkilemektedir. “Tarihsel gelişimi göz önüne alındığında din ile aile arasındaki ilişkiler şu iki noktada özetlenebilir:

a- Toplumsal etkileşimlerin ürünü olmayan yüksek tipli dinler aileye etki ederek onu yeni baştan şekillendirmişlerdir. Mesela Yahudilik, Hristiyanlık ve özellikle İslam aile konusunda ayrıntılı kurallar getirmiş ve onun iki ayrı cins arasında gerçekleşmesi, keyfi ve geçici olmaması, neslin devamını sağlaması gibi doğal yönlerinin üzerine değerler yüklemişlerdir. Buna göre evlenme şekli, boşanma, karşılıklı haklar ve ödevler, yönetim, aileye ait malların korunması, miras, kadın ve erkeğin konumu ve benzeri konular belli kurallara bağlanmıştır.

b- Toplumsal şartların ürünü olan dinler ise, diğer kurumların etkisi ve belirleyiciliğinde olduğu kadar, aile tarafından da şekillendirilmişlerdir. Bu toplumlarda aile kurumu dinden daha güçlüdür, dolayısıyla da ailenin dini belirlemesi daha ön plandadır. Burada ailenin pek çok motifi kutsal hale gelmiştir. Aile reisi, atalar ruhu, ocak ve evin belli yerleri kutsaldır. Doğum Tanrısı, Bereket Tanrısı gibi her şeyin bir tanrısı vardır. Burada aile yapısına uygun bir din getirilmiş, ocak kültürü, atalar kültürü gibi kültürler oluşturulmuştur” (Aydın, 2018, s. 173-174).

Din ile ekonomi arasında da yakın bir ilişki vardır. Din, toplumların ekonomik durumlarını da etkilemekte, üretim, tüketim ve çalışma ahlakı ile ilgili hükümler getirmekte, çalışma, üretme, kazanma ve harcama konularında da kurallar koymaktadır. Bu durum iş ahlakı, ticaret ahlakı, iktisat ahlakı, sanat ve meslek ahlakı gibi kavramlar ile toplumda yer bulmaktadır. Sadece bununla da kalınmamakta “Ekonominin “arz-talep” dengesi gibi en temel yasaların, önemli bir kısmı din kökenli bir etik (ahlaki) düzlemde olup biter” (Aydın, 2018, s. 174-175). Dinin ekonomi üzerinde etkisi olduğu gibi ekonominin de din üzerinde etkili olduğunda şüphe yoktur. Toplumun ekonomik durumu da dini yaşayışı etkilemekte, mesela İslam dininde zekât ve hac gibi ibadetlerin varlığı ve zengin kişiler tarafından yerine getirilmesi istenmektedir. Fakirin hacca gitmesi, zekât vermesi ve kurban kesmesi gibi bir sorumluluğu bulunmamakta, zengin olanların fakirleri görüp gözetmesi istenmektedir. Böylece toplumdaki ihtiyaçların karşılanması, yardımlaşma-dayanışma ve kaynaşma örnekleri ortaya konulmaktadır.

Din, toplumların siyasal hayatlarını da derinden etkilemiş, bu durum din devlet ilişkilerini de yakından ilgilendirmiştir. Bazen din devlete, bazen devlet dine hâkim olma, bazen de din ve devlet işlerinin ayrılma durumları ile karşılaşmıştır (Yavuzer, 2006, s. 270). Dinin devlete hâkim olduğu dönemde devlet din kuralları ile yönetilmiş, devletin dine hakim olduğu toplumlarda devlet dini yönlendirmiştir. Din ve devletin ayrıldığı toplumlarda da din devlet işlerine, devlet de din işlerine karışmamıştır. Dünya genelinde her üç örneği günümüzde de görmek mümkündür.

Din ile eğitim arasında da çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle ilahi dinler eğitimi teşvik etmiş, İslam dininin ilk emri de “oku” (Alak,1-5) olmuştur. Pek çok ayet ve

hadiste de ilim teşvik edilmiş, “hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” (Zümer, 9) ayeti de bu konuda en önemli örnek olmuştur. Hz. Peygamber de “ilim öğrenmek kadın erkek herkese farzdır” buyurmuş, beşikten mezara kadar öğrenme tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber dönemi başta olmak üzere, 4 Halife dönemi, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde olduğu gibi farklı İslam ülkelerinde de din temelli bir eğitim olmuştur. Tarihi süreç içinde Hristiyan dünyada da kilise diğer alanlarda olduğu gibi eğitim konusunda da etkin olmuş, eğitim de din kaynaklı ve kilise merkezli olmuştur. Günümüzde ise Türkiye dâhil pek çok İslam ülkesinde olduğu gibi Hristiyan ülkelerde laik bir eğitim uygulaması dünya genelinde daha yaygın hale gelmiştir.

2.4. Toplumun Dine Etkisi

Dinler nasıl ki insanların karakterlerinin oluşmasında, yaşamlarının güzelleşmesinde, eksik ve yanlışların ortadan kaldırılmasında, birlik-beraberlik, yardımlaşma, dayanışma ve kaynaşma duygularının gelişmesinde insana yön veriyorsa aynı şekilde toplumlar da dine yön vermekte ve dini etkilemektedir. Bir toplum, içinde bulunduğu sürecin şartlarına göre dinin inanç, ibadet ve ahlaki kurallarını değiştirebilmekte ya da kendi arzu ve isteklerine göre dini kurallar koyabilmektedir. Tarih bunun örnekleri ile dolu olduğu gibi günümüzde de bunun canlı örnekleri ile her yerde karşılaşılmaktadır.

Dinin insanların giyim kuşamlarını, yeme içme alışkanlıklarını, yaşayış şekillerini ve hayat gayelerini etkilediği gibi insanlar da kendi inanç ve ihtiyaçları doğrultusunda dini yönlendirmekte ve değiştirmektedir. Bunun en çarpıcı örneği İslam dininden önce gönderilen ilahi dinlerde olmuştur. İnsanlar peygamberlerin getirmiş olduğu dini değiştirmiş ve orijinalitesini bozmuştur. Beşeri dinlerde de insanlar inanç ve ibadetlerini kendi şartlarına ve kendi ihtiyaçlarına göre belirlemişlerdir.

Dinin toplumları etkilediğine dair pek çok örnek olduğu gibi toplumların din üzerindeki etkilerini gösteren pek çok örnek de vardır. “Bunların başında çevre faktörleri bulunmaktadır. Tanrılarına, tarımcı toplumlar ‘Toprak Ana’, akarsu kenarlarında yaşayanlar ‘Bereket Tanrısı’, denizci topluluklar (mesela Polinezya yerlileri) ‘Koruyucu Mabut’ adını vermişlerdir. Arazinin çetin olduğu yerlerde natürist (doğa güçlerine tapınma), düz yerlerde animist (ruhsal güçlere tapınma) inançları ağırlık kazanmıştır. Yine toplumsal etkinlik, mülkiyet tarzları, zümre yapıları, dini anlayışlarda önemli şekillenişlere sebep olmuşlardır. Hatta siyasal yapının (mesela iktidar ve otorite tipinin) dini pratikler ve şekilleniş üzerinde önemli etkileri olduğu söylenebilir” (Aydın, 2018, s. 168).

Toplumların benimsedikleri dini inançlar birbirinden farklı olabileceği gibi aynı inanç mensupları arasında da dünyanın çeşitli yerlerinde farklılıklar görüldüğünü söylemek mümkündür. Aynı inançların farklı toplumlarda farklı yaşanması o inanç sisteminde değişiklikler görülmesini muhtemel kılmıştır. Örneğin; İslâm dininin Türkiye’de, Mısır’da veya Arabistan’daki yaşayış şekillerinin farklılık göstermesi bunun en canlı örneği olarak kabul edilmektedir.

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’de herhangi bir değişiklik yapılmamış, ilk gönderildiği orijinal hali ile durmaktadır. Buna rağmen İslam dininin farklı toplumlardaki yaşayış ve algılanışında çeşitlilikler görülmektedir. Bu durumu sadece ülkeler bazında değil aynı ülkeler içindeki farklı topluluklar ve gruplar çerçevesinde söylemek de mümkündür. Farklı dinlerde farklı mezhepler, tarikatlar ve dini grupların oluşması ve çeşitlenmesi de bu farklılıkları destekler niteliktedir. Bu örnekler de toplumun dine etkilerini ortaya koymaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Dinin insanlık tarihi ile yaşıt olduğu, tüm toplumları ilgilendiren evrensel bir olgu olduğu, bireysel olarak inanmayanlar olmakla birlikte topyekûn dinsiz bir topluma rastlanmadığı, dinin toplumları etkilediği gibi toplumların da dini etkilediği tespit edilmiştir.

Kaçınılmaz olan değişime bağlı olarak din ve dini algılarda da değişim yaşanmıştır. Sosyoloji bilimi, bu alanda çalışan sosyologlar ve din sosyologları da din, dini algı, dini uygulama ve kurumların bazı değişimlerden geçtiğini kabul etmektedir. Din sosyologları dinin tarihsel süreçte bazı değişim, dönüşüm ve kırılmalar yaşadığını belirtmişlerdir. Özellikle de Aydınlanma dönemi sonrası dine yaklaşım değişime uğramış, pek çok olumsuz yaklaşım gündeme gelmiştir. Tüm bunlara rağmen din ve dini inançlar yaşamaya devam etmiştir. Aynı durum günümüzde de devam etmektedir. Din ve dini inançların tamamen yok olduğunu ve olacağını gösteren herhangi bir kesin belgeye rastlanmamıştır. Pozitivist dönemde, gelecekte önemini yitireceği, ihtiyaç duyulmayacağı ve ortadan kalkacağı iddia edilen din hala önemini yitirmediği ve gündemden kalkmadığı gibi aksine güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Dünya genelinde yaşanan gelişmeler aynı uygulamanın artarak devam edeceğini açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Öneminden dolayı bu zamana kadar topyekûn dinsiz bir toplum olmamış, bundan sonra olması da beklenmemektedir. Bir taraftan her toplum yeni gelen nesillere kendi dinlerini ve dinin gereklerini öğretmek ve o dini yaşatmak için uğraşırken diğer taraftan da dünyanın pek çok yerinde misyoner faaliyetleri ile inanmayan veya başka bir dine inanan kişileri kendi dinlerine kazandırmak için yoğun bir faaliyet gösterilmektedir.

Sonuç olarak din, hayatın bir parçasıdır, parçası olmaya da devam etmektedir. Din tüm toplumları etkilemekte, aynı zamanda toplumlar da dini etkilemektedir. Tarih boyunca böyle olmuş, günümüzde de aynı durum devam etmektedir. Bu etkileşim olumlu olabildiği gibi pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Din istismarı ve din kaynaklı çatışmalar bunun en güzel örnekleri arasındadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de din, hem birey hem de toplum için, ekmek, su ve hava kadar gereklidir. Tarih boyunca en ilkelinden en gelişmişine kadar bütün toplumlar bunun farkına varmış ve bu ihtiyacı gidermek için mutlaka bir dine inanma ihtiyacı duymuştur. Aynı durum günümüzde de devam etmektedir.

Kaynakça

- Arslantürk, Z. (2010). Din ve toplum. (N. Akyüz, & İ. Çapçioğlu içinde), *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aydın, M. (1986). Din ve toplum ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0(3), 47-59.
- Aydın, M. (2018). *Kurumlar sosyolojisi*. Açılım Kitabevi.
- Cilacı, O. (1995). *Günümüz dünya dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Dikbiyık, C. (2019). Bireysel süreçler ve din. A. Onay, & N. Avcı içinde, *Din Sosyolojisi*. Lisans Yayıncılık.
- Doğan, L. (1979). Din ve toplum. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (17), 75-81.
- Doğan, L. (2011). Din ve toplum. *Sosyoloji Konferansları*, 0, 75-81.
- Fitcher, J. (2012). *Sosyoloji nedir*. (N. ÇELEBİ, Çev.) Anı Yayıncılık.
- Gönç Şavran, T. (2012, Haziran). *Sosyolojiye giriş*. Anadolu Üniversitesi.
- Güneş, Abdurrahman (2014). Sosyolojik olarak din ve toplum ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-164.
- Harman, Ö. F. (2006). Din ve mahiyeti. *İlmihal* (Cilt 1). içinde. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, A. (2018). *Din sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınay, & D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Okumuş, E. (2009). Toplumsal değişme ve din. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 324.

- Okumuş, E. (2013). Sosyolojinin din sorunsalı. M. Bayyigit (Ed.), *Din Sosyolojisi*. Palet Yayınları.
- Onay, A. (2019). Dini gruplar sosyolojisi. A. Onay, & N. Avcı içinde, *Din Sosyolojisi*. Lisans Yayıncılık.
- Özkalp, E. (2013). *Sosyolojiye giriş* (21 b.). Ekin Yayınları.
- Şen, H. (2019). Sosyoloji teorileri ve din olgusu. A. Onay, & N. Avcı içinde, *Din Sosyolojisi*. Lisans Yayıncılık.
- Şibli, M. (1977). *Büyük İslam tarihi asrı saadet, 1*, (Çev. O. Z. Mollamehmedoğlu, Dü., & Ö. R. Doğrul) Eser Neşriyat ve Dağıtım.
- Usta, N. (2008). *Din ve toplum yazıları*. Platin Yayınları.
- Wach, J. (1990). *Din sosyolojisi*. (Çev. Ü. Günay). Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yavuzer, H. (2006). *Çağdaş din hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı*. Laçın Yayınları.
- Yavuzer, H., Erdem, M., & Açıkgöz, Ü. (2018). Üniversite gençliğinin din algısı (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Örneği). *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, 2(2), 22-48.

İnternet Kaynakları

- <https://www.webtekno.com/hangi-din-dunyada-ne-kadar-yaygin-h121653.html#:~:text=D%C3%BCn%C3%BCfusnun%20yakla%C5%9F%C4%B1k%20%31'i,0%2C2'sini%20olu%C5%9Fturuyor>. (erş. trh. 25.08.2023, 22:57)
- <http://politikaakademisi.org/2015/05/07/kuresel-dindarlik-endeksi/> (erş. trh. 13.09.2023, 16:09)
- <http://ihuam.ankara.edu.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/> (erş. trh. 05.10.2023, 10:16)
- <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/isvecte-kuran-i-kerim-yakilmasina-islam-ulkeleri-tepki-gosterdi/2794666> (erş. trh. 05.10.2023, 16:02)

TÜDAD - CİLT 6 - SAYI 4 - EKİM 2023